

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

33.

ÅRGANG

1968

UDGIVET AF ØSTJYSK
HJEMSTAVNSFORENING

ANDELSBANKEN

... er til Deres tjeneste

I økonomiske spørgsmål sætter vi en ære i at give Dem den bedste og grundigste vejledning, og De er altid velkommen i

ANDELSBANKEN

A.m.b.A.

ÅRHUS

ODDER

SKANDERBORG

Spare- og Laanekassen for Skanderborg By og Omegn

Byens ældste pengeinstitut - Stiftet 1856

TELEFON (06) 52 00 37

Kontortid: 9,30-12,30 og 14-16 - Fredag endv. 18-19,30 - Lørdag lukket

Filialer i: HØRNING - STILLING - RIIS og TEBSTRUP

ØSTJYSK HJEMSTAVN

1968

ØSTJYSK HJEMSTAVN

REDIGERET AF

ÅGE BREDSTED, KJELD ELKJÆR
OG KNUD THORUP

33. ÅRGANG

UDGIVET AF ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

1968

SKANDERBORG AMTSBOGTRYKKERI
HARRY BRIX

HORNSLETKREDSSEN

RANDERS AMTS 4. VALGKREDS

AF MAGNUS SØRENSEN

II. Kredens historie 1920—1945.

Det forlyder, at det var venstres gamle fører *J. C. Christensen*, der i 1920 — da den seneste kandidat i Hornsletkredsen gårdejer *N. Jensen, Grimsbjerg*, der var landstingsmand fra 1914 til sin død i 1924, ikke ønskede genopstilling — havde gjort opmærksom på den fyrretyveårige gårdejer *Knud Kristensen* fra

Knud Kristensen. Foto fra o. 1940.

Ødsted ved Vejle. Også venstres kandidat i Randerskredsen, den senere trafikminister *Niels Elgaard*, havde som agitator inden for Venstres Ungdom lagt mærke til gårdejeren med de selvstændige meninger, som yderligere havde tjent sine politiske sporer ved en dygtig valgkamp i Silkeborgkredsen i 1918 mod socialdemokraten, redaktør *Jacob Christensen*. En deputation fra kredsen henvendte sig derfor til *Knud Kristensen*, som dog ikke var særlig villig, men han gik med til at holde et politisk foredrag ved kredsforeningens generalforsamling i Hornslet 22. september 1919 og gik her ind på at efterkomme en en-

stemmig opfordring til at lade sig opstille, måske også fordi kredsen var usikker for venstre og ikke ventedes at give valg.

Som tidligere berettet lykkedes det *Knud Kristensen* at vinde venstres 3. kredsmandat i amtet og holde mandatet ved de følgende valg i 1920: 6. juli og 21. september. Den nyvalgte folketingsmand var en hjemmets mand, og for at kunne bevare sit hjemliv og stadig være med i landbrugsarbejdet solgte han gården i Ødsted og flyttede 1920 til »Biviumgård« i Torpen ved Humlebæk. Han kunne her passe sit rigsdagsarbejde uden at forsømme gård og hjem.

Venstreministeriet *Neergaard*, som efter venstres store valgsejr ved aprilvalget 1920 afløste forretningsministeriet *Friis*, fik store vanskeligheder at slås med. »Vandene sank«, de oppustede kursværdier faldt sammen, og følgerne af den vilde børsspekulation og afviklingen af krigstidens restriktioner, som den liberale regering gennemførte i et for hurtigt tempo, skabte den ene politiske krise efter den anden. Med 52 venstremandater, 27 konservative og 3 af erhvervspartiet rådede *Neergaard* over et »borgerligt« flertal i folketinget på 82 mod 66, 48 socialdemokrater og 18 radikale. Priserne faldt, og handelsbalancen blev negativ. Som følge af en stor import i håb om afsætning til Rusland og Østeuropa fremkom der valutaunderskud. Landmandsbanken, der havde ført an i krigstidens spekulationer, gik fallit og måtte reddes ved statsstøtte i 1922. Og forholdet til de konservative blev mindre godt. *Neergaard* var en hædersmand og hensynsfuld af naturen, men under de rådende forhold ville en hårdere hånd utvivlsomt have været på sin plads. Under behandlingen af loven om hjælp til Landmandsbanken rettede *Borgbjerg* og *Nina Bang* et skarpt personligt angreb på udenrigsminister *Cold*, hvem de beskyldte for som direktør i D.F.D.S. i 1916 at have spekuleret i selskabets aktier, men Landmandsbankkommissionen afviste anklagen som uberettiget. *Knud Kristensen* tog ordet under finanslovdebatten og forsvarede *Cold*, og den nybakte folketingsmand tog uforfærdet debatten op med *Borgbjerg* og *Ove Rode* og gav ikke op for disse folketingets mest drevne talere. At han også følte sig forpligtet til at varetage sine jydere interesser viste sig, da han ikke ville stemme for forslaget om Lillebæltsbroen, fordi man ikke respekterede et givet løfte om, at der i forbindelse hermed skulle anlægges et dobbeltspor Århus-Randers. Han udtalte som sit principielle synspunkt under den afsluttende finansdebat, at kampen om samfundets orden står mellem venstre og socialdemokratiet. »Venstre er ikke et klasseparti, men vil søge at samle hele folket om en liberal politik«. Han viste fra første færd sit eget ansigt, men blev i de første år ikke taget meget i brug af sit parti.

I foråret 1924 skærpedes den økonomiske krise, kronens guldværdi faldt til 58 øre, og de konservative ville ikke gå med til *Neergaards* forslag om en valutaplan, men forlangte industribeskyttelse ved »guldtold«, altså toldsatserne betalt med kronens værdi i guld. Som følge heraf lod *Neergaard* folketingsvalget udskrive til 11. april 1924.

På venstres delegeretmøde i Hornslet 25. februar 1924 havde *Knud Kristensen* gjort rede for venstres politik i den forløbne valgperiode, og under den følgende valgkampagne, der fik et sagligt forløb i Hornsletkredsen, pegede han på regeringens resultater: der var skabt balance på statsregnskabet, og statsfinanserne var bragt på fode. Der var gennemført en række sociale love: aldersrentelov og lov om støtte til invalider og kronisk syge. Venstre var modstandere af ekspropriation ved udstykning til husmandsbrug. Under behandlingen af landmandsbanksagen havde *Neergaard* været ude for en meningsløs personlig forfølgelse;

ingen her i kredsen tvivlede om hans hæderlighed. Valget drejede sig nu om, hvorvidt venstres politik ønskedes videreført, eller om man ville vende tilbage til forholdene før 1920.

De radikale genopstillede pastor *Povlsen*, de konservative stillede *Niels Juel*, Mejlgård, der havde været medlem 1921—24 som 1. stedfortræder for højstetretssagfører *Harboe*, der var valgt i Randerskredsen, men nedlagde sit mandat.

N. P. Nielsen. 1955.

Niels Juel blev ikke valgt 1924 og stillede sig ikke mere. Han døde i 1938. Som socialdemokraternes kandidat afløstes lærer *Sneum* af karetmager *N. P. Nielsen* fra Hjortshøj, der var partiets repræsentant i kredsen til 1947. Han indtrådte 1938 i folketinget som stedfortræder for borgmester *Riis Flor*, der afgik ved døden, og sad til aprilvalget 1939. I 1942 afløste han redaktør *N. P. Josiassen*, Grenå, som landstingsmand ved dennes død og var medlem af landstinget til 1952. Han var sognerådsmedlem i Todbjerg-Mejlby 1907—22, medlem af Randers amtsråd fra 1927 og var som politiker en sagligt indstillet, rolig personlighed, der sjældent brugte stærke ord.

Det nystiftede landmandsparti opstillede i Borup- og Hornsletkredsene landbrugskandidat *C. Bundgaard Christensen*, Try højskole, som kun fik 79 stemmer i Hornsletkredsen. Han var en særpræget person, havde i 1920 vakt opmærksomhed med en særdeles velskrevet bog: »Verdens største landbrug. Den agrikulturelle erobring af Nordvestamerika« efter nogle års ophold som farmer i U.S.A. Han blev redaktør af det af Dansk Landmandsforening udgivne blad »Landmandstidende«, men fik i januar 1925 sin afsked på gråt papir, fordi han i bladet skrev, at tyskerne under verdenskrigen havde udvundet teknisk fedt af menneskelig — en propagandaskrone fra krigstiden. Han var noget vanskelig at omgås, boede i slutningen af trediverne alene på en lille ejendom i Sundby ved Kolind, hvor han undertiden kom på kant med sine naboer. Han døde pludseligt i 1937 af en hjerneblødning efter et slagsmål med en nabo, der beskyldte ham for at drive ulovlig jagt på naboens jord. Han blev 58 år gammel.

N. P. Nielsen kritiserede på vælgermøderne regeringens politik, som han betegnede som præget af »kræfternes frie spil«. Han ønskede skat efter evne i stedet for forbrugsskatter. Valutapolitikken burde baseres på importregulering og en formueafgift. I »Odenseprogrammet« af september 1923 havde socialdemokratiet formuleret forslag til sociale reformer, partiet ville søge gennemført. *Th. Povlsen* ønskede samarbejde mellem arbejdere og arbejdsgivere og at arbejderne fik andel i bedriftsledelsen. Hvis socialdemokraterne og de radikale fik flertal, måtte de samarbejde med et tredje parti af hensyn til landstingets venstre-konservative flertal. *Bundgaard Christensen* afviste indigneret påstanden om, at landmandspartiet var et splittelsesparti.

Repræsentanter for afholdsbevægelsen stillede kandidaterne spørgsmål om deres syn på indførelse af alkoholforbud. *Knud Kristensen* erklærede sig som forbudsmodstander, hvorimod *Povlsen* og *N. P. Nielsen* var mere imødekommende. *Knud Kristensen* udtalte, at hvis socialdemokraterne ville føre politik efter Odenseprogrammet, ville han med alle parlamentariske midler modarbejde en sådan politik og søge en sådan regering afløst af en bedre. *N. P. Nielsen* ville støtte husmændenes udstykningsprogram og ønskede lovfæstet brændselshjælp til aldersrentnydere. Fra konservativ side støttedes *Niels Juul* af generalauditor *Pürschel*, der var opstillet i Randerskredsen, ved et par møder. *Pürschel* var mod grundskyld og ønskede jorden beskattet efter bonitet. Han og pastor *Povlsen* var enige om at kritisere et regeringsforslag til en dansk-norsk overenskomst om nordmændenes jagtrettigheder i Østgrønland.

På vælgermøderne besattes dirigentpladsen ved afstemning, og venstre havde flertal på de fleste møder. I Lystrup talte gårdejer *Carl Dencker*, Lystrup, for retsforbundet. Han var partiets kandidat i Østbirkkredsen. Partiet opstillede pastor emer. *Albert Schack*, København, i Borup- og Hornsletkredsene. Han deltog ikke i valgkampagnen, men fik ialt 960 stemmer, deraf 85 i Hornsletkredsen. Partiet fik ingen valgt, men blev først repræsenteret i 1926. Kort før valget offentliggjorde gamle *Frede Bojsen*, Rødkilde, »Nogle Betragtninger« i venstrebladene til støtte for sin ven *Neergaards* politik.

I Hornsletkredsen genvalgtes 11. april 1924 pastor *Povlsen* med 2194 stemmer, og *Knud Kristensen* bevarede amtets 3. venstremandat med 4184 stemmer. *N. P. Nielsen* fik 2055 og *Niels Juul* 1333 stemmer. Kommunisterne fik 1 partistemme! Folketingets sammensætning blev 45 venstre, et tab på 7, 28 konservative (+1), 55 socialdemokrater (+7) og 20 radikale (+2). Erhvervspartiet tabte sine 3 mandater. *Neergaard* rådede altså over 73 stemmer mod 75 og demissionerede følgelig, hvorefter *Th. Stauning* dannede det første socialdemokratiske ministerium, efter at partiets foretningsudvalg og rigsdagsgruppe havde godkendt hans ministerliste.

Regeringen Staunings eksistens beroede på støtte fra de radikale, der dog ikke ville give noget ubetinget løfte herom, men ville tage stilling fra sag til sag. Som følge af den skarpe kritik, Socialdemokratiet havde rettet mod venstres valutapolitik, var *Stauning* nødt til at fremsætte en valutaplan omfattende importregulering og formueafgift, men han måtte nøjes med en mindre skærpelse af den gældende valutalov. Venstres forslag til en dansk-norsk overenskomst om jagtrettighederne i Grønland fik han vedtaget med venstres støtte. Fra flere sider, særlig af den senere venstreminister *Jens Byskov*, rejstes en stærk agitation for genindførelse af »en ærlig krone«, som nødte regeringen til at søge kronekursen hævet. Det lykkedes alt for godt! I februar 1926 nærmede kronen sig atter

pari i guldværdi, og følgen var en snigende krise i erhvervslivet og fald i landbrugets eksportindtægter, uden at lønninger og priser fulgte med nedad. De radikale havde ønsket en lavere kronekurs fastholdt.

Der kom vanskeligheder på arbejdsmarkedet. Arbejdsgiverne krævede lønningerne ned og bortfald af pristalsreguleringen, og i foråret 1925 kom lockout og strejke for 100.000 arbejdere. Det tog et par måneder at få konflikterne bilagt, særlig ville arbejdsmændenes fører *Lyngsie* ikke give sig, og det kom så vidt, at *Stauning* efter folketingets hjemsendelse havde forberedt en provisorisk lov om standsning af konflikten ved tvungen voldgift. Krisen blev alvorligere i sommerens løb, og da venstre krævede tilpasning af lønningerne efter kroneværdien, de konservative krævede toldbeskyttelse og de radikale krævede ændringer i en af regeringen foreslået kriseplan, opgav *Stauning* ævret og udskrev valg til 2. december 1926.

Under valgkampen i Hornsletkredsen hævdede *N. P. Nielsen*, at den økonomiske krise skyldtes mange faktorer. Venstre og konservative havde ikke villet være med til den nødvendige kriseplan, og de radikale havde fuldstændig svigtet. Socialdemokratiet kunne ikke gå med til de konservatives krav om beskyttelsestold. *Knud Kristensen* hævdede, at parikronen måtte respekteres. Krisen stammede fra, at produktionsomkostningerne ikke var faldet i takt med den stigende kroneværdi. De offentlige udgifter måtte nedsættes, og det var bedre at have arbejde med en mindre løn end at kræve en løn, der skaber arbejdsløshed. Den nye konservative kandidat i kredsen, gårdejer *Ludvig Larsen*, Stige, ønskede industrien beskyttet mod udenlandsk dumping ved en »guldtold«. Pastor *Povlsen* mente, at kronestigningen burde være standset ved kurs 91. De radikale og venstre var enige om, at prisfaldet måtte føres til bunds, og at staten måtte gå i spidsen med en nedskæring af de offentlige udgifter. Hvis de radikale skulle samarbejde med venstre, ville en nedsættelse af militærudgifterne være en betingelse, men iøvrigt ønskede de radikale samarbejde over en bred front mellem partierne om krisens løsning. Lærer *Frede Petersen*, Egens, var kandidat for Danmarks retsforbund. Han mente, at indførelse af grundskyld kunne afhjælpe krisen ved at inddrage de »falske værdier«.

Vælgermødediskussionerne blev meget livlige. På flere møder spurgte vælgere om kandidaternes stilling til besparelser, f. eks. på udgifterne til Det kgl. Teater. I Hjortshøj mente gårdejer *Krause Kjær*, Skæring, at underskuddet på statsbanerne, tilskuddet til Det kgl. Teater samt lønningerne til rigsdagsmændene burde nedsættes med halvdelen! Mødedeltagelsen var stor, og ved dirigentvalgene skiftedes venstre og socialdemokrater til at have flertal. Tonen var bitter, særlig mellem socialdemokrater og radikale, og en artikel i »Social-Demokraten« af *Marinus Kristensen*, hvori det hed: »I danske landmænd har handlet ilde med Danmarks største rigdomskilde. I har forvaltet den danske jord slet! I har levet over evne. I glemte, I var bønder. I blev kapitalistiske jordspekulanter. Derfor er Danmark nu så ilde stillet!«, undgik ikke at blive flittigt citeret og gavnede ikke regeringen i landbokredse. Gamle *Frede Bojsen* offentliggjorde kort før sin død den 4. december 1926 på opfordring af redaktør *Hans Jensen*, »Sorø Amtstidende«, sin sidste artikel i venstrebladene, en påvisning af betydningen for venstre af valgets udfald.

I Randers mødtes *Knud Kristensen* med *Ove Rode* ved et stort møde den 27. november. *Rode* tog til orde for, at krisen løstes ved dannelse af en samlingsregering af alle partier efter valget med den hensigt at skaffe parikronen re-

spekteret, men til trods for, at *Rode* havde et skarpt sammenstød med mødets socialdemokratiske taler, folketingsmand *Robert Lundberg*, udtalte han dog som svar på *Knud Kristensens* spørgsmål, at de radikale ikke ville være med til en samlingsregering uden socialdemokratisk deltagelse.

Ved valget i Hornsletkredsen 2. december 1926 fik *Knud Kristensen* antallet af personlige stemmer forøget og opnåede ialt 4.436 stemmer, hvorved han beholdt sit 3. kredsmandat. *N. P. Nielsen* fik 1998, *Ludvig Larsen*, der også var opstillet i Grenåkredsen, fik ialt 1499 konservative stemmer, pastor *Povlsen* valgtes med 1878 stemmer i Randers- og Hornsletkredsene. Retsforbundet gav 138 stemmer til lærer *Frede Petersen*.

I folketinget blev partistillingen 53 socialdemokrater (\div 2), 16 radikale (\div 4), 30 konservative (+ 2) og 47 venstre (+ 2). Retsforbundet fik for første gang 2 folketingsmænd. Den ene var pastor *J. C. Willesen*, Agri-Egens, der valgtes på tillægsmandat i Mariager- og Ebeltoftkredsene med 722 stemmer! Han havde oprindeligt været medlem af Venstres Ungdom og organisationens formand i København 1918—19, sluttede sig derefter til Danmarks retsforbund, som han repræsenterede i folketinget 1926—29 for ikke senere at blive genvalgt. Han var partiets landsformand 1932—36, sluttede sig senere til Dansk samling og var dette partis kandidat i Holbæk amtskreds ved valgene 1945 og 1947 uden at blive valgt. Han var medlem af Dansk samlings hovedbestyrelse 1946—50 og fra 1956 og var landsformand 1958—61. Fra Agri-Egens flyttede han som sognepræst til Ågerup ved Holbæk 1927 og sluttede sin embedsgering som sognepræst i Hvalsø 1933—60. På sine gamle dage har han atter sluttet sig til venstre.

Stauning trådte tilbage, og den tidligere landbrugsminister, godsejer *Madsen-Mygdal*, der havde været opstillet i de sønderjydske kredse og blev valgt med stor tilslutning, kåret som »venstres høvding«, dannede nu en venstre-regering, hvor *Neergaard* overtog finansministeriet som sin sidste ministerpost. Med 47 venstremandater (heraf 1 færing) og støtte af 30 konservative og 2 af retsforbundet rådede han over et flertal på 79 af tingets 149 mandater. Ud fra sit ortodokse liberale syn gennemførte *Madsen-Mygdal* nu en »nedsæringspolitik« for at skaffe parikronen respekteret. Da den også omfattede de sociale bevillinger, mødte den voldsom modstand fra socialdemokraterne og uvilje i store kredse af befolkningen, særlig fordi han samtidig nedsatte formueskatten. *Stauning* lagde op til en splittelse mellem venstre og de konservative ved at stille sig imødekomende til et konservativt forslag om toldbeskyttelse for den kriseramte industri, om hvilken *Madsen-Mygdal* udtalte: »Lad falde, hvad ikke kan stå!« Men hemmelige underhåndshandlinger mellem *Stauning* og de konservatives formand *Pürschel* om en fælles toldpolitik strandede på modstand i de to partier. I arbejderkredse vakte loven om erhvervs- og arbejdsfrihed, som *Knud Kristensen* var ordfører for, voldsom harme. Den fik øgenavnet »tugthusloven«. En strejke og blokade mod landmændene i Kolindsund dømtes ulovlig af højesteret. Arbejderorganisationerne blev dømt til at betale lodsejerne en erstatning på 300.000 kr., hvilket heller ikke mødtes med blide røster fra socialdemokraternes side.

Knud Kristensen havde nu vundet position i partiets inderkreds og blev medlem af finansudvalget og af overskyldrådet 1927. Den utaknemlige opgave at være ordfører for »tugthusloven« fik han også overdraget, men han var ikke partislave. Han gik i partimøderne mod forslaget om lettelse af formueskatten og vandt derved *Madsen-Mygdals* respekt, så denne, da *Knud Kristensen* faldt ved

valget 1929, beklagede tabet af »en af venstres bedste mænd«, og at man ikke havde fulgt hans opfordring til at sikre mandatet ved nummerering. Regeringen faldt i utide. *Christmas Møller* afløste *Pürschel* som formand for den konservative folketingsgruppe, og hans indstilling til *Madsen-Mygdal*, der behandlede de konservative meget overlegent og i det hele taget var en stejl natur uden sans for kompromisforhandlinger, medførte forkastelse af finansloven. De konserva-

J. C. Willesen. 1926.

tive nægtede at stemme for loven, idet venstre ikke ville gå ind på et krav om mindre nedskæring af forsvarsbudgettet. Socialdemokratiets kloge landbrugs- og politikker, *Kristen Bording*, så chancen og gjorde *Stauning* opmærksom på, at hvis de konservative undlod at stemme sammen med de radikale — der principielt var for nedrustning — kunne socialdemokraterne med 53 stemmer mod venstres og retsforbundets 49 stemmer forkaste finansloven og derved styrte regeringen. Hemmeligheden blev bevaret, til tiden var inde. Finansloven blev forkastet, og *Madsen-Mygdal* udskrev valg til 24. april 1929.

Den konservative landstingsmand *Schovelin* skal umiddelbart efter forkastelsen have udtalt om *Christmas Møller*, at »det var partiets piccolo, der tabte terrinen«, en bemærkning, som mange konservative bifaldt. *Christmas Møller* hævdede, at det var nødvendigt at markere, at Det konservative Folkeparti var et selvstændigt parti, ikke bare en bivogn til venstre, men hans handling vakte uvilje i vide kredse i partiet, hvilket gav sig udtryk i valgresultatet, og for venstre og konservative blev resultatet den lange »ørkenvandring« med radikal-socialdemokratisk regering helt frem til Danmarks besættelse i 1940.

Inden for venstre var man klar over partiets vanskelige stilling, og at bl. a. Hornsletkredsen ville være usikker. Resultatet blev da også, at *Knud Kristensen* mistede sit 3. kredsmandat i amtet, som partiets først genvandt i 1947. Valgkampagnen blev hård for *Knud Kristensen*, der blev angrebet fra alle sider. Der

var stor tilslutning til vælgermøderne, hvor socialdemokraterne vandt dirigentpladsen flere steder end før. *Knud Kristensen*, *N. P. Nielsen* og *Povlsen* genopstilledes. De konservative opstillede gårdbestyrer *H. L. Raffnsøe* fra Åstorp ved Taps og retsforbundet overbanemester *Åxel Roulund*, Århus.

Knud Kristensen udtalte, at vel havde de konservative ret til at være et selvstændigt parti, men de måtte nu stå til ansvar for deres handling. Vælgerne skulle nu afgøre, om venstres styre ønskedes fortsat med nedsættelse af udgifter, fastholdelse af loven om erhvervs- og arbejdsfrihed, en ændring af aktieselskabsbeskatningen, så selskaberne kunne konsolidere sig, og et forsvar, der var økonomisk gennemførligt. *N. P. Nielsen* kaldte »tugthusloven« arbejderfjendtlig, var mod lempelsen af formueskatten og var enig med de radikale om afrustning. *Th. Povlsen* mente, at socialdemokraterne ligesom de radikale burde have nøjedes med at undlade at stemme for finansloven. Han tog afstand fra et forsvar, som han betegnede som nytteløst med muligheden for en frygtelig krig med giftgas som udsigt. Han ønskede grundstigningsskyld indført og ville have »tugthusloven« afløst af en lov om voldgift i arbejdsstridigheder, ligesom han ønskede en trustlov. *Raffnsøe* hævdede, at det var venstres radikale fløj, der var skyld i bruddet med de konservative. *Willesen*, der deltog i nogle møder i Hornsletkredsen, men var genopstillet i Mariager og Ebeltoft, var glad for bruddet, idet sprængningen af det borgerlige samarbejde åbnede nye baner i dansk politik. *Roulund* mente, at erhvervspørgsmålet, ikke forsvarspørgsmålet, var det, valget drejede sig om.

Redaktør *Martin*, »Århus Amtstidende«, der deltog i møderne som støtte for *Knud Kristensen*, hævdede, at det var den konservative industrifløj, der havde taget ledelsen for at gennemføre toldbeskyttelse sammen med socialdemokraterne. *Knud Kristensen* erklærede, at han ønskede, at arbejderne fik den højest mulige løn, men når landbrug, fiskeri og industri skal kunne konkurrere på et åbent verdensmarked, opnår arbejderne kun et merudbytte på bekostning af dem, der må virke under fri konkurrence, og det vil ikke være retfærdigt. *Roulund* betegnede retsforbundet som »tungen på vægtskålen« mellem radikale og socialdemokrater på den ene side, venstre og konservative på den anden.

Vælgerne rettede under diskussionerne angreb på venstre for nedskæringen af tjenestemandslønningerne, og på et møde i Auning spurgte en vælger, om det var retfærdigt at tage 10 mill. fra de gamle og syge og give dem til formueejerne? På et vælgermøde i Skødstrup 19. april mødte grev *Bent Holstein*, der var konservativ kandidat i Århus, og udtalte de profetiske ord, at med dette valg var gårdmændenes magt i landet uigenkaldeligt forbi. Landets fremtid lå i industrien. Både arbejder og arbejdsgiver havde interesse i et værn mod krisen.

Venstre var klar over, at *Knud Kristensens* mandat var i fare. »Århus Amtstidende« gjorde opmærksom på, at de to politikere, der blev mest angrebet i »Demokraten«, var *Madsen-Mygdal* og *Knud Kristensen*. Det var altså de to venstremænd, socialdemokraterne frygtede mest. Om *Knud Kristensen* skrev bladet: »Han er en skarp debattør og forstår at skelne mellem væsentligt og uvæsentligt, og han er nøje knyttet til dansk landbrug«.

Valgets udfald 24. april 1929 blev et nederlag for venstre og et endnu større for det konservative folkeparti. *Knud Kristensen* fik 4661 stemmer, en fremgang på 225, men *Neergaard* i Ebeltoft og *Randers* og *Svend Nielsen* i Grenå fik flere, og da venstre mistede det 3. amtskredsmandat, blev det ham, der faldt. *Th. Povlsen* genvalgtes med 2007 stemmer og holdt mandatet med en stemmefremgang

på 129. *N. P. Nielsen* gik 460 stemmer frem til 2458 uden at blive valgt. *Raffnsøe* fik 855 stemmer, en tilbagegang i Hornslet- og Grenåkredsene på 644 for de konservative.

Folketinget kom til at tælle 61 socialdemokrater (+ 8), 16 radikale, 44 venstre (÷ 3), 24 konservative (÷ 6) og 3 fra retsforbundet (+ 1). *Stauning* dannede nu et socialdemokratisk-radikalt ministerium på grundlag af en aftale om

Johs. Grosen. 1961.

et fælles arbejdsprogram. Mod krav om en ren socialdemokratisk politik var *Stauning* dækket over for sine vælgere ved, at venstre og konservative havde flertal i landstinget til 1936.

I den periode, *Knud Kristensen* var ude af tinget, var Hornsletkredsen således kun personligt repræsenteret af pastor *Th. Povlsen*. Ministeriet *Stauning-Munch*, der havde et flertal på 77 mandater af 149, fik vanskelige vilkår. I oktober 1929 indtrådte det store børskrak i New York, og depressionen bredte sig verden over. Til at begynde med klarede industrien sig, medens landbrugspriserne faldt i 1930. I september 1931 gik England fra guldet, og mod finansminister *Bramsnæs'* protest lod regeringen kronen følge sterlingnedskrivningen og opgav guldindløsningen. Krisen ramte nu landet med fuld kraft, og regeringen gennemførte kriseforanstaltninger, bl. a. med *Madsen-Mygdals* støtte en valutalov med regulering af importen, men da *Stauning* måtte regne med fortsat modstand i landstinget mod mere gennemgribende foranstaltninger, idet landstingsflertallet ikke ændredes ved landstingsvalget i september 1932, lod han udskrive folketingsvalg til 16. november 1932 i håb om at styrke regeringens stilling.

I Hornsletkredsen genopstilledes *Knud Kristensen*. Kredsen var ikke sikker for venstre, og *Knud Kristensen* nåede først i 1943 et så stort antal personlige stemmer, at han kunne betragtes som urørlig. Ved vælgermøderne i 1932 ind-

førtes for første gang den praksis i kredsen, at kandidaterne på skift udpegede aftenens dirigent, hvilket medførte, at man ikke mere af referaterne kan se, hvilket parti der havde flest deltagere i de enkelte møder. *N. P. Nielsen* og pastor *Povlsen* genopstilledes. De konservative stillede proprietær *G. M. Nislev*, Kjærsgård ved Silkeborg, og retsforbundet gårdejer *Johs. Grosen*, Skæring, som ved tidligere valg havde talt på vælgermøder i kredsen for indførelse af grundskyld. Kommunisterne opstillede ikke i kredsen og fik heller ingen partistemmer.

På vælgermøderne bebrejdede *N. P. Nielsen* oppositionspartierne, at de nægtede en forlængelse af valutaloven, og gjorde rede for socialdemokratiets kriselovsforslag. »Valget drejer sig om, hvorvidt man skal bøje sig for landstingets diktatur eller kræve folketingsparlamentarismen respekteret«. *Knud Kristensen* mente, at socialdemokratiet plejede at komme til magten i forholdsvis gode tider og opgive ævret i dårlige tider; de kan styre, så længe der er noget at dele ud af. Det drejer sig om at genskabe erhvervenes rentabilitet, ikke om at træffe hjælpeforanstaltninger. *Th. Povlsen* pegede på, at finansminister *Bramsnæs* havde ført en fornuftig og besindig finanspolitik. Regeringen ville spare, også på tjenestemandslønningerne. *G. M. Nislev* var mod skat på renteindtægter og mod en forhøjelse af formueskatten og kritiserede valutacentralen. *Knud Kristensen* kaldte regeringens kriselovsforslag for »lapperier«. På et møde i Ørsted vakte skræddermester *P. Pedersen*, Vivild, jubel ved at udtale: »De radikale har det som frilandstomater, de bliver mere og mere røde!« Han advarede håndværkerne mod at tro på pastor *Povlsens* smigren. Nationalsocialisterne opstillede for første gang ved valget i 1932, en kaptajn *M. J. Arildskov* talte for partiet på mødet i Ørsted, og på et senere møde i Auning talte flere nazister foruden kaptajnen. De vandt intet bifald.

Ved valget 16. november 1932 fik *Knud Kristensen* 4370 stemmer og 1. kredsmandat, medens Grenåkredsens *Svend Nielsen* faldt. Årsagen var, at højskoleforstander *Ingemann Herskind*, Rønde, der tilhørte indre mission, stillede sig i Randerskredsen og trak så mange personlige stemmer fra Ebeltoft- og Grenåkredsene, at Hornsletkredsen fik det største stemmetal. *Herskind* havde været landstingsmand august—oktober 1920, men kom ikke senere i rigsdagen. Han døde 1933. *Th. Povlsen* genvalgtes med 1774 stemmer, *N. P. Nielsen* fik 2811, *G. M. Nislev* 575 og *Johs. Grosen* 266. I Ebeltoftkredsen valgtes ingeniør *R. Christiani*.

Det nye folketing talte 62 socialdemokrater (+ 1), 14 radikale (÷ 2), 38 venstre (÷ 5), 27 konservative (+ 3), 4 retsforbundet (+ 1), og kommunisterne blev for første gang repræsenteret med 2 medlemmer, den ene var *Aksel Larsen*. Oppositionen tog konsekvenserne af valgets udfald og optog forhandlinger med regeringen om valutapolitikken. Medvirkende til venstres holdning var formentlig også, at partiet havde haft et dårligere valg end de konservative, hvilket muligvis kunne stamme fra, at venstre havde holdt sig udenfor et forlig mellem regeringen og de konservative om støtte til landbruget, som gennemførtes i oktober 1932. Krisen skærpedes, arbejdsløsheden steg i 1932 til 31,7 pct., og i januar 1933 truedes 100.000 arbejdere med lockout. Landbrugets ledere forhandlede med regeringen om en støtteordning, og den 30. januar 1933 sluttede venstre »Kanslergadeforliget« med regeringen, hvorved storlockouten hindredes, kronekursen blev nedskåret, og et omfattende lovkompleks til bekæmpelse af krisen kunne vedtages. Endvidere enedes man om gennemførelse af *Steinckes* socialreform. Det blev *Knud Kristensens* opgave at være partiets ordfører for

dette lovkompleks. Han var nu atter medlem af folketingsgruppens bestyrelse.

I 1933 voksede bevægelsen Landbrugernes Sammenslutning i takt med landbrugskrisen. Den drev en voldsom, delvis antiparlamentarisk agitation mod »systemet« under ledelse af gårdejer *Knud Bach*, Rønge, og agitationen fik virkning på venstres holdning. En mælkestrejke i Sønderjylland foranledigede *Madsen-Mygdal* til at træde ud af folketinget i august 1933, og han afløstes som for-

Magne Nøhr. 1935.

mand for partigruppen af dr. *Krag*. Socialdemokraterne påvirkedes stærkt af nazisternes sejr i Tyskland, bl. a. i retning af en udbygning af Danmarks forsvaret. I 1934 vedtog partiet et nyt arbejdsprogram »Danmark for folket«, der betegnede en nyorientering. 4 af venstres folketingsmænd trådte i 1934 ud af partiet og stiftede det frie folkeparti, tilsluttet Landbrugernes Sammenslutning (L. S.). I juli 1935 arrangerede L. S. et bondetog til København, hvor 40.000 bønder den 29. juli samledes på Amalienborg slotsplads, og *Kongen* modtog i statsminister *Staaunings* nærværelse en deputation fra L. S., der fremsatte krav om støtte til landbruget. Ved et efterfølgende møde på stadion benyttede visse nazistiske godsejere lejligheden til at komme til orde, men bondetoget gjorde et stærkt indtryk på københavnernes, der havde mange slægtninge blandt deltagerne og nu fik et stærkt indtryk af landbrugets nødstilstand. Venstre og konservative skærpede i sommerens løb deres holdning over for socialdemokratiet og var mod en forlængelse af valutaloven. Følgen blev, at *Staauning* ved rigsdagens åbning meddelte, at valg skulle finde sted 22. oktober 1935, under henvisning til, at der ikke var sikkerhed for gennemførelse af den nødvendige kriselovgivning, når to af rigsdagens største partier offentligt havde erklæret, at de ville gå mod valutalovens forlængelse. Nu måtte vælgerne tale.

Valgkampen 1935 førtes fra socialdemokratiets side under mottoet: »Staauning eller kaos!« og kom væsentligst til at dreje sig om valutaspørgsmålet. I Hornslet-

kredsen genopstilledes *Knud Kristensen* og *N. P. Nielsen*, for de radikale nyopstilledes redaktør *Magne Nøhr*, Randers, som fra 1929 havde været kandidat i Borupkredsen og nu afløste *Th. Povlsen* i Randers- og Hornsletkredsene. Retsforbundet genopstillede lærer *Frede Petersen*, de konservative nyopstillede skræddermester *P. Pedersen*, Vivild, kommunisterne tømrer *Rasmus Stæhr*, Randers, det frie folkeparti (L. S.) sekretær *Johs. Foget*, Kolding, i alle kredse i amtet, og nationalsocialisterne opstillede kaptajn *M. J. Arildskov* i Randers- og Hornsletkredsene.

På det første vælgermøde i Hadsbjerg den 10. oktober 1935 udtalte *N. P. Nielsen*, at oppositionen stod splittet. Valutaordningen var nødvendig. Han kritiserede, at landmændene ved bondetoget havde henvendt sig til kongen, ikke til den lovlige parlamentariske regering. Kravet om, at landbruget skulle have eksportindtægterne til fri rådighed i den udenlandske valuta, var uberettiget. Landbrugerne får den fulde værdi i danske kroner af eksportindtægterne. Skræddermester *Pedersen* erklærede, at ingen havde gjort *Stauning* en større tjeneste end *Madsen-Mygdal*, da han gav ham valutacentralen. Den burde afløses af en aktiv handelspolitik med brug af told. *Stauning* devaluerede kronen i 1932, så man kunne ikke stole på hans talen om en fast kronekurs. *Nøhr* påviste, at de konservative selv havde stemt for valutacentralen. De radikale ville være med til at afskaffe den, når fri handel kunne genindføres uden skade for erhvervslivet og eksporten. Partiet ville arbejde for en løsning af rente- og gældsproblemerne. *Knud Kristensen* hævdede, at regeringen ved de gældende administrative bestemmelser kunne råde over indkomstfordelingen i landet. Arbejdsløshedens nedgang skyldtes den af venstre gennemtvungne kronenedskæring. Venstre ønskede valutahandel fri som i England, Sverige og Norge. En priskontrol ville kun være en narresat. *Foget* beskyldte venstre for ikke at have arbejdet med tilstrækkelig kraft for at varetage landbrugets interesser. På de efterfølgende møder skærpede *Knud Kristensen* sin kritik af valutacentralen. De, der fremskaffer valutaen, skal have dens fulde værdi. Valutacentralen kan gøres til et socialiseringsinstrument, og derfor vil venstre have den afskaffet. På et møde i Hårup 19. oktober udtalte den senere folketingsmand, møller *Laurits Pedersen*, Todbjerg, at venstre ville systemet *Stauning* til livs. Regeringspartierne fik valutacentralen overladt som plejeforældre, »men de har røgtet hvervet dårligt og bør fratages plejetilladelsen!«

Valget 22. oktober 1935 gav *Knud Kristensen* 2. kredsmandat for 3735 stemmer, medens gårdejer *Svend Nielsen* fik amtets 1. venstremandat i Grenå, og det blev ingeniør *Christiani*, Ebeltoft, der gled ud. *Svend Nielsen* havde sympati for L. S., meldte sig i januar 1939 ind i bondepartiet og nedlagde mandatet, men blev genvalgt som bondepartiets kandidat i Bælumkredsen 1939—43. *Nøhr* blev valgt med 1988 og *Foget* med 2480 stemmer. *N. P. Nielsen* fik 3048 stemmer, *Frede Petersen* 246, nazisten *Arildskov* 650, heraf kun 178 i selve Hornsletkredsen. Kommunisten *R. Stæhr* fik 17 stemmer.

Folketingets sammensætning blev 68 socialdemokrater (+ 6), uforandret 14 radikale, 26 konservative (÷ 1), 29 venstre (÷ 10), 2 kommunister, 4 fra retsforbundet, og L. S.-partiets udbrydere fra venstre, det frie folkeparti, blev repræsenteret med 5 mand, et udtryk for den politiske splittelse i landbruget.

Under valgkampen havde *Knud Kristensen* kritiseret regeringens valutapolitik, skarpt angrebet af regeringspartiernes kandidater. Den radikale *Magne Nøhr* advarede vælgerne mod at »skifte heste midt i vadestedet«, hvortil *Knud*

Kristensen svarede, at hvis hestene ikke ville op af vadestedet, var man nødt til at skifte! Han anerkendte, at regeringen havde sejret stort ved valget, og det var nu hans opfattelse, at landstinget måtte bøje sig for vælgerne dom og undlade at standse folketingsflertallets kriselovgivning. Men partilederne *Krag* og landsformanden *Madsen-Mygdal* var mod denne opfattelse, der kun deltes af venstrebladet »Vestkysten«. I venstres folketingsgruppe var der et lille flertal for *Knud Kristensens* mening, men hele landstingsgruppen var imod, og følgen blev da, at venstre stemte imod valutaloven, der dog kunne vedtages, idet de konservative undlod at stemme.

Der skulle være landstingsvalg i 1936, og her nægtede *Knud Kristensen* at deltage i venstres agitation og så med tilfredshed, at flertallet skiftede ved lodtrækningen i bronzealderurnen på Bornholm. Nu måtte regeringsflertallet tage hele ansvaret og kunne ikke mere give landstinget skylden for ikke at kunne gennemføre sin politik. Da forslaget til en ny grundlov behandledes i folketinget 1938, tog *Knud Kristensen* spørgsmålet op og pegede på, at landstinget havde vist lidet fremsyn. Den gamle grundlov kunne have virket tilfredsstillende, hvis landstingsflertallet havde respekteret folketingsvalgenes vidnesbyrd om vælgerflertallets mening, navnlig i krisetider, hvor lovgivning ikke tålte udsættelse.

Knud Kristensen blev partiets ordfører for valuta- og arbejdsløshedslovene, men undlod ikke at tage ordet også om andre lovforslag, særlig når han var uenig med sit parti. Der måtte træffes varige kriseforanstaltninger for landbruget, og flere gange blev det nødvendigt at standse lockout og strejke ved tvungen voldgift under hensyn til de økonomiske vanskeligheder. Samtidig vakte Hitlerstyret i Tyskland og den truende militærpolitiske udvikling uro og bekymring. Det kunne ses, at udviklingen mere og mere pegede på en forestående krig i Europa. *Hitlers* besættelse af Østrig og truslen mod Czekoslovakiet, der førte til krigens rand, men i første omgang blev bilagt af *Chamberlain* ved forhandlingen i Godesberg med *Hitler*, foranledigede en forespørgsel til regeringen i oktober 1938 med *Knud Kristensen* som ordfører om, hvorvidt regeringen havde sørget for landets forsyning med vigtige varer med henblik på den truende situation. Iøvrigt var det nu lykkedes regeringen at få de økonomiske forhold stabiliseret og få en reformlovgivning gennemført.

I 1937 fik *Christmas Møller* regeringen til at nedsætte en forfatningskommission med henblik på udarbejdelse af forslag til en ny grundlov. Det lykkedes for ham at få de konservative med til et forslag, nærmest efter norsk mønster, under mottoet »et vælgerkorps, een valgdag«, hvortil socialdemokrater og radikale sluttede sig, medens venstre ikke ville være med. En fløj af partiet sluttede sig til *Knud Kristensens* tanke om at foretrække et etkammer med visse garantier for mindretallet. Efter at grundlovsforslaget var vedtaget 11. marts 1939 mod venstres og bondepartiets stemmer, skulle det bekræftes ved vedtagelse i nyvalgte folketing og landsting og ved en derefter følgende folkeafstemning. Folketingsvalget og valget af valgmand til landstinget blev fastsat til mandag 3. april 1939.

I Hornsletkredsen opstilledes kandidater for 8 partier. *Knud Kristensen*, *N. P. Nielsen*, *Magne Nøhr* og skræddermester *P. Pedersen* blev genopstillet. Pastor *Skjerk*, Hornslet, blev retsforbundets kandidat, nazisterne stillede gartner *K. A. Langgaard Nielsen*, Allingåbro, dansk samling stillede gårdejer *N. Chr. Nielsen*, Vester Alling, og for bondepartiet (L. S.) var *Johs. Foget* atter opstillet i alle amtets kredse. Valgdebatten kom til at dreje sig om grundlovssagen, for-

svaret og erhvervenes forhold og fik et sagligt forløb, men nazisternes delta-gelse bragte en ubehagelig tone ind i valgkampen. Socialdemokraternes ord-fører i folketinget, professor *Hartvig Frisch*, havde i marts i folketinget sagt, at »venstre og de konservative med deres agitation ringer selve kapitalismens dødstime ind her i landet . . . Det er døds-klokkerne, der ringer for et system!« Udtalelsen blev flittigt citeret under valgkampen, dog var det i Hornsletkredsen kun socialdemokraten *N. P. Nielsen*, der omtalte den.

Valgresultatet i Hornsletkredsen 3. april 1939 blev 3612 stemmer til *Knud Kristensen*, som slog *Simon From*, *Svend Nielsens* efterfølger som venstres kan-didat i Grenåkredsen, med kun 74 stemmer. Venstres anden kredsvalgte blev atter ingeniør *Christiani* i Ebeltoftkredsen. Redaktør *Nøhr* fik 1824 stemmer, men blev ikke genvalgt og stillede sig forgæves ved de følgende valg indtil 1950. Han var søn af den radikale lærer og folketingsmand *A. H. Nøhr*, redigerede »Randers Amtstidende« 1917—47 og deltog i kommunalt arbejde i Randers. Som formand for grundskyldskommissionen døde han i 1952 i Odense af et hjerteslag 61 år gammel. *N. P. Nielsen* fik 3471 stemmer, *Pedersen*, Vivild, 437, *Skjerk* 271, *N. Chr. Nielsen* 106 og nazisten *Linggaard Nielsen* ialt 1001 stemmer, heraf dog kun 211 i kredsen. Godsejer *A. U. Juhl*, Bjørnholm ved Trustrup, var opstillet som kandidat for det af de konservatives tidligere formand, gene-ralauditør *Pürschel* stiftede konservative oppositionsparti »nationalt samvirke«, men fik kun 108 stemmer. *Johs. Foged*, der var sideordnet opstillet i amtet som bondepartiets kandidat, fik 2499 stemmer, men blev ikke genvalgt. Ved det efter-følgende landstingsvalg 14. april blev han landstingsmand for 6. landstingskreds og var medlem, til han nedlagde mandatet 1. november 1945.

Foged var født i Vorup 1900, søn af gårdejer *Mads Foged*, tog realeksamen fra Randers Statsskole 1916 og fik derefter landbrugsuddannelse, bl. a. i Norge og Tyskland. Han overtog gården Kastrupsminde i Kristrup 1926, kom med i L. S. og var sammenslutningens sekretær 1931—35. Frihedskæmperne arresterede ham i maj 1945, og han blev tiltalt for sit forhold under besættelsen, men frifundet ved landsretten. Under påvirkning af de kommunistiske voldshandlinger under den spanske borgerkrig var han blevet stærkt antikommunistisk, men han var ikke tysksindet eller nazist. »Hartel (bondepartiets politiske leder) var vor ulykke!« sagde han. I maj 1952 døde han af et hjerteslag.

Folketingets sammensætning blev 64 socialdemokrater (÷ 4), uændret 14 radikale og 26 konservative, 31 venstre (+ 2), 3 kommunister (+ 1), 3 fra retsforbundet (÷ 1), 4 fra det frie folkeparti (÷ 1), og for første gang kom nazisterne ind med 3 mand. Grundlovsflertallet blev således sikret.

Landstingsvalget 14. april 1939 gav fremgang for socialdemokrater og radi-kale, tilbagegang for venstre og konservative, grundlovsflertallet blev sikret også i landstinget, og grundlovsforslaget blev nu vedtaget i begge ting 4. maj, men ved den påfølgende folkeafstemning 23. maj 1939 opnåede det kun 44,46 pct. ja-stemmer, ikke de nødvendige 45 pct., og hermed faldt forslaget til bitter skuf-felse for *Christmas Møller*, der trådte tilbage som partileder, og ikke mindre for *Staining*, der fik en følelse af, at hans lykketjerne nu var i dalen.

Den anden verdenskrig brød ud med tyskernes overfald på Polen 1. septem-ber 1939. En række ekstraordinære love blev straks gennemført, herunder en lov om øgede vareforsyninger, som *Knud Kristensen* var ordfører for. Tyskernes besættelse af Danmark 9. april 1940 ændrede fuldstændigt det politiske klima. Folketingets formand, *Hans Rasmussen*, udtalte efter *Stainings* redegørelse for

dagens forløb i rigsdagens fællesmøde: »Sammenhold må til, tvedragt må forsvinde. Nu er det Danmark og alene Danmark, det gælder.« Det blev dagens løsen. Repræsentanter for venstre og konservative trådte ind i regeringen, medens nazisterne og bondepartiet angreb regeringen Stauning-Munch. *Knud Kristensen* blev formand for venstres folketingsgruppe. Han var ikke stemt for regeringsdeltagelsen, men ville have foretrukket et politisk forhandlingsudvalg,

Johs. Selchau Foget. 1935.

en tanke som resulterede i nedsættelsen af 9-mandsudvalget 2. juli 1940. Da ministeriet rekonstrueredes 8. juli 1940, indvilgede han, efter at venstre havde stillet en række betingelser, i at indtræde som indenrigsminister i den rekonstruerede regering, hvor *Scavenius* afløste *P. Munch* som udenrigsminister, men han tog straks afstand fra *Scavenius*, der efter hans mening viste en alt for vigende holdning over for tyske krav. I juli 1941 nægtede han at være med til at give *Scavenius* en tillids erklæring og ønskede at demissionere, men *Stauning* overtalte ham til at blive. *Buhl* afløste *Stauning* som statsminister ved hans død 3. maj 1942, men da tyskerne efter telegramkrisen i november 1942 krævede *Scavenius* udnævnt til statsminister, nægtede *Knud Kristensen* trods indtrængende opfordringer at fortsætte og erklærede, at han ville bekæmpe *Scavenius'* politik. »A kan ikke«, sagde han, »A kan ikke tage ansvaret!«

Valgperioden udløb i april 1943, og mod forventning hindrede tyskerne ikke, at folketingsvalg blev udskrevet til 23. marts 1943. Valgkampen prægedes af de særlige forhold, og valget blev en bekendelse til folkestyret med samling om de gamle partier og afvisning af nazisterne og deres medløbere. I Hornsletkredsen genopstilledes *Knud Kristensen*, *N. P. Nielsen*, *Magne Nøhr* og *Johs. Foget*. Endvidere blev gårdejer *Johs. Grosen* atter retsforbundet kandidat. De konservative stillede salgschauffør *Asger Jensen*, Randers. Han var kandidat i Grenåkredsen 1945 og 1947, valgtes i Varde- og Esbjergkredsene 1950—53 og er nu folketings-

mand for Randerskredsen siden 1957. Nazisterne stillede godsejer *Waldemar E. Bierberg Hjorth*, Randrup, der kun fik 143 stemmer, heraf 78 i kredsen. Dansk samling fik 125 partistemmer. *Knud Kristensen* talte ved et stort venstre-møde i Randers 14. marts sammen med ingeniør *Christiani* og den senere folketingsmand *Anker Lau*. Han udtalte, at de, der ønskede folkestyret bevaret, må stemme på dets tilhængere. »Det må være spørgsmålet, hvornår man kan give efter over for besættelsesmagten uden at tage skade på sin sjæl, og hvornår man skal stå fast af hensyn til folkets selvagtelse og nationale ære. Trods alle modsætninger er vi uanset forskellige anskuelser først og fremmest landsmænd, og der er mere, vi er fælles om, end vi er uenige om. Vi må begynde at overveje, hvorledes afviklingen af de særlige foranstaltninger skal foregå, og hvorledes der til den tid skal skabes ligevægt mellem erhvervene. Statsindgreb og kontrol er en fare for folkestyret; allerede nu er administrationen så indviklet, at det bliver specialisterne, altså embedsmændene, der kommer til at regere. Når vi engang med faldende indtægter skal til at genopbygge landet, kan det nuværende udgiftsniveau ikke holdes, og en begrænsning bliver nødvendig, hvis den fornødne kapital skal stilles til rådighed for erhvervslivet. En stemme på venstre er ikke en tillidserklæring til den siddende regering *Scavenius*, det er ikke herom, valget drejer sig.«

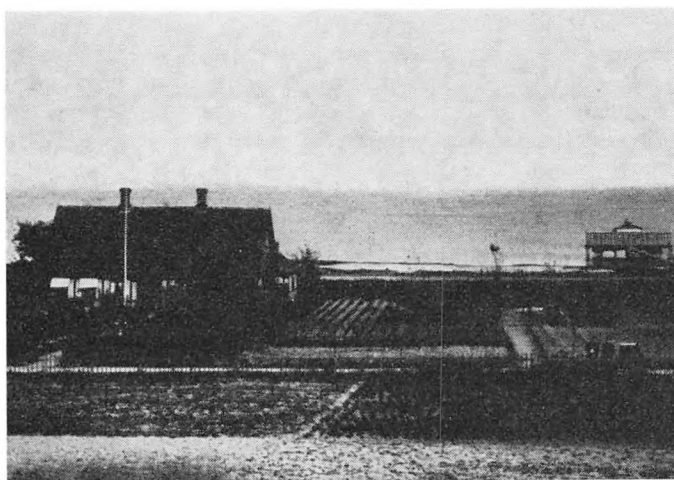
Ved alle vælgermøder i kredsen var parolen »alle mand af hus«; flere møder sluttedes med fælles kaffebord, og valgets resultat blev en stemmeprocent på 88,4 og et personligt tillidsvotum til kredsens eneste repræsentant i folketinget, *Knud Kristensen*, der fik 7215 stemmer, heraf 3965 i selve kredsen. *Simon From*, Grenåkredsen, fik denne gang venstres 2. amtsmandat, medens ingeniør *Christiani* faldt i Grenåkredsen og ikke stillede sig senere. Socialdemokraten *N. P. Nielsen* fik 3560 stemmer, *Nøhr* fik 1803, *Asger Juul Jensen* 3414, heraf 595 i Hornsletkredsen, *Grosen* fik 360, *Fogel* kun 285 af de 399 stemmer, der faldt på bondepartiet i kredsen, nazisten *Bierberg Hjorth* fik 143 stemmer, heraf 78 i kredsen, og endelig fik dansk samling 125 partistemmer.

Folketingets sammensætning blev 66 socialdemokrater (+ 2), 13 radikale (÷ 1), 31 konservative (+ 5), 28 venstre (÷ 3), 2 fra retsforbundet (÷ 1), uændret 3 nazister, 2 fra bondepartiet (÷ 2) og 3 fra dansk samling (+ 3). Kommunisterne var forbudte, og slesvigsk parti opstillede ikke. Nazisterne havde således fået fastslået, at der ikke var grobund i folket for partiet, og ministeriet *Scavenius* kunne fortsætte, indtil den tiltagende sabotage fra modstandsbevægelsens side og tyskernes voksende nervøsitet skabte bruddet den 29. august 1943, da det tyske militær tog magten, og ministeriet *Scavenius* ophørte at fungere. *Knud Kristensen* havde især frygtet, at *Scavenius* skulle få Danmark anbragt på den forkerte side ved krigens afslutning, og var derfor glad for bruddet. Derimod tog han afstand fra modstandsbevægelsens sabotage, folkestrejker og stikkerdrab, men indrømmede efter krigen åbent, at her havde han taget fejl. I henhold til grundloven skulle rigsdagen træde sammen til møde den første tirsdag i oktober 1943, og *Knud Kristensen* ønskede dette, men fandt kun tilslutning hos partifællerne *Erik Eriksen* og *Inger Gautier Schmit* samt hos den konservative kommandør *Westermann*, medens de øvrige politikere mente, at rigsdagen ikke kunne træde sammen, når kongemagt og regering var suspenderet.

GLIMT AF GAMLE DAGES RISSKOV

VED AASE ROSENBERG RASMUSSEN

Når man i vore dage går gennem Stationsgade i Risskov, får man indtryk af en stille blindgade med en mærkelig »rodet« bebyggelse, hvor grundene synes at skyde sig ind mellem hinanden efter et sindrigt geometrisk system. Der er så godt som ingen ny huse, og hele den lille enklave er en forunderlig blanding af store, gamle villaer, små idylliske huse og kedelige ejendomme blottet for ethvert særpræg.

Stationsgade 24, Risskov. Efter foto fra o. 1890.

Da det er en blind gade, ser man kun få biler bortset fra den række, som er parkeret langs det ene fortovej det meste af døgnet, og i almindelighed er det en stille gade uden mange trafikanter. Kun nogle få gange om dagen vågner gaden i et kort tidsrum op til liv. Om morgenen hører man skolebørnenes cyklehjul snurre mod asfalten, når turen går ind mod Århus, og stilheden brydes af klare pigestemmer og skingre drengestemmer. Noget senere ser man kontorfolk, forretningsfolk, professorer og studenter trille den samme vej, men for de flestes vedkommende bevæger stålhesten sig i et lidt mere adstadigt tempo end børnenes. Det næste hold trafikanter er husmødrene, som skal til busstoppestedet for at komme ind til byen på indkøb, men når også de er væk, sænker stilheden sig over gaden, og den ligger tilbage — grim og trist —, indtil de samme mennesker vender hjem igen.

For 80 år siden så alt anderledes ud. Da var gaden en smal vej kantet af grøfter. Næsten alle husene, der var lave bindingsværksbygninger, var opført øst for vejen. Vest for vejen lå der kun et par huse og to store haver, af hvilke den ene hørte til isenkræmmer Schourups landsted. Grundene mellem banelinjen og stranden var ikke bebygget. Her lå der to damme, der om sommeren var fulde af kvækkende frøer. Når haletudserne havde forvandlet sig til små frøer, myldrede de hvert år op på banelinjen, hvor de hoppede langs sporet, som de ikke kunne komme over. Skoven for enden af vejen var ikke så »friseret« som i vore dage. Smalle stier snoede sig gennem et hemmelighedsfuldt vildnis, der var som skabt for børnenes lege. I en skrænt ved Salonen (nu Sjette Frederiks Kro) havde grævlingen sin hule, og i det tilgrænsende krat, som tilhørte sindssygehospitalet, kunne man være så heldig at se den store hornugle sidde på en gren med en hel rad unger ved sin side.

Som man ser, var Stationsgadekvarteret dengang en af de idyller, der trivedes så godt i forrige århundrede, men som ikke kunne overleve bebyggelsens udvidelse i den tristeste periode i vor arkitekturs historie, tiden omkring århundredskiftet.

Men hvordan formede livet sig nu i de lave bindingsværkshuse ved datidens Stationsgade? Svaret herpå får man ved at læse de barndoms minder fra barber Søren Jørgensens hjem, som i det følgende genfortælles efter hans ældste søns og datters beretninger. I 1884 købte Søren Jørgensen den ejendom, der nu har gadenummer 24. Huset, som var opført to år forinden, står endnu og er stadig i slægtens eje, men det er moderniseret en del såvel i det ydre som i det indre.

Søren Jørgensens vej til stillingen som barber ved hospitalet i Risskov var snørklet. Som søn af en fattig fynsk indsidder måtte han ud at tjene som hyrdedreng allerede i niårsalderen, men kom efter sin konfirmation i købmandslære i Nyborg. Sin værnepligt aftjente han ved et infanteriregiment, der var garnisoneret i Århus. Der var dengang endnu en del holstenske befalingsmænd i hæren, som ikke var det danske sprog mægtige. En af de holstenske underofficerer plejede således at spørge soldaterne om, hvad de indkaldte selv skulle medbringe til tjenesten. Når de svarede, at de skulle have to par støvler med sig, rettede han dem omgående og sagde: »Det heter ikke to par stifler, det heter to par foutøj«. Efter sin hjemsendelse blev Søren Jørgensen boende i Århus og forsøgte sig i kelnerfaget hos en onkel, som havde et gæstgiveri i Vestergade. Atmosfæren på dette sted var ham dog imod, og da en plads som opsynskarl på sindssygeanstalten i Risskov blev ledig, søgte og fik han denne stilling.

Han må have udført sit arbejde tilfredsstillende, for da en stilling som barber og bademester kort tid efter skulle besættes, bad overlæge Selmer ham om at overtage den. Det har kostet Søren Jørgensen nogle søvnløse nætter at overtage arbejdet som barber. Han, som aldrig havde givet sig af med noget, som blot tangerede dette fag, skulle nu påtage sig både at barbære, klippe, kopsætte og sætte igler på, arbejder, som var vanskelige nok i sig selv, indtil man fik øvelsen i at udføre dem, men som blev yderligere vanskeliggjort derved, at patienterne ofte var urolige, medens processen stod på. Selv sagde han dog, at hans sidste år på hospitalet var drøjere end hans første. Da han var omkring de tres, begyndte man nemlig at sende forbrydere til mentalundersøgelse. Samtidig indførte den daværende overlæge, professor Pontoppidan, nogle massagekure, der skulle virke beroligende på patienterne, men var meget trættende for barberen, som var helt ukendt med dette arbejde.

Overlæge Selmer var ikke den eneste, der havde fået øje på Søren Jørgensen. Også overlægens kokkepige, Ida Ottesen, havde lagt mærke til den flotte fyr, som klædte sig efter sidste mode, og som var så stolt af sine små fødder, at han købte sine sko »et nummer mindre end fødderne«, hvorfor han foretrak at tage skoene af, når han gik gennem skoven ind til byen. Ida turde slet ikke tro, at han også ville se til hendes side, men snart slog forelskelsen ud i lys lue hos begge de unge, og nu drømte de kun om at sætte bo.

For Ida var det en vidunderlig tanke at skulle sætte foden under eget bord. Pladsen hos overlægen var nemlig god, men arbejdsdagen var lang og så streng, at hun ikke altid kunne svinge benene ud af sengen, når hun skulle op om morgenen, men måtte trimle sig ud på gulvet. Overlægens kone beklagede sig ofte over den lille løn, hendes mand fik for sit arbejde på hospitalet. Det undrede derfor hendes kokkepige meget, at hun fandt de kår, denne gik ind til som barberens kone, strålende gode.

Søren Jørgensens svigerfader havde som ung været kusk på Katholm og kunne vise en åbning i hegnet nord for sindssygehospitalets grund mellem jernbanelinjen og stranden. Der havde den gamle Grenåvej gået, som han kørte på, når han skulle til Århus med herregårdens korn. Efter sit giftermål havde han en tid haft en gård, som han måtte sælge, fordi hans besætning døde af en smitsom sygdom. På sine gamle dage boede han i Århus og ernærede sig af en rulleforretning og lidt købmandshandel.

Ved nøjsomhed og sparsommelighed lykkedes det Søren Jørgensen og hans kone at spare så mange penge op, at de fire år efter deres bryllup kunne købe huset nr. 24 i Stationsgaden, men selvfølgelig kunne der ikke være tale om, at de skulle bebo hele huset selv. Ikke alene udgjorde de to af stueetagens fire værelser samt et køkken en selvstændig lejlighed. En tid var et lille gavlværelse lejet ud til en familie med to børn. Efterhånden som Søren Jørgensens familie voksede, blev pladsen trang, og det kom til at knibe med sengeplads; men det klarede Søren ved at stille sin seng ud i et garderoberum, der gik ind under loftstrappen. Når man spurgte ham, om det trange soveværelse ikke generede ham, svarede han, at det alligevel var bedre end det værelse, man havde til pigen på den gård, hvor han havde været hyrdedreng. Det var så lille, at man måtte slå hul gennem væggen og stille en kasse op, som hun kunne stikke fødderne ud i om natten.

Med tiden blev århusianerne interesserede i at »ligge på landet« i Risskov, og nu åbnede der sig en hidtil ukendt indtægtskilde for beboerne i de små bindingsværkshuse: man lejede så mange værelser ud, som man blot kunne undvære. For Søren Jørgensen betød det et godt tilskud til den faste løn. Bag ved hans hus lå der nemlig et lille udhus, og her flyttede han ind med hele sin familie hver sommer, således at han kunne leje hele sin lejlighed ud.

I mange år var den ene lejlighed i Søren Jørgensens hus udlejet til en gammel etatsrådinde, som var enke efter en overlæge. Selv om etatsrådinden nu måtte nøjes med at sidde til leje i en toværelses lejlighed, var hun stadig den fine dame og demonstrerede sin fornemhed ved at dåne, når situationen krævede det. Hvergang hun segnede om, skulle hendes pige, Line, kalde på fru Jørgensen, for at de i fællesskab kunne bære hende ind til sengen. Det kneb imidlertid for dem at bevare alvoren, fordi den bevidstløse en gang imellem løftede det ene øjenlåg for at forvise sig om, at hun blev behandlet med al ønskelig omhu og respekt. Etatsrådinden var noget løv, men nogle dage var det mere end an-

dre, så man vidste sig aldrig sikker, hvis man sagde noget, der ikke var beregnet for hendes ører. Da en snedker engang kom for at foretage en reparation i hendes lejlighed, spurgte hun ham om hans navn, og da han svarede, at han hed Løjtved, sagde hun indigneret: »Nej, min gode mand, ingen skal få mig til at kalde nogen for løjser«. Lidt senere, da hun sin vane tro gik ud i køkkenet for at inspicere Lines madlavning, regnede Line med at tale for døve ører og sagde arrigt til hende: »Hold din kæft og skrub af, dit gamle asen«, hvad der fik etatsrådinden til med lynende øjne og engleblid stemme at sige: »Hvad er det, du siger, lille Line?« Så vinden må jo hurtigt have vendt og skaffet luft gennem øret. Selvfølgelig forlangte etatsrådinden, at Line som en pæn og ærbar pige skulle komme tidligt hjem om aftenen; men mangan en pige har glemt tiden for sommernattens kogleri, og sådan gik det da også en aften Line, som vendte hjem og fandt døren låset. Etatsrådinden sov trygt i den tro, at Line be- fandt sig på sit værelse, og selv om Line var en djærv og uforfærdet pige, strakte hendes mod sig dog ikke så vidt, at hun turde vække sit herskab. Gode råd var dyre, indtil hun opdagede, at de to herrer, som den sommer havde lejet Jørgensens lejlighed, sov for åbne vinduer. Nu var det en smal sag for Line at kravle ind gennem vinduet og fra stuen liste ud i gangen og videre op på loftet uden at blive hørt af en levende sjæl.

Under en stormflod midt i halvfemserne strømmede vandet gennem et stort rør i jernbanedæmningen og gik op i husene, således at vandet i brøndene længe efter var uanvendeligt. Søren Jørgensen slap dog heldigere fra oversvømmelsen end de fleste, idet vandet ikke trængte ind i hans hus. Da vandet stod højest, kom konen i naboejendommens forhus løbende ud og råbte til konen i baghuset: »Stine, Stine, det »bovler« under gulvet!«

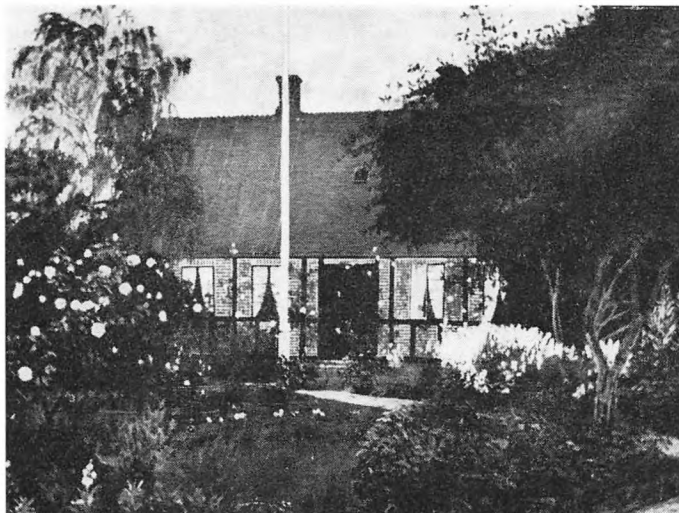
Samme Stine var gift med et postbud, som i en periode var meget fortrukket. Da et af hans mange hørn skulle døbes, var han i mindre ædru tilstand gået til Vejlbj by for at tale med præsten. På præstens spørgsmål om, hvad barnet skulle hedde, slog posten flot ud med armen og svarede: »Frederik den syvende Napoleon«. Det lykkedes dog præsten at overtale ham til at stryge »den syvende«, således at drengen i kirkebogen kom til at figurere som »Frederik Napoleon«, hvad der jo også kunne være slemt nok for ungen.

En anden noget fortrukket person i nabolaget var urmager, men det er et spørgsmål, hvordan han kunne tjene til det daglige brød og de dyrebare dråber, det skulle skyldes ned med. Når folk ulejlige ham med et ur, som skulle repareres, brummede han nemlig blot: »Det ur fejler ikke noget, der er bare et hjul for meget i det«.

Længere henne i gaden boede en velhavende rentier, som tilsyneladende ikke havde megen glæde af sine penge, da han levede i en stadig anst for, at nogen skulle stjæle dem fra ham. Selvfølgelig havde han solide låse for dørene, men da dette ikke var tilstrækkelig betryggende, fik han sat svære jernstænger for sine vinduer. Han lånte meget nødt sine haveredskaber til naboerne, for han var sikker på, at en dag hos naboen sled mere på dem end et helt år hos ham selv.

Omkring 1890 fik Risskov sit første offentligt tilgængelige badehus. Man skulle umiddelbart synes, at det var temmelig overflødigt, da en dejlig ugenert strand stod til rådighed, men dengang var det helt utænkeligt, at voksne badede lige fra stranden, og at mænd og kvinder badede sammen, så kun børnene havde glæde af strandbadene.

Badehusets ejer, som hed Cortsen, var en meget driftig mand, der forstod at tjene penge på ting, som andre ikke kunne få noget ud af. Han fangede ål, røgede dem og solgte dem i Århus, han stod på markeder med russisk gyng, han kørte rundt og solgte fisk, og han købte tyttebær i Sverige og solgte dem fra sin vogn. Når etatsrådindens Line købte fisk hos ham, udviklede det sig ofte til en lille ordduel. Hvis hun f. eks. kritiserede hans sild og påstod, at de var røde

Stationsgade 24, Risskov. Efter maleri fra o. 1910.

i hovederne og derfor ikke kunne være friske, hvarede han rapt: »Du er da også rød i hovedet, og du er da ellers frisk nok!«

Cortsen var ikke den eneste handelsmand, som kom til de små huse i Stationsgaden. Hver gang det var torvedag inde i Århus, kom fiskerkonerne ude fra Skæring gående med deres fiskekurve på ryggen og et strikketøj i hånden, og de havde intet imod at sælge en del af deres last på vejen, så at der blev mindre at slæbe på det sidste stykke vej.

Mælk købte man hos Skøn Ane, der boede i gaden, medens øl og brød blev solgt fra vogne. Kager, der dog ikke hørte til hverdagskosten, blev købt hos madam Smut, som kørte rundt med en lille vogn forspændt et usselt gammelt øg. Madammen kendte ikke nutidens store udvalg af kager, men forhandlede kun wienerbrød og hårdt kaffebrød. Begge dele blev opbevaret i en kurv under et stykke snavset voksdug. Først omkring 1890 smagte medlemmer af familien Jørgensen en konditorkage. Det var en stor, rød femøres kage, og den smagte bedre end noget andet i denne verden.

Skønt familien Jørgensen ikke havde noget at rutte med, var den meget gæstfri, og folk, der kom i hjemmet, blev efter gammel skik nødt flittigt. Sagde de så, at de ikke behøvede så mange opfordringer til at forsyne sig, fortalte Søren Jørgensens historie om konen, der kom uventet tidligt hjem fra et besøg og forklarede familien, at der var mad nok på bordet, »og de bød mig også, men de nødte mig ikke«. Når gæster fra Århus skulle hjem om aftenen, måtte de gå den

lange vej gennem den mørke skov. Skulle de bryde op, og man så opdagede, at det var månelyst, gik de gerne ind igen og fik en lille sludder, for så vidste de, at hjemturen ville gå hurtigere end ellers. De gæster, der hyppigst besøgte hjemmet i Risskov, var Søren Jørgensens svigerforældre. Hans svigermoder kom altid med en kapothat på hovedet og med en lille æske i hånden, som indeholdt den kappe, hun gik med inden døre. Sit sparsomme hår smurte hun ind med øl og redte det ned bag øret. Hans egne forældre kom derimod sjældent på besøg. Børnene morede sig over deres fynske sprog og lokkede dem til rigtigt at udfølge sig ved at spørge dem om, hvad de forskellige dele af deres skrabbæse-spil hed.

Da Søren Jørgensens børn nåede den skolepligtige alder, blev de sat i en skole, som hans svigerinde, Ottine Ottesen, havde inde i Århus. I al slags vejr måtte børnene trave ind til byen om morgenen og hjem om eftermiddagen. Belysning var der naturligvis ikke på vejene i skoven, så i de mørke vintermorgener fik det ældste barn en lygte hængt på maven og måtte så lyse for de andre. Faldt der sne, blev vejene ikke ryddet, og var føret glat, blev der ikke gruset. Var det ikke altid morsomt at gå ind til skolen om vinteren, kunne turen gennem skoven til gengæld være ganske dejlig om sommeren. Skolen havde ikke eksamensret, så når børnene skulle forberede sig til præliminæreksamen, blev de overflyttet til Kirkegaards skole, der var byens største privatskole. For at holde børnene i en god skole måtte forældrene nægte sig alt, men de gjorde det gerne, fordi det gjaldt børnenes fremtid. Til jul og fødselsdag fik børnene smågaver, ofte ting, som Søren Jørgensen selv havde fremstillet. Også juletræ blev der råd til hvert år, hvilket ellers ikke var almindeligt i småkårshjem. Søren Jørgensen tog sig meget af sine børn, gik ture med dem, læste højt for dem og hjalp dem med deres lektier, og trods små kår havde de en glad barndom, som de mindedes med taknemmelighed resten af livet. Den muntre tone i hjemmet og hine tiders glæder over nyttige gaver, ting, som man alligevel skulle have, fremgår tydeligt af følgende vers, som Søren Jørgensen skrev til sin ældste datters 11-års fødselsdag:

I dag, da du er elleve år,
af fader og moder du får
syv alen tøj til en kjole.
Du er jo flink i din skole.

De små du så ofte trøster.
Derfor deres store søster
de også en gaver giver.
Et korsset det sikkert bliver.

Din broder dig også glæder.
Han giver dig lommetrøklæder.
Fem øre får du til en kage.
I skolen den godt kan smage.

Til slut nogle få bemærkninger med tilknytning til Søren Jørgensens arbejde på hospitalet.

Den tilstand, hvori de svære former for sindssyge hensætter deres ofre, kalder i almindelighed ikke på smilet. Men det hænder, at de syges vrangforestil-

linger giver anledning til situationer, som kaster et strejf af komik ind i elendigheden. At en patient så sig gal på overlægen og derfor hældte indholdet af en bredfyldt natpotte ud over overlægens hoved, ja, det udløste af gode grunde først munterheden efter stuegangen.

Sindsygeanstalten for Nørrejylland. Efter foto fra o. 1903.

Når patienterne gik tur, så en forhenværende præst sit snit til at samle nogle skovsnegle. Dem spiste han og drak sit eget vand dertil, men forsømte aldrig først at bede en bordbøn og takke fromt for det daglige brød.

Om sommeren skulle patienterne i strandbad, da man anså det for gavnligt for deres helbred. En dag, da en flok var på vej til badehuset, mødte de daværende prins Christian, som kom ridende forbi. En af patienterne løb hen til ham og bad om en skilling; men da prinsen beklagede, at han havde glemmt sin pung hjemme, bemærkede patienten tørt: »Der var vel heller ikke noget i den, far lille«. En anden patient, der havde det hverv at bære håndklæderne, når patienterne skulle i bad, så en dag et stort skib sejle ind til Århus. Han mente, det måtte være ladet med sten, da det forekom ham menigsløst at bygge så stort et skib til andet end en meget tung last.

I gamle dage var hospitalets patienter delt i tre forplejningsklasser, og spisesedlen for patienterne i tredje forplejningsklasse var den samme fra uge til uge. Maden spillede imidlertid en stor rolle for patienterne, og spurgte man dem om, hvilken dag i ugen det var, kunne man godt få svaret: »Gule ærter med flæsk« eller »Øllebrød og pandekager«.

Glimt fra en svunden tid, som nu ligger 75—85 år bag os, en tidsalder, hvor man trods en lang arbejdsdag og bekymringer for det daglige brød havde tid til at nyde livet med sin familie, og hvor man for sine børn skabte minder, som de værnede om et helt langt liv igennem.

TRÆK AF CONSTANTINSBORGS LANDBRUGSHISTORIE

AF AUGUST F. SCHMIDT

I tilslutning til afhandlingerne i Østjydsk Hjemstavn 1942 om *Constantinsborgs* historie gennem tiderne skal her meddeles nogle oplysninger om gårdens landbrugs- og bygningshistorie i tiden fra o. 1825 til 1943. Det er nemlig muligt at fremkomme med nogle enkeltheder af agrarhistorisk og lokalhistorisk interesse fra nævnte tidsrum.

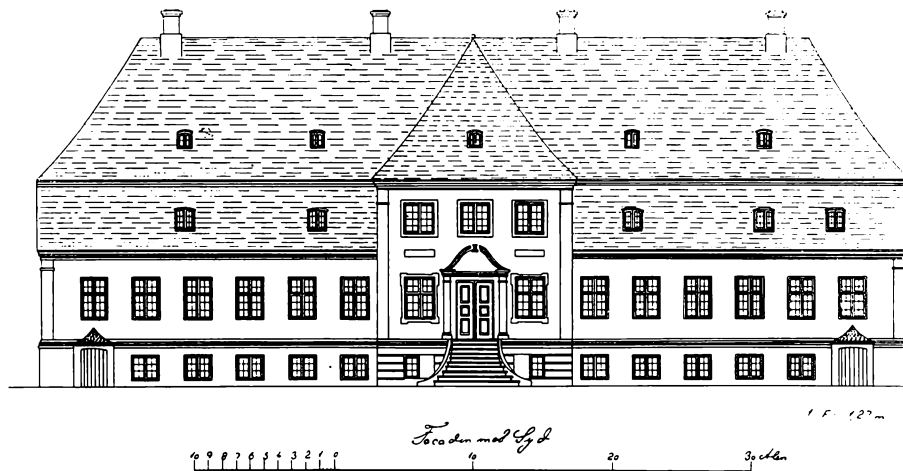
Således findes der i J. H. Bredsdorffs værk om Århus amt (1827) nogle få oplysninger om landbruget på Constantinsborg o. 1825. Man drev her efter tidsforholdene stor kartoffelavl, der dyrkedes humle¹), og raps var blevet sået med held. Man havde en hyppeplov og en kastemaskine. Til skoven plantedes bestandig nyt, og det gamle sparede. Nogle plantager, der tidligere var blevet anlagt, var nu solgt til bønderne og o. 1825 tildels ødelagte. I sognet var der kun på Constantinsborgs grund og på præstegårdens englod hegn. Endelig nævnes det, at der på hovedgårdens grund findes lersorter, som kan bruges til teglbrænderi.

Fra P. J. Møllers tid (1832—66)²) er der overleveret en lille skildring af Constantinsborg i F. Richardt og C. E. Sechers værk: *Prospecter af danske herregårde*, 16. bd. (1864), hvori det hedder: Udhusene er meget regelret anlagte og for størstedelen opført af kampesten af den nuværende ejer. Haven støder op til en kanal, der står i forbindelse med Mølleå tæt ved dennes udløb i Brabrand sø, og herfra prammes korn og brænde til Århus. Haven er temmelig stor og anlagt i fransk stil. Den står i forbindelse med mindre skovpartier og er ved smukke alleer forbunden med mark og skov. Gården er forsynet med fortrinligt vand ved hjælp af en ledning fra en 8 alen højere beliggende bakke. Agerlandet, hvoraf størstedelen for nogle år siden fuldstændig er afsivet, består i det hele taget af gode, skøre, lermuldede jorder. Gården har god fuglejagt og godt fiskeri. Hartkorn er 37 tdr. ager og eng, fladeindholdet 520 tdr. land, hvoraf omtrent 340 tdr. land ager, 60—70 tdr. land eng, 110 tdr. land skov, og skovskylden er 1 td. 6 skp.

Med generalkonsul *Hendrik Pontoppidans* overtagelse i 1867 af den gamle hovedgård indlededes en ny æra for stedet. Pontoppidan lod straks tage fat på at få den forsømte ejendom sat i god stand. Han fik den snart drevet frem til en mønstergård, hvor mange unge landmænd uddannedes. Han lod opføre nye, solide og tidssvarende bygninger, markerne blev ryddet for sten, og ved en sænkning i 1873 af vandstanden i Brabrand sø indvandttes 11 hektar eng, foruden at gårdens oprindelige eng på ca. 36 hektar, der som regel stod under vand om vinteren, samtidig forbedredes meget betydeligt, hvortil også bidrog, at en-

TRÆK AF CONSTANTINSBORGS LANDBRUGSHISTORIE

gen blev ventildrænet. Endvidere købtes *Viby Høskov* med ca. 16,5 hektar (ca. 30 td. land) og et par huslodder. Det tilkøbte kostede ialt 11.200 rdl.³⁾ Dernæst ændrede Pontoppidan gårdens besætning, som hidtil kun havde været fedestude, til mejeribrug, idet der indkøbtes en besætning af den da så ansete anglerrace. Da denne besætning senere led meget af tuberkulose, ombyttedes den med en besætning af hollandsk race.

Constantinsborg. Sydfacaden efter tegning af C. Steinbrenner fra 1867.

Efter disse almindelige bemærkninger skal vi nu i enkeltheder høre om det arbejde, Pontoppidan lod udføre, i de første åringer efter at han havde overtaget Constantinsborg.

Gårdens nuværende *bygninger* er for størstedelen opførte af H. Pontoppidan. Kun hovedbygningen, heste- og fedestalden, en mindre del af kostalden og vognporten er fra tidligere ejeres tid. Hovedbygningen og mælkeribygningen er opført af mursten, alle de andre bygninger derimod af kampesten med 18 tommer tykke mure, hvor stenene er murede i kalk og på den udvendige side, der er omhyggelig tilhugget, udfugede med kalk. De fleste bygninger har nu paptag.

Den meget anselige *hovedbygning*, der er hvidpudset, ligger højt, med den terrasseformede have, de udstrakte enge og Brabrand sø udbredt foran sig. Den er opført 1802 og består af en en-etages bygning med kvist og kælder⁴⁾. I 1868 blev den ombygget. Der blev ud mod gården tilbygget et firkantet tårn, to stokværk højt, som tjener til entré og forstue. Dette tårn, der rager 62 fod i vejret, er tækket med kobber, medens selve hovedbygningen har tag af blå tegl. På den kobbertækkede kuppel er en platform samt flagstang. Bygningen indeholder en herskabelig lejlighed på 18 værelser med bad og har nu alle bekvemmeligheder. I kælder-etagen findes økonomi-lejlighed. Her er køkkenet og de til husholdningen nødvendige rum samt folkestue, håndværksstue, pigekamre m. m. *Forvalterboligen*, bygget 1868, indeholder værelser til forvalteren og eleverne samt sygestue, spistestue for daglejerne og kamre til opbevaring af sække og håndredskaber.

Tegningerne til nybygningerne blev udarbejdede af H. Pontoppidans svoger, arkitekt *Eduard Averdick*, Hamborg. Overslaget over de bekostninger, der ville medgå til at forandre og restaurere hovedbygningen efter Averdicks tegninger, har følgende poster:

Muurmaterialier	3995 Rdr.	0 Mk.	8 Sk.
Muurarbejdsløn	2245 Rdr.	0 Mk.	5 Sk.
Tømmermaterialier	2221 Rdr.	3 Mk.	6 Sk.
Tømmerarbejdsløn	1489 Rdr.	0 Mk.	8 Sk.
Snedkerarbejde med Beslag ..	2368 Rdr.	3 Mk.	0 Sk.
Smede og Jernstøberarbejde ..	270 Rdr.	0 Mk.	0 Sk.
Blikkenslagerarbejde	576 Rdr.	1 Mk.	0 Sk.
Cementforsiringer	1069 Rdr.	3 Mk.	8 Sk.
Totalsum	14235 Rdr.	0 Mk.	9 Sk.

Aarhus d. 1ste September 1867

C. Steinbrenner.

Overslag over 1 Forvalterbolig:

Muurmateriale	681 Rdr.	3 Mk.	0 Sk.
Muur-Arbejdsløn	340 Rdr.	5 Mk.	10 Sk.
Tømmermateriale	426 Rdr.	2 Mk.	8 Sk.
Tømmer-Arbejdsløn	170 Rdr.	5 Mk.	10 Sk.
Snedker-Arbejde	256 Rdr.	2 Mk.	0 Sk.
Diverse	170 Rdr.	0 Mk.	8 Sk.
Totalsumme ..	2046 Rdr.	1 Mk.	4 Sk.

Aarhus d. 18de Januar 1868

C. Steinbrenner.

Hans Kjeldsen.

E. Andersen.

P. Hvilsted.

Godsejer *Alfred Pontoppidan* fortæller i sine erindringer om sit første besøg på Constantinsborg i sommeren 1867: »Der blev bygget og indrettet over det hele. Senere blev hovedbygningen bygget om. Den øverste etage blev gjort højere, og der blev bygget tårn. Min onkel i Hamborg, min faders svoger, var arkitekt, og da det hele var færdigt, syntes jeg, at det var pragtfuldt.

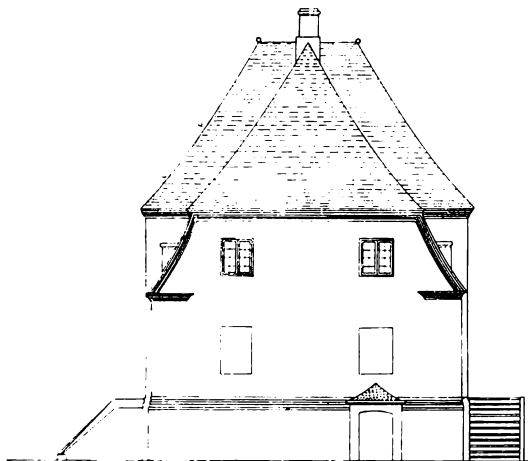
Senere var der en dame, som var en datter af en arkitekt i Bremen, som kritiserede bygningen, som den nu var blevet. Hun blev senere gift med en brodersøn af mig. Hun sagde, at denne bygning, som tidligere var af ren herregårdsstil, nu var en blanding af 2 stilarter, som hun ikke syntes om. Jeg kunne efter denne forklaring godt se det og måtte give hende ret og ønskede, at min fader ikke havde bygget hovedbygningen om«.

De følgende oplysninger om bygninger, landbrug o. s. v. er hentet fra en usigneret afhandling i »Ugeskrift for Landmænd« 1877, s. 59—72, 89—100. Denne agrarhistorisk set meget værdifulde afhandling, der må være udarbejdet af forvalter Søborg, skal her — med udeladelse af et par tabeller — meddeles fuldstændigt, da den er af stor interesse i en fremstilling af Constantinsborgs historie.

L a d e n opførtes i 1873 og er, ligesom forvalterboligen, af granit, der i ladens bagmur er 1½ alen tyk forneden og 21 tmr. foroven. Midt på laden ud imod gården er en udbygning til tærskemaskinen, således at den altid står bekvemt

T RÆ K A F C O N S T A N T I N S B O R G S L A N D B R U G S H I S T O R I E

for tærskningen, ligesom sæden også kan køres til maskinen uden først at skulle aflæsses i gulvene. Ud for maskinen er en rummelig kastelo, hvori der skal anbringes en kastemaskine, som kan drives samtidig med tærskemaskinen. Gulvet i langloen, kasteloen og i gulvene er af beton, og da murene er 18—36 tnr. tykke, kan rotter og mus ikke bo i laden, når denne står tom. Gulvene ligger 3 alen under langloen, og laden er derfor forholdsvis meget rummelig, idet

Sand med Gød

Constantinsborg. Østgavlen efter tegning af C. Steinbrenner fra 1867.

den kan optage o. 750 læs, hvilket omtrent svarer til avlen i et almindeligt år. Da laden ligger ved en dyb skråning og på sandbund, spores der ingen fugtighed i den, trods de dybe gulve.

S t a l d e n e har hvælvede lofter, tildels med jernbjælker, opmurede af hvælvingssten med fals og med et lag ler over. Kun hestestalden har bræddeloft, der imidlertid vil blive forandret⁵⁾. Alle staldene er meget lyse, idet de er rigeligt forsynede med jernvinduer, der tildels kan lukkes op.

I k o s t a l d e n, hvor der er plads til 100 køer og 2 tyre, står kreaturerne på langs med hovederne imod ydermurene. Vandet føres til krybberne fra en inde i stalden anbragt stor beholder, der forsynes med vand fra en rig kilde uden for gården. Ind i denne beholder kan der gennem en ledning føres damp, der dog ikke benyttes, da vandet om vinteren bliver tilstrækkelig kuldslået ved at stå natten over i beholderen. Ventilationen tilvejebringes dels ved 3 midt i stalden anbragte træskorstene, dels ved nogle af Rosens ventiler, der har vist sig meget hensigtsmæssige. Gulvet består af mursten på fladen, muret i cement. Ajlen løber i stenrender (fra Bygholms Teglværk) til en udenfor anbragt kumme, hvorfra den køres på marken eller pumpes over møddingen. I den vestre ende af kostalden findes foderlo, en lille stald til 12 kvier, rum til 20 kalve og røgterkammer. Denne del af bygningen vil til sommer blive forandret og lagt ind under kostalden, så at der bliver plads til 130 køer. De 20 kalve vil da blive anbragt i den nuværende fedestald, og der vil blive bygget en ny fedestald til 40 kreaturer.

I s v i n e s t a l d e n er skillerummene imellem de forskellige stier af $\frac{1}{2}$ stens mur med piller og med cementafpudsning i $1\frac{1}{2}$ alens højde; de er førte helt op til loftet, for at grisesøerne ikke skal forstyrres af de andre svin. Affaldet fra mælkeriet løber i en rende til 4 store kummer, og til disse fører en ledning fra dampkedlen, så at kraftfoderet og vallen kan koges ved damp. For at skaffe frisk luft i stalden er der 2 skorstene og $\frac{1}{4}$ tnr.s drænrør under loftet i ydermurene. Ligesom i kostalden er gulvet af mursten på fladen, lagt i cement, og ajlen føres gennem gangen i en lukket rende til kummen i møddinggården.

H e s t e - o g f e d e s t a l d e n står ved en rummelig foderlo i forbindelse med kostalden. I fedestalden, der har plads til 20 kreaturer, tilvejebringes ventilation ved hjælp af vinduerne og en træskorsten. Også her føres vand til krybberne fra den uden for gården liggende kilde. I forskellige kummer kan roer, kraftfoder og hakkelse opvarmes ved damp fra dampmaskinen, men dampen benyttes imidlertid ikke hertil, da de dermed gjorde forsøg ikke synes at svare til hensigten eller at betale sig.

Bag fedestalden ligger *h ø n s e h u s e t*, som således har en meget lun beliggenhed, og ved siden af fedestalden findes røgterkammer og foderlo, og derefter følger stald til 24 heste, følhus, staldkarlens kammer, selekammer, gæstestald for 6 heste, vognport, karlekammer, gang med trappe til loftet og bødkerværkstedet.

I m æ l k e r i b y g n i n g e n haves vasken, der går helt igennem bygningen og ved en lukket gang står i forbindelse med mælkekælderen. I vasken findes anbragt 2 store ostekar og en kumme af jernplader til vaskevandet, og i rør under gården ledes herfra valle, kærnemælk m. m. til svinehuset. Til venstre for vasken, ud imod gården, er det rum, hvor dampmaskinen er anbragt, og ved siden af den, i gavlen, er der et kammer til kul og tørv. Kærnerummet, i hvilket der er opstillet 2 kærner, sløder umiddelbart op til vasken, og fra denne fører en gang imellem kærnerum og maskinrum til ostekammeret. På den anden side af vasken ligger imod nord smørkamret, og imod syd mejerskens dagligstue. Imellem dem, midt i huset, er der en gang, der fører ind til pigernes og mælkerilærlingenes kamre samt til spindestuen, der ligger ved siden af mejerskens sovekammer. Samtlige til mejersken, lærlingene og pigerne bestemte værelser opvarmes om vinteren fra dampmaskinen, de er hyggelige og net udstyrede værelser, beregnede på, at det kvindelige personale her kan føle sig rigtig hjemme. Den østre fløj af bygningen er indrettet til bolig for en gift gartner. *M æ l k e k æ l d e r e n* er forholdsvis stor, idet den oprindelig er indrettet efter det holstenske system. Den indeholder 4 rummelige bassiner, til hvilke der haves rigeligt vand, dels fra den alt nævnte kilde, dels fra en artesisk brønd, men der bruges dog fortrinsvis is til mælkens afkøling. En bygning tjener til bolig for kusen, avlskarlen, hjulmanden, fyrbøderen, mælkeribestyreren og nogle elever. Her findes også værksted til hjulmanden, rum til en følhopper, porte til at veje og slagte kreaturer i, og latriner. Loftet benyttes som kornloft. En anden bygning benyttes som *t ø r v e h u s*, fornedet som *i s k æ l d e r*, så at tørven beskytter isen mod varmens indtrængen. Iskælderen har dobbelt mur, udvendig af granit, indvendig af mursten, og rummet imellem dem er pakket med risskaller og tørvesmul. Gulvet er af beton, men da denne er en god varmeleder, beskytter den ikke tilstrækkeligt mod jordvarmen, så at isens bundsvind har været temmelig stort. Til forsøg er der lagt et lag brædder over betonen, hvorved

TRÆK AF CONSTANTINSBORGS LANDBRUGSHISTORIE

der fremkommer et 6 tmr. tykt luftlag imellem begge gulvene. Kælderen kan rumme 225 læs is, som kastes fra vognene igennem lemme ned i kælderen. Rodfrugtkælder, der kan rumme 4000 tdr. roer, er 2 alen i og 2 alen over jorden og har jernbjælker og hvælvet loft. Roerne føres herfra daglig direkte til stalden; de er her beskyttede selv mod den strengeste frost, men kan

Constantinsborg set fra nord. Foto af A. Fritz fra o. 1865.

undertiden få det for varmt, idet der mangler skorsten midt i huset. Loftet over roerne benyttes til hø.

I lige linie med kostalden ligger kvie stalden, der har plads til 30 kvier, som går løse i 6 rum. Ligesom i de andre stalde findes her jernbjælker og hvælvet loft, medens gulvet er af almindelige brosten. Da gødningen kun føres ud 2 gange om året, er krybberne og hækkene til at hæve og sænke. Ud mod rodfrugtkælderen er en indhegnet gårdsplads, hvor kvierne slippes ud, når vejret er godt. Den østre del af huset benyttes til opbevaring af høst- og såmaskiner samt andre avlsredskaber. Brændehuset er bygget sidste sommer. For at kunne køre ind i huset med stort læs kvas eller top, er størstedelen af den nordre side åben, således at taget hviler på stolper. Den vestre ende er indrettet til fåresti, den østre benyttes til gavntræ og favnebrænde.

Til gården hører endnu smedien med et åbent skur til at beslå hestene i, drivhuset, hvortil der ledes damp fra dampmaskinen, og vandmøllen, der drives ved en turbine. Rummet over Møllen benyttes til gåse- og andehus. På ejendommen, i udkanten af marken, findes 3 af den nuværende ejer opførte

arbejderhuse, byggede af granit med spåntag og i samme smukke stil som gårdens øvrige bygninger. Her lever 5 familier, deriblandt 2 gifte røgere, som har en i alle henseender god og hensigtsmæssig bolig.

Agerrorden, der udgør o. 310 tdr. land, er delt i 2 afdelinger, overmarken, der har gode muldjorder med sandblandet lerunderlag, og nedermarken, der er af lettere beskaffenhed og tildels har sandunderlag. Jorden er af naturen god og frugtbar, men er opfyldt med sten, således at alle de til de talrige bygninger medgåede sten er hentede på gårdens egne marker. Af en mark på 30 tdr. land bortkørtes der således 50 kubikfavn kløvede sten, foruden en mængde mindre sankesten, og uagtet der hvert år kørtes en mængde sten fra alle de marker, der er under behandling, bliver der dog mange tilbage. Al jorden er rørlagt og merglet, men tildels for flere år siden. Overmarken er delt i 8 skifter à 30 tdr. land, og nedermarken i 7 vange à 9—10 tdr. land. Da der i 1876 er indført sommerstaldfodring, har det været nødvendigt at forandre sædskiftet, hvilket er gjort således for overmarken:

Før	Nu
1. Brak.	1. Blandsæd og halvbrak
2. Vintersæd.	2. Vintersæd.
3. Byg.	3. Roer.
4. Blandsæd og roer.	4. Byg.
5. Havre.	5. Blandsæd.
6.—8. Kløver og græs	6. Havre.
	7.—8. Kløver og græs.

Nedermarken:

Før	Nu
1. Brak.	1. Brak.
2. Rug.	2. Rug.
3. Roer.	3. Ærter.
4. Byg.	4. Byg.
5. Havre.	5. Havre.
6.—7. Græs.	6.—7. Græs.

Sædskiftet nærmer sig nu altså stærkt vekseldrift. I overmarken gødes der 3 gange i omdriften med staldgødning, nemlig til vintersæd, byg og havre, i nedermarken 2 gange, til rug og byg. Til vintersæd, blandsæd, roer og den kløver, der skal slås først, anvendes desuden kunstig gødning. Grønjorden reolpløjes om efteråret; så tidligt som muligt om foråret sås godt halvdelen af marken med blandsæd (9 skpr. havre, 2 skpr. ærter og 1 skp. vikker pr. td. land), og efterhånden som den slås af til kærne eller til hø, gødes stubben og behandles som brak. Den anden mindre halvdel af marken brakkes først, gødes og besås i 2 gange (den samme blanding med en tilsætning af 1 skp. boghvede), for at der stadig kan have frisk grønt til kærne. Også denne stub pløjes straks, efterhånden som blandsæden slås. Rugen i nedermarken slås tildels grøn til kærne, og derefter sås igen boghvede eller spergel. Vintersæden sås så tidligt som muligt, af hvede 8½ skpr. og af rug 8 skpr. pr. td. land. I overmarken sås 9 skpr. toradet byg, i nedermarken 7 skpr. seksradet byg pr. td. land. Af havre sås 12 skpr. og af ærter 10 skpr. pr. td. land. Af blandsæd eller byg sås 11 skpr. pr. td. land, og blandingen består af 4 dele havre, 1 del byg og 1 del ærter. Forårs-

TRÆK AF CONSTANTINSBORGS LANDBRUGSHISTORIE

sæden nedbringes med sæddækkeren på den vinterpløjede jord, og stubben pløjes kun en gang om efteråret og så tidlig som muligt. I 1875, der omtrent var et middelår, udgjorde høsten:

Hvede	202 læs, 499 tdr.
Rug	48 - , 113 -
Byg	165 - , 554 -
Havre	204 - , 822 -
Ærter	32 - , 37 -

Kornhøsten udgjorde altså o. 2025 tdr., eller for hele arealet o. 13,2 fold, nemlig for hvede o. 15 fold, for rug o. 12,5 fold, for byg o. 13 fold, for havre o. 13,7 fold og for ærter 7,2 fold⁶). Samme år høstedes der endvidere 170 læs enghø, 74 tdr. kartofler og 2600 tdr. roer. Med roer dyrkedes tidligere 12—16 tdr. land, men nu en hel mark på 30 tdr. land. Der dyrkes gulerødder, rutabaga (kålrabi), gule turnips, hvide turnips og runkelroer. Alt roefrøet sås på kamme med Vistofts hånd-såmaskine, der med 1 mand sår o. 2 tdr. land daglig. Imellem kammene bliver der 1 alens afstand, ved gulerødder dog kun $\frac{3}{4}$ alen, og planterne udtyndes således, at der, med undtagelse af ved gulerødderne, bliver 6—8 tmr.s mellemrum imellem dem i rækkerne. Roerne renses 2 gange med radrenser, og for deres pasning og optagning betales i reglen efter følgende akkord:

For gulerødder:

1. lugning og udtynding pr. 100 løbende favn .	30 øre	Ialt pr. td. land
2. do.	13 -	27,00 kr.
Optagning	45 -	28,00 -

For runkelroer:

1. hakning og udtynding	12 -	15,00 -
2. do.	10 -	-
3. do.	10 -	-
Optagning	20 -	9,50 -

For rutabaga (kålrabi) og turnips:

1. hakning og udtynding	15 -	11,00 -
2. do.	8 -	-
Optagning	15 -	7,00 -

Til roerne anvendes ikke staldgødning, men enten 200 pd. opl. Peru-guano pr. td. land eller Aalborg kløvergødning, eller denne i forening med Chili-salpeter. Gennemsnitshøsten kan sættes til o. 225 fold. I overmarken lykkes kløveren i reglen godt, og udlæget består her af 11 pd. rødkløver, 2 pd. hvidkløver, 2 pd. timothe, 2 pd. hundegræs, 4 pd. italiensk og 2½ pd. engelsk rajgræs. I nedermarken, hvor rødkløveren er mindre sikker, erstattes denne tildels med humle-sneglebælg, og her sås desuden et par pd. fåresvingel. Tidligere tøjredes kørne om sommeren i overmarken, og der høstedes da i reglen o. 50 læs kløverhø. I 1876 er der imidlertid indført sommer-staldfodring, og derfor slås nu overmarken dels som grønfoder og dels som hø, med undtagelse af nogle få tdr. land, der afløjes med hestene. Græsmarkerne i nedermarken benyttes til ungkvæget og fårene. Det indblandede hundegræs svarer udmærket god regning,

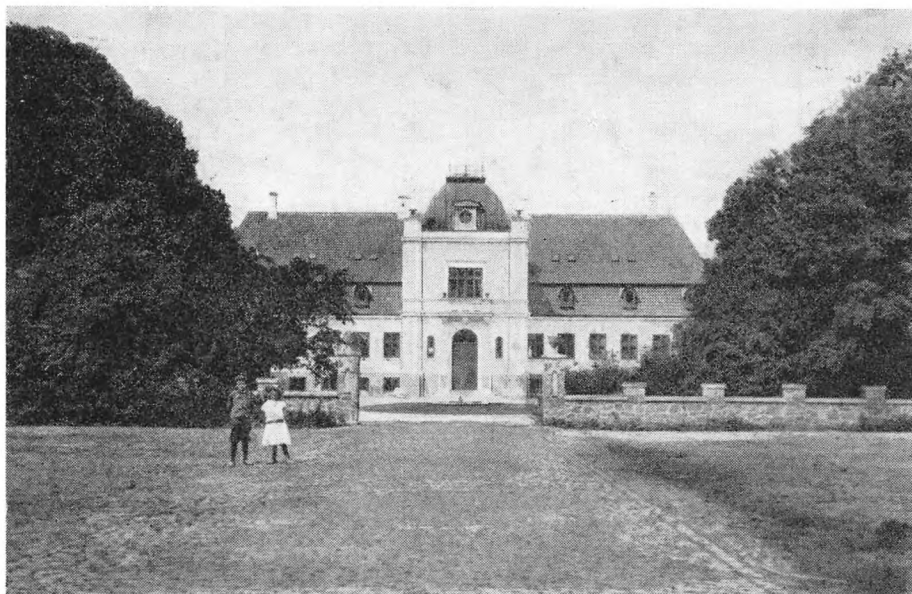
ved dets hjælp var der således sidste forsommer god græsning til ungkreaturerne mindst 8 dage tidligere end hos naboerne, og end det ellers ville have været muligt at slippe dyrene ud.

Af redskaber og maskiner, der bruges på Constantinsborg, skal vi nævne plove med ristmuldfjæl, der er anvendt i de sidste 4 år og her, som overalt, har vist sig meget hensigtsmæssige, hyppeplove og radrensere, almindelige ottehuls-ledharver, svenske harver og sæddækkere fra Hermannsen og Smed Andersen i Århus. Af tromler have dels planketromlen til 1 hest, dels en jernstangstromle, der ved mange lejligheder har vist sig som et fortrinligt redskab til at knuse knolde og til at sammentrykke jorden, uden at den sætter skorpe. Endvidere benyttes Rasmussens bredsåningsmaskine, Allerups frøsåmaskine og Vistofts roefrø-såmaskine til håndkraft, en roeskæremaskine, der dog kun bruges til fårene, idet kvæget får roerne hele, Burdicks selvaflæggende mejemaskine, Bomletts slå- og mejemaskine samt The Peerless, slå- og mejemaskine fra C. J. Holm & Co. i Århus, der alle har arbejdet tilfredsstillende, en dansk og en amerikansk hesterive, og Hermannsens tærskemaskine til 4 heste. En faststående dampmaskine af 2½ hestes kraft med kedel til 4 hestes kraft fra Frich i Århus benyttes til kærning, til at skære hakkelse, knuse korn og olieager, til at drive savemaskine og slibestene samt til at opvarme mælkerilokalene, mælkeripersonalets værelser, spindestuen og drivhuset, til at koge svineføden m. m. Den forbruger årlig o. 150 tdr. kul og 200.000 tørv fra gårdens mose, og de årlige reparationer ved denne kan anslås til o. 250 kr. Fyrbøderen, der passer den, er tillige bødker.

Engene stod indtil 1873 under vand om vinteren, men blev tørlagte ved sænkningen af Brabrand sø, der for Constantinsborg medførte en udgift af 18.000 kr. Jordbunden i engene er af forskellig beskaffenhed, tildels meget dyb muld, nogle steder frugtbart dynd, andre steder tørvejord. Ved søens sænkning er engenes areal vokset fra 65 til o. 85 tdr. land, hvoraf den højest liggende del, o. 65 tdr. land, er ventildrænet efter en af engmester D. H. Frick fra Haderslev lagt plan, medens resten er forsynet med åbne grøfter. Tidligere gav engen årlig o. 150 læs i det hele simpelt hø; midlertidig er hømængden aftaget, om høet end har vundet i godhed, men udbyttet vil sikkert snart blive langt bedre end tidligere, idet den ventildrænedede del af engen tegner til at give en stor mængde hø af fortrinlig beskaffenhed. En del af det fra søen indvundne areal slås nu to gange, idet kreaturerne ikke kan komme på det, men resten af engene afgræsses, efter at de er slåede. Planeringen og ventildræningen har imidlertid været temmelig besværlig og har medført en udgift af o. 400 kr. pr. td. land for 65 tdr. land, medens 20 tdr. land har kostet o. 150 kr. pr. td. land, så at engenes forbedring og det indvundne areal har kostet o. 47.000 kr. Til de ventildrænedede enge er anvendt en græsblanding af 2 pd. alsikekløver, 3 pd. timothe, 2 pd. hundegræs, 3 pd. alm. røgræs, 3 pd. engelsk rajgræs, 3 pd. eng. rapgræs, 3 pd. alm. rapgræs og 2 pd. fioringræs, i alt 23 pd. frø pr. td. land. Til engene med åbne grøfter har græsblandingen været 2 pd. alsike, 4 pd. timothe, 2 pd. engsvingel, 3 pd. alm. røgræs, 2 pd. engelsk rajgræs, 3 pd. alm. rapgræs og 2 pd. fioringræs, i alt 18 pd. frø pr. td. land. De dårlige halvgræsser, bukkeblade og den for disse enge karakteristiske margrethelilie (hvidblomme, leucojum æstivum) fortrænges nu af gode græsser, efterhånden som engene er blevet befriede for skadelig surhed, og om få år vil udbyttet både i mængde og godhed sikkert langt overgå det ældre, så at den her anvendte store kapital vil give meget gode

TRÆK AF CONSTANTINSBORGS LANDBRUGSHISTORIE

renter. I et stykke af engen findes der t ø r v e s k æ r, hvor tørven behandles af hannoveranere. Disse får 2 kr. pr. ruthe ($\frac{2}{3}$ kubikfavn = 950 tørv) på egen kost for at ælte, passe og stable tørven og gøre den helt færdig til hjemkørsel. Der graves årlig o. 400 ruthen (o. 270 kubikfavn) tørv, og målet, altid at have årgammel tørv til husholdningen, en snart nået.

Constantinsborg efter ombygningen. Postkort fra o. 1905.

I den af ko-, fede- og svinestalden omsluttede gårdsplads findes et brolagt møddingssted, der har jævnt fald til en ajlekumme, hvorhen også ajlen fra staldene ledes direkte. Fra denne beholder pumpes ajlen ud over møddingen eller køres ud på marken, helst til græs- eller roemarken. Ad åre vil der blive opført tag over hele møddingen. Der produceres årlig o. 1600 læs staldgødning, som om efteråret og vinteren udkøres til begge bygmarkerne og til havremarken i overmarken, i alt o. 70 tdr. land, og om foråret og forsommeren til begge brakmarkerne, o. 40 tdr. land. Hidtil gødedes kun begge brakmarker og til blandsæd i overmarken og til byg i nedermarken, i alt 80 tdr. land, med de 1600 læs; men da der for fremtiden skal gødes 30 tdr. land mere, må der altså samles mere gødning, og det vil navnlig ske ved sommer-staldfodringen. Af kunstig gødning anvendes til vintersæd o. 200 pd. ben-superfosfat pr. td. land, og når vintersæden er svag om foråret, får den desuden et tilskud af 100—150 pd. Chili-salpeter pr. td. land, hvilket altid har vist fortrinlig virkning. Til rodrugterne anvendes o. 200 pd. opløst Peru-guano eller Chili-salpeter pr. td. land, og en del af græsmarken får i reglen også et tilskud af Chilisalpeter. Sidste år anvendtes der ialt 8000 td. ben-superfosfat, 4000 pd. Aalborg kløvergødning og 11.000 pd. Chili-salpeter.

Fra 1871 til 1875 er der fra svineslagteriet i Århus købt affaldet (blod, tarme m. m.) af 40.145 svin, altså af o. 8000 svin årlig. Affaldet betales med 4 sk. pr.

svin, men skulle afhentes straks, og derfor måtte der i reglen hver uge hentes 2 store læs à 2000 pd. fra Århus, der ligger o. 1¼ mil fra Constantinsborg. Da denne kørsel undertiden kunne falde noget besværlig, idet den skulle besørges, om der end var nok så meget andet arbejde, eller om vejene var nok så slette, og da gården efterhånden trængte mindre til dette gødningstilskud, er indkøbet heraf standset siden i fjor sommer. Affaldet blev kørt i en kompostmødding, hvor det blandedes med hestegødning, aske, tørvesmul, grøfteopkastning o. s. v. Det hele blev overøst med ajle eller vand, blev stukket en gang om, og efter ½—1 års forløb blev det da en meget kraftig og hurtig virkende gødning. For tiden haves ingen særskilt kompostmødding, men de forskellige slags affald blandes med staldgødningen i den almindelige mødding. Fra den udtørrede Brabrand sø er der i de senere år taget årlig o. 100 kubikfavn dynd, som anvendes til vintersæden, når det er blevet godt udluftet og udtørret i et års tid, hvorved det svinder ind til omtrent halvdelen af sit oprindelige rumfang. Dette dynd har vist sig at være ret frugtbart. En tabel over udgifter og indtægter fra 1875 viser, at gården har givet et betydeligt overskud. Driften må derfor kaldes meget forbedrende og fremadskridende.

Hestebesætningen består af 16 arbejdsheste, hvoraf 2 følhopper, samt 2 køreheste, 2 rideheste og 1 plag. Om sommeren benyttes desuden gerne et par trækstude, der om efteråret sættes på fedestalden. Tidligere købtes alle hestene, men i de senere år er der begyndt med tillæg af stærke jyske arbejdsheste. Da der haves o. 310 tdr. land ager, er der altså et par heste for o. 40 tdr. land, men hestene har haft meget ekstraarbejde med kørslen til de mange nybygninger. Hestene står i reglen på græs 6 uger om sommeren; om vinteren får hver hest 10 pd. havre daglig, men i den egentlige arbejdstid 11—12½ pd. kærne; i den travleste arbejdstid gives 2 pd. ærter daglig pr. hest, men der fradrages da en tilsvarende vægt havre, og når rugen i forhold til dens foder-værdi stiller sig billigere end havre, gives der et par pd. rug daglig i stedet for samme vægt havre. Alt kornet til hestene knuses, og for så vidt der haves tilstrækkeligt hø, skæres der noget heraf mellem hakkelsen om foråret.

Kvægbesætningen består af 100 malkekøer (heraf 80 anglerkøer og resten af jysk, korthorns- og hollandsk race), 3 tyre (2 angler og 1 hollandsk race), 23 kvier og 20 kalve. Hertil kommer endnu om vinteren en snes stkr. fedekvæg, dels udsætterkvæg, dels indkøbte stude og køer. Malkekøerne fornyes ved tillæg af anglerkalve, men for så vidt dette tillæg ikke forstår, købes gode jyske køer. Anglerkvæget er oprindeligt indkøbt i Angel af den nuværende ejer, idet gården tidligere havde besætning af stude. De ældre anglertyre er fra Frijsenborg, men der haves et par tyrekalve fra hr. Heides stamme på Kærs-gård. Til forsøg er der i år, efter kreaturhandler Wulffs råd, indkøbt 2 kvier og 1 tyr af hollandsk race. Som det vil erindres fra beretningen om fedeskuet i Ålborg, anbefaler hr. Wulff meget indtrængende at gøre forsøg med hollandsk kvæg, der efter hans mening egner sig fortrinligt til krydsning med vort jyske kvæg, både til malke- og til fedebrug.

Tillægskalvene opdrættes på en lidt forskellig måde, eftersom de fødes inden jul eller senere. Det første hold opdrættes således, at kvierne kommer til at kælte i en alder af 2½ år, medens kvierne i andet hold bliver 2¾ år gamle inden kælvningen. Kalven får i de første 10 dage sød mælk, derefter blandes denne mere og mere med skummet mælk, så at kalven, når den er omtrent 3

uger gammel, kun får skummet mælk. Den får da også lidt linkager, i begyndelsen o. $\frac{1}{2}$ pd. daglig, opløst i mælk, senere mere, og så snart den vil pille hø, lægges der lidt enghø eller kløverhø for den. Den skummede mælk afløses efterhånden af valle, og når kalvene i begyndelsen af juni kommer på græs, får de i de første 10 dage et tilskud af valle. Der lægges særlig vægt på, at tillæget hærdes, og at det får tilstrækkelig bevægelse, for at brystkasse og lunger kan udvikle sig godt. Både kalve og kvier går derfor om vinteren løse i boxe, der rummer 4—6 stkr., og når vejret er nogenlunde godt, slippes de daglig ud i den indhegnede gård udenfor stalden. Tidligere tøjredes kørerne om sommeren, og når græsningen blev mindre god, fik de et tilskud af hvedekliid, udrørt i drikkevandet. En enkelt gang, da græsningen var meget simpel, toges en trediedel af besætningen, eller omtrent 30 køer, helt på stald og fodredes med grøn bland-sæd og tørt foder. Om vinteren retter foderet sig efter kælvningstiden. Så længe kørerne ikke har kælvet, men endnu malter ret godt, får hver ko daglig 2 pd. havre, $\frac{1}{2}$ pd. byg, 1 pd. klid, 1 pd. kokuskager, $\frac{1}{2}$ pd. rapskager, $\frac{3}{4}$ skp. gulerødder eller runkelroer og 1 gift hø. Når kørerne senes, trækkes der af på foderet, og medens de står golde, får de $1\frac{1}{2}$ pd. byg, $\frac{1}{2}$ pd. kokuskager og 1 skp. turnips eller rutabaga samt 1 gift hø. De køer, der har kælvet, samt overløberne får daglig 3 pd. havre, $\frac{1}{2}$ pd. byg, $1\frac{1}{2}$ pd. hvedekliid, 1 pd. kokuskager, $\frac{1}{2}$ pd. rapskager og $\frac{3}{4}$ skp. gulerødder eller runkelroer samt 2 gifter hø. Først på efteråret gives der dog i almindelighed nogle flere roer og lidt mindre kraftfoder; senere på vinteren trækkes der af på roerne, og kraftfoderet stiger da indtil 9 pd. pr. ko. Den daglige foderorden om vinteren er således: Om morgenen gives byg-halm, derpå hø, så vand, kraftfoder, roer og avner eller småfoder. Fra kl. $10\frac{1}{2}$ form. til $11\frac{1}{2}$ efterm. har kørerne ro, og derefter får de ligesom om formiddagen hø (eller småhalm og havrehalm), vand, kraftfoder, rodfrugter, avner og til natfoder hvedehalm.

Da den nuværende ejer forandrede besætningen fra stude til malkekøer, indførte han destinationske fade i mælkeriet, og disse benyttedes indtil foråret 1874, da koldtvands-metoden indførtes. Fra den udenfor gården værende kilde havde rigeligt vand, men da dette måtte løbe o. 500 alen, inden det nåede mælkestuen, blev det i den varmeste tid $10-11^{\circ}$ R. varmt og kunne derfor om sommeren ikke benyttes til mælkenes afkøling. I vinteren 1875 bores der i o. 180 alens afstand fra mælkestuen to artesiske brønde til en dybde af henholdsvis 90 og 100 fod, og herfra erholdtes vand, der i den varmeste tid kun holdt o. 7° R. Nu bruges dog udelukkende is til mælkenes afkøling, idet mælken skummes efter 12 timers forløb, der kærnes sødt smør og laves eksport-ost af den skummede mælk. At mælkeriet leverer fortrinlige varer fremgår deraf, at smørret har opnået en gennemsnitspris af 145,56 kr. for vinteren og af 129,96 kr. for sommeren i det sidst forløbne år, og at osten på de tre hidtil hos os afholdte udstillinger af eksportost har fået de første præmier. I gennemsnit af de 3 år 1. nvbr. 1872—31. oktbr. 1875 har kørerne, de indsatte kvier medregnet, fra november årlig givet 5080 pd. mælk pr. ko, hvori dog ikke er medregnet sød mælk til fede- og tillægskalve, der kan sættes til o. 50 pd. pr. ko. Smørudbyttet har i disse 3 år i gennemsnit været 157 pd. pr. ko, og osteudbyttet 224 pd. pr. ko. Fra 1. nvbr. 1874 til 31. oktbr. 1875 er der fra mælkeriet solgt 14.200 pd. smør til beløb o. 19.000 kr., og 17.700 pd. ost til beløb o. 4.600 kr., foruden at der i husholdningen forbrugtes 1174 pd. smør og 1346 pd. ost. Den til svinene givne valle er af disse blevet betalt med 10—20 kr. pr. ko og gødningen frit. I de sidste 5

år er der hver vinter blevet fedet en snes kvæghoveder, dels udsætterkøerne, dels indkøbte køer og stude. I begyndelsen, efter at dyrene er kommet på fedestalden, fodres de udelukkende med halm, roer og roeblade, men når roebladene slipper op, får de kraftfoder, der gradvis forøges, således at hvert kreatur efter omtrent 14 dages forløb får daglig 2 pd. havre, 2 pd. byg, 2 pd. linkager, 1 pd. kokuskager og 3—4 skpr. roer. Efterhånden som fedningen skrider frem, fradrages der af roer og gives mere kraftfoder, således at hvert hoved til slutning får o. 14 pd. kraftfoder og 1 skp. roer. Den daglige foderorden er således: Om morgenen halm, derefter roer, kraftfoder, roer, avner eller småhalm. Fra kl. 10½ til 11½ lukkes stalden, så at dyrene har ro til at tygge drøv, derefter gives vand, så roer, kraftfoder, roer og hvedehalm til natfoder. De får således 2 gange kraftfoder og 4 gange roer i døgnet, men så længe de får den fulde mængde roer, drikker de ikke vand. Fedningen af gårdens udsætterkøer har svaret bedst regning, idet de i reglen har betalt foderet fuldt og givet gødningen frit, hvorimod de indkøbte dyr som oftest har givet underskud, så at deres gødning for 4—6 måneder er blevet betalt med 10—40 kr. pr. stk.

Af svin holdes i reglen 8—10 søer af blandet race, medens ornerne er af ægte Berkshire-race. Der fedes o. 100 svin årlig, som foruden affaldet fra mælkeriet får byg og kokuskager, $\frac{4}{5}$ af hint og $\frac{1}{5}$ af disse. Også majs er brugt med fordel til fedningen. Som tidligere omtalt koges foderet til svinene.

Af får holdes, nærmest for husholdningens skyld, en flok på o. 40 stkr., en blanding af Dishley- og Southdownsfår.

Hvad der særlig karakteriserer driften på Constantinsborg er den humane tone, den orden og renlighed, der hersker overalt, både ude og inde. Ejeren forlanger, at enhver skal vise ubetinget lydighed og udføre sit arbejde villigt og på rette måde, men han gør også selv, hvad han formår, for at alle på gården, både mænd og kvinder, kan føle sig tilfredse, og i dette øjemed anvendes både moralske og materielle midler. Som praktisk forretningsmand går ejeren ud fra, at de dygtigste, om også tilsyneladende dyreste, arbejdere i virkeligheden er de billigste, og derfor er lønninger i det hele også temmelig høje på Constantinsborg.

Folkeholdet er stort, idet der foruden forvalter, underforvalter, husjomfru og lærejomfru haves 1 avlskarl (løn 260 kr.), 1 kusk (løn 200 kr.), 7 karle (løn 140—180 kr.), 1 dreng (løn 80 kr.), 1 staldkarl (løn 200 kr.), 1 huggemand (løn 250 kr.), 1 fyrbøder, der tillige er bødker (løn 230 kr.), 3 røgttere (gifte mænd, der får i løn 140—200 kr. samt kosten, fri bolig med have til familien, 2 tdr. rug, 2 tdr. byg, 3 læs tørv og 3 læs top), 1 svinepasser (200 kr. og 33 øre for hver 4 ugers gris), 1 gartner (løn på egen kost 300 kr., 20 kr. til frø og 20 pct. af hvad der sælges fra haven, fri bolig på gården, 4 tdr. rug, 2 tdr. byg, en 7 måneders gris samt ugentlig 3 pd. smør, 2 pd. ost og 14 pd. sød mælk), 2 havedrenge hele året (løn 60—80 kr.) og 1 fra marts til december (løn 100 kr. og fri bolig samt kosten). I mælkeriet haves 1 mejerske (løn 240 kr. og douceurer for elever, så at hun tjener o. 300 kr.), 2 læremejersker (de fæstes på 2 år og får det første år ingen løn, det andet år 60 kr.), 3—4 malkepiger (løn 110 kr.), 1 mælkeribestyrelser, som fører tilsyn med kvægets og fårenes fodring og røgt (løn 280 kr.), 1 mælkeribestyrelserlærling, som malker med og hjælper til med kvægets røgt (løn 60 kr. det første og 90 kr. det andet år). Endvidere haves 1 kokkepige,

TRÆK AF CONSTANTINSBORGS LANDBRUGSHISTORIE

1 bryggerspige og 1 stuepige (løn 110—120 kr.), samt 1 hønsepige (løn 60 kr. og desuden 8 skl. for hver kalkun, påfugl eller gæsling, som lever, 4 skl. for hver kylling eller ælling, som lever, 2 skl. for hver snes æg, sidste år ialt 84 kr.). Der haves 4 gifte daglejere, som, foruden kosten, får i dagleje fra 1. novbr. til 1. marts 80 øre, i marts 1 kr., fra april til Sct. Hansdag 1,20 kr., fra 24. juni til

Fra Constantinsborgs enge 1925. Brabrand i baggrunden. A. P. Hansen fot.

sletten i engene begynder 1,40 kr., derefter indtil 1. septbr. 1,50 kr., i septbr. 1,25 kr. og i oktober 1 kr. daglig. De andre daglejere får samme løn og 60 øre daglig i stedet for kosten. De koner, der arbejder på gården, får indtil 1. juni daglig 1,20 kr., i juni 1,30 kr. fra 1. juli til høst 1,40 kr., fra høsten begynder indtil 1. septbr. 1,50 kr., i septbr. 1,25 kr., i oktbr. 1,00 kr. daglig på deres egen kost. I slet og høst får de dog øl.

Der brygges på gården, men brødet købes. K o s t e n består om morgenen af mælkegrød og en rundtenom med smør. Om vinteren gives ikke mellemmad om formiddagen, men ellers består såvel formiddags- som eftermiddags-mellem-maden af en rundtenom med smør (om vinteren fedt) og pålæg. Middagsmaden er om søndagen i almindelighed risgrød og som efterret en smørlod, der i reglen smøres på brød, derefter kaffe; om mandagen vælling og stegt flæsk, tirsdag ærter og flæsk, onsdag kærnemælks- eller sød vælling og pandekager, torsdag kål og flæsk, fredag øllebrød og pandekager, lørdag fersk suppe og kalvekød eller hvidkålssuppe og svinekød eller grød og æggekage. Til aften gives skiftevis nykøgt grød og hele gryn med mælk og mælkegrød. Alle helligdage gives sigtebrød i stedet for grovbrød. I høsten gives jævnlige, dog ikke som regel, kaffe. Om søndagen og i hø- og sædhøst får folkene en snaps til mellem-maden, men ellers gives ikke brændevin⁷).

Den foranstående redegørelse for Constantinsborgs drift er udarbejdet på foranledning af H. Pontoppidan, der med de fremførte oplysninger har haft til hensigt at lade danske landbrugere nyde godt af de erfaringer, der var indhentet på Constantinsborg siden 1867. Al Pontoppidans stræben gik ud på at virke til gavn for Danmark; et led heri var hans indsats på Constantinsborg.

Constantinsborg fik i oktober 1914 indlagt *elektricitet*. Tidligere havde man til maling brugt gårdens egen *vandmølle*, der lå umiddelbart vest for haven. Omkring 1910—14 var der endnu en smule vandkraft her, så den en gang om ugen kunne drive vandmøllen. Bækken, der førte vandet hertil, havde sit udspring oppe nær »Skytteleddet« efter Kolt-Kunnerup til. Møllen, der altid kun har været mølle for Constantinsborg, blev nedrevet o. 1928. Man ser nu dens mareriske rester og de to tomme damme ved vejen, der fører vestpå fra Constantinsborg. — Nær mølledammen var en *kilde*, der gav rigeligt vand til gården; men ved Hammelbanens anlæg 1901 blev dens åre skåret over, hvorfor et nyt *vandværk* måtte anlægges. Først byggedes en vindmotor ved Brok Rask-Helligkilden. Senere afløstes vindmotoren af en benzinmotor. 1921 glippede vandværket ved Helligkilden. Derefter blev der gravet en brønd i engen umiddelbart nordøst for haven. Her er nu et pumpehus, hvorfra hele gården forsynedes med vand til foråret 1943, da hovedbygningen fik sit eget vandværk ved en stikledning fra Århus bys vandværk, der har ledninger her ud forbi⁸).

Smedien bruges stadig, men kun til gården selv. — Der hører 4 *daglejerhuse* og en *skovfogedejendom* til Constantinsborg, hvortil der nu ikke hører bøndergårde eller kirker. Gården ligger 10 km fra Århus og har 2 km til Ormslev jernbanestation, 2¾ km til Brabrand jernbanestation, men udenfor Constantinsborg findes der et *trinbræt* ved Hammelbanen, så man har til togrejser kun 2 minutters gang til jernbanen.

Gårdens *matrikelnumre* er 1 a, 1 c, 1 d, 2 af Ormslev, af Kolt 1 s, 2 r og 30 b samt 1 b (skov). — Dens *areal* var i 1943: 320 tdr. land ager, 80 tdr. land eng og sø (søen og rørskæret ca. 20 tdr. land) og 130 tdr. land skov (ialt 530 tdr. land). Hartkornet er godt 37 tdr. — *Ejendomsskyld* var i 1943: 384.700 kr., *grundværdiskyld* 248.300 kr. — Af *jorderne*, der er samlet ved gården, men gengenskåret af offentlige veje og jernbanen Århus-Hammel, er hovedparten god, mild lermuld på lerunderlag, ca. 70 tdr. land er sandmuld af noget vekslende bonitet på meget forskelligt underlag, fra sandblandet ler til sand og grus. Terrænet er svagt kuperet, jævnt faldende mod nord for størstedelens vedkommende; jorden er drænet og kultur og gødningskraft god. Der er *merglet* fra ældre tid, og i årene 1923—25 blev delvis merglet og kalket. 1939—40 blev 150 tdr. land nymerglet. *Engen* er af overvejende dyndjord, lidt vandlidende (indhegnet til løsdrift). Over 30 tdr. land af engarealet er udtørret sø. — *Skoven* er af god bonitet, bevoksningen hovedsagelig *bøg*. — *Have og gårdsplads* udgør o. 10 tdr. land. Haven er anlagt i engelsk stil med store plæner og terrasser. Flere ejendommelige træer findes i det stemningsrige anlæg. — *Dyrkningen* af agermarken foregår i fri drift. Der er 8 skifter, og der avles en del roe- og græsfrø. Der bruges rigelig kunstgødning. I 1943 byggedes en ny ajlebeholder, der kan tage 204 kubikmeter ajle. Beholderen var i det største mål, Wright, Thomsen & Kier kunne bygge efter.

Kvægbesætningen bestod i 1943 af 90 malkekøer, 3 tyre og 60—70 stkr. ungkreaturer. Den er af jydsk race og fornyes ved eget tillæg med indkøb af tyre. Køerne græsser delvis i løsdrift. Mælken leveres til andelsmejeriet »Lykkedal« ved Ormslev. Der holdes som regel 16 *arbejdsheste* og 4 plage af eget tillæg. Desuden anvendes traktor både til markarbejde og til stationær brug. *Svinebesætningen* var (indtil 1939) 10—15 tillægssøer, og der blev leveret ca. 150 slagterisvin om året, ligesom der blev solgt en del drægtige gylte. *Fjerkræholdet* er ca. 100 høns.

TRÆK AF CONSTANTINSBORGS LANDBRUGSHISTORIE

Constantinsborg er et veldrevet storlandbrug, hvor alle moderne maskiner anvendes, og hvor al den nyeste tids bedste fremskridt indenfor agerdyrkning, kvægavl og skovbrug kommer til fortjent udfoldelse. I meget *naturskønne omgivelser* ligger det gamle herresæde. På en højning ud mod sø og eng, i nogen afstand fra anden bebyggelse har gården sin plads. Den omgives af skove og marker, å og eng (tidligere sø). Fra hovedbygningens vinduer er der en hen-

Kartoffeloptagning på Constantinsborgs mark 1925. Volbæk og Brabrand i baggrunden. A. P. Hansen fot.

rivende udsigt gennem sødalen til byerne Årslev, Volbæk og Brabrand på dalens nordside. Gennem alleer med mægtige, gamle træer vandrer man fra gården i syd eller øst⁹⁾. Vejen østpå er landskabelig set at foretrække, hvis man foretager en vandring fra Constantinsborg ud i egnen. Man føres herved hen gennem den ene allé, kommer over et bækleje (der om sommeren er tørt) og har snart en dejlig udsigt over eng og sø til *Brabrand*, der tager sig smukkeste ud herovre fra. Udsigten over søen fra Constantinsborgs søskov til Brabrands hvide kirke står, én gang set, længe på nethinden og stråler i erindringen med det sjældnes dyre glans. Også en vandring i skoven, der gennemskæres af vejen til Århus, er tilløkkende for en naturelsker. Man indfanges her let af den danske fredskovs trylleri. Ad stille ensporveje møder man nu den hjemlige bøgeskovs rigeste stemning. Her er store træer med lysninger imellem, tætte kratpartier, enlige fuglerøster lyder henførende mellem de stille stammer, i en lille åbning ser man et stykke blå vand, en kø brøler i det fjerne, tågen begynder at lægge sig over engen ved skovens fod, og igennem stillheden bæres Brabrand kirkeklokkes smukke klang over søen . . . Højtid og vemodsfuld alvor fylder sindet. En gammel dansk munk har uforglemmeligt tolket de følelser, der en sommeraften bjergtager en, når man færdes i Constantinsborg skov:

»Om morgenen i enge, om middagen i skov
og om aftenen ved rindende vand;
så ser du Guds værk i Danmarks land.«

Befarer man Århus-Silkeborg landevej, kan man på en forholdsvis lang strækning se hovedbygningen på Constantinsborg. Intet hindrer øjet hen gennem den

lange ådal fra Næshøj ved Harlev til Brabrand kirkegård. Også skoven ses i en forbavsende stor omegn. Dens kontur står så smukt og stærkt i det lave land. Skønnest er udsigten over til Constantinsborg på strækningen bag Årslev skov og på markerne syd for Årslev, helt hen efter Skiby til. Her får man et godt indtryk af gårdens frie beliggenhed, og man kan let forestille sig, hvorledes her har set ud, da vandet dækkede engene, og søens småbølger skvulpede i græsbredden nedenfor stadsgårdens park.

TILLÆG 1. HØGILDGÅRDS PLANTAGE

Under sine ophold på Constantinsborg fik generalkonsul Pontoppidan et solidt kendskab til landbrugets forhold. Han kom i nær forbindelse med mange af landbrugets foregangsmænd, og hans interesse for opgaverne udviklede sig efterhånden til en storstilet hjælpsomhed, der især kom *hedesagen* og landboforeningsarbejdet til gode. Allerede i Hedeselskabets første årsberetning — fra 1866 — træffes generalkonsul Pontoppidans navn, idet han straks har indmeldt sig i selskabet som livsvarigt medlem, men der går derefter nogle år, før han aktivt træder til for at støtte hedesagen. Ved repræsentantskabsmødet i 1868 drøftedes spørgsmålet om, hvorvidt Hedeselskabet burde købe noget af *Høgildgårds hede* syd for Herning, og sådant køb fandt derefter sted, idet selskabet dertil modtog støtte fra grossererne Adler og Trier i København, og plantningen tog sin begyndelse. »Høgildgårds plantage« var derefter i en årrække Hedeselskabets eneste egne store plantningsforetagende, der ofte var tungt nok at køre fremad for det endnu unge selskab, især da de første erfaringer skulle vindes her. Trods vanskeligheder ved denne den nordre Høgildgårds tilplantning købte Pontoppidan dog i 1871 700 tdr. land af den søndre Høgildgård og var dermed indtrådt som aktiv deltager i tilplantningen af heden. I 1874 købte han af Hedeselskabet også den nordre Høgildgård på ca. 900 tdr. land og satte derved Hedeselskabet i stand til at gå videre i sit arbejde. 1881 overdrog han plantagen til sin søn, Alfred Pontoppidan, der siden har ejet den, til han i 1938 overdrog godset Constantinsborg til sin søn, Axel Pontoppidan (jfr. Østjysk Hjemstavn 1942, 91), der også ejer plantagen. 1901 var Høgildgårds plantage på 1480 tdr. land; heraf var da tilplantet 1300 tdr. land. Herved havde H. Pontoppidan imidlertid ikke alene i og for sig præsteret et stort plantningsarbejde, men han havde ved at gøre det så tidligt deltaget i udbredelsen af de lærepenge, den nye sag måtte kræve, og ved sit eksempel bidraget til, at hedeboerne plantede og velstående mænd fra andre egne købte plantager i Vestjylland. Det var Pontoppidan en stor glæde, at hans liv blev så langt, at han fik at se, at de med så store ofre frembragte plantninger trivedes. Han nærrede inden sin død ingen tvivl om, at plantagerne ville blive en stor velsignelse for Vestjylland.

Der er ikke siden 1901 foretaget forandringer m. h. t. plantning o. lign. i Høgildgårds plantage, hvortil foruden de ovennævnte 1480 tdr. land hører 20 tdr. land agerjord, der er lagt til skovfogedboligen, hvor jorden indgår i skovfogedens løn. Det er en forstkandidat, der leder den vidtstrakte plantage. Der er en smuk have ved hans bopæl; i det kuperede terræn herved findes frugttræer o. s. v. Der hører endvidere to arbejderhuse til plantagen. I disse bor folk, der er fast ansatte. Desuden arbejder her en del løse daglejere, undertiden 10—15 mand, når der er mest travlt. Tømmeret fra skoven sælges til savskærerier, hvoraf et nærliggende aftager det meste. Høgildgårds plantage, der ligger i *Rind* sogn (Hammerum herred), findes i smukke landskabelige omgivelser. Ådalen

fra Rind kirke sydpå langs Jyndevad og Høgildgårdplantagen med de ret stejle skrænter er meget tiltrækkende for en naturelsker, ligesom Skærbæk og Høgildgård er søgte udflugtssteder.

TILLÆG 2. JESSE ERIKSEN

Erik Jensen Munk, der ejede Stadsgård¹⁰⁾ i årene omkring 1400, blev i sit ægteskab med Birgitte Lykke fader til sønnerne Peder Lykke og Jesse Eriksen. Lykke-slægten stod højt i kurs hos dronning Margrethe¹¹⁾, et forhold, der forklarer, at sønnen Jesse Eriksen fra Stadsgård fik en stor stilling som lensmand i Sverige under Erik af Pommerens styre. 1414 blev han lensmand på Vesterås og i Dalarne samt 1420 i Jæmtland. Han blev godt gift, idet hans hustru var *Birgitte Ulfsdatter* til Ervalla. Hun stammede egentlig fra Norge, idet hendes fader, Ulf Jonsen, var en søn af den norske rigsråd, hr. Jon Hafthorsen af Sudreim. Hun hørte til den bekendte fra Jon Iversen Raud på Sudreim nedstammende slægt, der efter sit skjoldmærke, en rose, i Sverige senere tillagdes navnet Roos. Fru Birgittes farfader var en dattersøn af den norske konge *Håkon V*, så Jesse Eriksen kom ved sit giftermål endog i et — omend fjernt — svogerskab til selve dronning Margrethe! Hans ægteskab med Birgitte Ulfsdatter var barnløst¹²⁾.

I over tyve år sad Jesse Eriksen som kongelig befalingsmand på Vesterås slot og som foged over Vestmanland og Dalarne. Dersom man kan stole på de svenske, vistnok overdrevne beretninger, skal han og andre fogeder have udpint bønderne, taget deres heste og køer fra dem, spændt dem for plovenc og ladet deres frugtsommelige koner trække tunge hølæs, så de fik dødfødte børn. Vovede nogen at komme og klage derover, skal han have ladet dem piske, afskære deres øren eller hængt dem op i røg, indtil de kvaltes. Der er ingen tvivl om, at Jesse Eriksen mod sin almue har været hård og vilkårlig; der er dog mulighed for, at han ikke var hårdere end fogeder i almindelighed. Men sikkert er det, at den almue, han havde med at gøre, ikke var vant til at finde sig i så meget som bønderne i de egne, hvor herremænd og fogeder i flere slægtled havde haft overtaget. Det var derfor fra Jesse Eriksens fogedområde, at oprøret mod ham og det danske styre blev rejst.

Anføreren for det svenske oprør var *Engelbrekt Engelbrektsson*. Han ledede Dalarnes almue, der efter Dalarnes høsting 1433 drog mod Vesterås slot, hvor de mødte nogle rigsråder, der lovede dem at få den onde foged afsat. Så gik de hjem igen, men næste år sad Jesse Eriksen endnu i sit embede og udsendte mænd for at opkræve skatter. Dette blev dog for meget. Nu kom det til almindeligt oprør, denne gang ikke blot mod fogederne, men mod kongen. Ved midsommertid 1434 stillede Engelbrekt sig i spidsen for dalkarlene, der efterhånden tiltvang sig magten i Midtsverige. Jesse Eriksen skjulte sig under oprøret i Vadstena kloster. Herfra blev han siden med magt taget ud af almuen, og den 9. december 1436 blev han halshugget.

Således endte denne mands løbebane. Ved sin fremfærd forskertsede han sit livs glimrende chancer, og hans gerning blev katastrofal for dronning Margrethes unionstanker.

Klostret i Vadstena og domkirken i Vesterås har Jesse Eriksen at takke for mange prydelser. På en korstol, der endnu er til, findes udskåret hans våbenskjold og billedet af ham selv, idet han beder til den hellige jomfru. Han bærer den korte trøje, som da var mode, og et bælte, hvorfra der hænger kæder med bjælder. Ærmerne er på den inderste kant forlængede og udskårne, de rører

næsten ved jorden; om halsen har han en stor guldkæde med vedhængte bjæl-
der. Korstolen med det omtalte billede findes nu i den svenske stats historiske
museum.

Under oprøret i Sverige faldt Engelbrekt i foråret 1436. Hans død gjorde et
stærkt indtryk på svenskerne. Det skønneste vidnesbyrd om det minde, Engel-
brekt efterlod sig i svenske hjerter, er den vise, biskop *Thomas Simonsson af*
Strängnäs digtede: »Frihet är det ädlaste ting, som sökas må all världen kring«,
— om nøden i Sverige, da udlændinge rådede, og om hvorledes Gud opvakte
Engelbrekt, »den lille mand«, »og gav ham magt og snille«. Biskop Thomas var
fra 1405 kannik i Strängnäs, og blev biskop der 1429. Han var en lærd mand,
der havde studeret i udlandet og var tilhænger af Basalkonsiliets reformbestre-
belsler. Han støttede i 1434 Engelbrekts oprørsbestrebelsler, og i årene efter En-
gelbrekts død var han ivrig deltager i svensk storpolitik. Biskop Thomas var
med til at afsætte Erik af Pommern 1439 og støttede Christoffer af Bayerns
svenske tronkandidatur.

Som allerede nævnt fik Jesse Eriksen ved sin virksomhed i Sverige storpoli-
tisk betydning; men han fik også betydning for biskop Thomas af Strängnäs,
der i sommeren 1440 skrev det storslåede digt om *friheden*, et mærkeligt forma-
ningsbrev til Karl Knutsson, skabt af digteren, da Christoffer af Bayerns stilling
som konge i Sverige var i orden efter forhandlingerne i Kalmar mellem rigs-
forstanderen og de danske udsendinge, — og inden Christoffers åbne brev var
blevet kendt af de svenske stormænd. Muligvis er digtet om friheden skrevet
under indtrykket af den første overraskelse og forbitrelse, da Thomas havde
fået nærmere kendskab til forhandlingerne i Kalmar og deres virkelige indhold.
Frihedsdigtet er i formen påvirket af tidligere middelalderlitteratur, men er i
indholdet helt inspireret af samtidens mærkelige politiske hændelser. Dets før-
ste del indeholder en episk skildring af kong Eriks usle regering i Sverige, af
Engelbrekt og Karl Knutsson; i det senere parti, hvori svenskerne indirekte
opfordres til at få kong Erik fordrevet, synges henførende om den lovværnede
friheds pris, hvad også tydeligt ses af de i Danmark kendte otte sidste vers af
den gamle prælats hyldest til friheden, der var i fare. Første vers af sangen er
en herlig optakt til det lyrisk beåndede og festlige digt:

Frihed er det bedste guld,
som sol bestråler over muld,
lad den dit smykke være!
Ja, dersom du dig selv har kær,
da hold den mer end livet værd!
Thi frihed følger ære.

Hele digtet er sikkert det smukkeste vidnesbyrd, der kendes fra den svenske
middelalders digtekunst. Biskop Thomas af Strängnäs, der døde 1443, var i det
hele taget en ypperlig talsmand for unionstidens mest ideelle stræben. En varm-
hertet frihedens tolk er han i sit bedste digt, der munder ud i de stolte og be-
gejstrede linjer:

Frihed er en sikker havn,
vend altid kun mod den din stavn,
da er du frelst af fare;
for kongeskib og mindste båd
har den mod storm og bølge råd,
den alle vil bevare.

Det var en god gerning, pastor *Christian Henrik de Thura* (sidst præst i Hesselager) udførte, da han o. 1862 oversatte til dansk de sidste otte vers af biskop Thomas' digt om den knægtede frihed. Thuras fortrinlige oversættelse findes trykt — parallelt med originalteksten — i P. O. Bojsens visebogs svenske tillæg, udgivet 1862 ved Frede Bojsen. Det gamle digt er nu en af vor højskolesangbogs bedste sange og synges hyppigt til Carl Nielsens herlige melodi. — Der er ingen tvivl om, at Jesse Eriksens adfærd i Sverige har haft sin betydning for biskop Thomas, da han digtede »Frihet är det ädlaste ting«, og da dette digt i vore dage er velkendt i syngende kredse af vort folk, kan det være rimeligt at give nogle få oplysninger om det, samtidig med at der fremsættes nogle bemærkninger om hin søn fra Stadsgård, der fik så ringe et eftermæle i Sverige, og som må anses for at være den enkeltmand, der gjorde mest til at få svenskerne rejst mod det danske styre, der i Jesse Eriksens fortolkning måtte fremelske oprørske følelser i det svenske folk.

TILLÆG 3. PEDER JENSEN (LET)

Om en af de gamle fogder på Stadsgård er der en del oplysninger, der nok er værd at kende som supplement til ejeroplysningerne i Østjysk Hjemstavn 1942, 74—75. Denne mand hed Peder Jensen med tilnavnet Let¹³⁾, og han vides at have opholdt sig på Stadsgård i 1579; men noget synes at tyde på, at han allerede er kommet til gården året forud. Den 3. september 1578 borskøder nemlig en Peder Jensen, ridefoged under Silkeborg len, sin jordegne gård (s: selvejergård) i Emdrup og et stykke skov, kaldet »Tyck«, til kronen, mod at han og hans søn fritages for at svare skat af hans jordegne gård i Jernit (også ved Hammel). I samme år som ovennævnte handel mellem kronen og Peder Jensen finder sted, udgår 26. november kgl. ordre til hr. Mandrup Parsberg og moder, at de ikke må lade deres foged på Stadsgård »befatte sig med at indgrave i denne gårds mark af den jord, som fra arilds tid tilhørte Århus domkirke.« Intet synes at tale imod forordningen om, at de her omtalte fogder er en og samme person, idet ridefogden fra Silkeborg len meget vel efter afhændelse af sin gård i Emdrup kan have opgivet ridefogedhvervet for derefter at overtage et fogedhverv på Stadsgård, og det så meget mere, som det ser ud til, at hans 1. hustru *Karine Andersdatter* er død på dette tidspunkt, og desuden kom han til fremdeles at tjene under sit gamle herskab, idet Hr. Mandrup Parsberg af Stadsgård i tiden 1577—84 var lensmand over Silkeborg len. End yderligere styrkes vor formodning derved, at Peder Jensen i Stadsgård ejede en jordegne gård i Jernit, hvilken gård han 1583 mageskiftede til Stadsgårds daværende ejer Valdemar Parsberg mod — tidligere nævnte — skovstykke på Bjørnkær-Balle i Ormslev sogn. At P. Jensen på dette tidspunkt afhænder sin gård i Jernit imod skovstykket i Ormslev, skyldes måske dette, at han først i dette år føler sig fast knyttet til Stadsgård, der 1583 er kommet i kronens eje, og at P. J. samtidig får lov til at blive i gården som kronens fæster. Det anførte synes at tyde på, at P. J. allerede har været en »holden« mand, før han kom til Stadsgård, og at hans velstand yderligere øges her er uden for al tvivl. Han modtager Stadsgård 1583 (iflg. åbent brev af 19. november) uden indfæstning, og landgildeydelsen bliver fastsat til 30 gl. daler årlig. Han skal holde gården i god stand og godt forsynet med bekvemme værelser, så kongen og hans følge kan opholde sig dér, når han kommer did på jagt. Peder Jensen må ikke uden lensmandens samtykke befatte sig med gårdens skov, derimod må han frit bruge sin jordegne skov, der støder op

til Stadsgårds skov. Han må undertiden nyde nogen frihed for pløjning, ægt, arbejde og anden tyngelse.

Inden 1587 må han have giftet sig igen; thi da får han og hustru *Karen Olufsdatter* 19. marts lov til at beholde Stadsgård i 16 år uden at svare landgilde, skat, ægt, arbejde eller anden tyngelse. Han skal være lensmanden på Århusgård lydlig og udføre de bestillinger, denne på kongens vegne pålægger ham. »Peder Jensen og hans hustru skulle ligesom hidtil forbedre Stadsgård med gode bygninger.«

Alt forud herfor havde han 1585 for sin fraværende søns arv fra Jernit købt halvdelen af en gård i Jegstrup (Tranbjerg sogn), og samtidig med at han 1594 skifter efter sin 2. hustru, Karen Olufsdatter, køber han yderligere en søsterlod i Jegstrup. 1595 giver han datteren Else Pedersdatter, gift med Peder Rasmussen Kane, »forlæningsbrev« på en gård på Torvegade (=: nuværende Storetorv) i Århus. I året 1600 arver han: »boe, boeskaf, guld, sølf, pendinge, korn, lefven-des kvæg, och anden løsøre efter min salig broder Las Let i Ensløf.« Når hertil kommer, at Peder Jensen og hans tredje hustru *Anne Ibsdatter* i 1604 24. september får livsbrev på Stadsgård med de alt tidligere tilståede lempelser samt ret til at nyde kronens part af Malling sogns korntiende, mod at P. J. afstår til kronen sin rettighed i den afdøde broders gård i Ensløv, er der næppe grund til at forbavses over, at en af hans døtre af første ægteskab, Sidse Pedersdatter, bliver gift med den ansete købmand, rådmand og senere borgmester Niels Christensen Skriver i Århus. Og når dette ægtepar o. 1598 bygger den statelige »gamle borgmestergård« i Århus, over hvis hovedindgang parrets navne endnu er at læse, tør man vel tro, at denne bygnings opførelse i nogen grad skyldes hustruens medgift. Peder Jensen døde på Stadsgård 26. august 1606, og efter hans død førtes en langvarig strid mellem hans enke og borgmester Niels Christensen Skriver om delingen af hans bo.

TILLÆG 4. ANDERS BORDING

Digteren Anders Bording (1619—1677) var i 1640erne huslærer på Stads-gård. Her befandt han sig sikkert godt. Han har vel ofte taget sig en tur gennem skoven til Århus, hvor han har haft let ved at gøre staden usikker; thi han var en meget smuk mand, mørk af lød og med en kysselig mund. I Stadsgårdtiden er en del af hans hyrdedigtning blevet til. Der findes nemlig en del digte af ham til den skønne *Sylvia* (i udgaven 1735, 1. del, s. 282 ff.), der er blevet identificeret med en århusiansk skønhed, der bar det borgerlige navn *Maren Jacobsdatter*. Om dette forhold vides dog ikke andet, end hvad der står på en løs optegnelse i Rostgaards samling, nr. 265 in 4° (i Universitetsbiblioteket): »Dend Sylvia, som Bording i de fleste af sine Viser taler om, skal have været en meget deilig Pige i Aarhus ved Navn Maren Jacobsdatter. Det Sted, hvor hand haver digtet de fleste af sine Hyrde-Viiser, skal have været Stadsgaard eller Palsgaard nær ved Marselisborg.« Notatet er skrevet med en smuk gotisk håndskrift; skønt hele optegnelsen er skrevet med samme hånd, er »Viser« dog stavet forskelligt de to steder, ordet bruges. Moderniseringen af Jacobsdatter til -sen, som forefindes bl. a. i Stolpes værk om dagspressen i Danmark og i Carl S. Petersens Litteraturhistorie, er, som det fremgår af citatet, ikke korrekt. Hvem Maren Jacobsdatter, som Bording udøser sit elskovstunge hjerte for, er, vides ellers ikke. Hun har næppe været af nogen højere extraction, og er desårsag ikke til at finde i samtidige arkivalier. Stor skade er herved heller ikke sket. Det vig-

tigste i denne sag er de vers, som den letfængelige huslærer på Stadsgård fik digtet under inspiration fra jomfru Maren. I det første vers af »Til den skønne Sylviam« er ordene disse:

Klare stjerne, Sylvia,
 kan jeg da
 leve, når du går her fra?
 Nej, du skalt her efter spørge,
 det jeg mig
 ynkelig
 ihjel må sørge.

Slet så galt gik det nu ikke; thi da Bording fra 1647 opholdt sig et par år på Brusgård ved Randers, er Sylvia glemt for en os ubekendt Galathea. Selv om denne dame på et vist tidspunkt var hans kæreste sværmeri, var hun dog ikke hans eneste, hvad han røber i et kyssevers. I et digt taler Bording om den »skønneste hyrde-møe« og beder sin »sjæletvingerinde« komme ned til »den fiskerige sø — ved de grønne linde«. Det er uden tvivl Brabrand sø uden for Stadsgårds have, digteren her tænker på. Den er »af naturen yndelig — er pryd det alle steder — hvor og de skønne blomster sig — så herligen udbreder«. Yndigt fremtryller den gamle hyrdedigter fuglelivet ved den røromkranste sø:

Hør rørdrummen i de rør
 sin hule bass udsnurrer,
 stæren og sit bedste gør,
 og ringel-duen kurrer.
 Hvor og den skønne nattergal
 med søden røst og stemme
 så lifkelig med megen pral
 mon sig ikke forglemme.

Medens hos Christian Winther »rørdrummen pauker og nattergalen slår«, udsnurrer vor fugl sin hule bas hos Bording, der også har hørt nattergalens søde røst i den dårende sommeraften ved Brabrand-søens bredder. Den gamle bohemedigter har ligeledes erfaret, at Århusdalen har ekko (»Ekko der i dyben dal — lader sig og fornemme, — tal kun hun, den svare skal — dig vel med syv-fold stemme«); han glæder sig over dyrelivet og over de »ferske strømmes«, —og i digtets sidste vers sender han i varmfølte ord sin bøn ud i verden efter sin tilbedte:

Kom min rose, kom mit lam,
 og kom min blanke stjerne,
 kom min ædle skat, ja kom,
 jeg beder dig så gerne.
 Tilsted dog ej min længsel sig
 nu længer at forøge,
 kom snart, kom fast, kom hastelig
 din Daphnis at besøge.

Bordings vers er skrevet i tidens følsomme stil — og der er ingen tvivl om, at hans vers, da de endelig i 1735 udkom i bogform ved Frederik Rostgaard og Peder Terpager, er blevet læste og tilegnede af alle litterært interesserede.

Uden dog at turde tale om direkte lån, kommer man ved at læse Bordings digt, hvori rørdrummen er nævnt, til at tænke på digte af Brorson og Ambrosius Stub. I et af versene har Bording disse linjer: »Den skønne, ja den skønneste, — naturens mesterstykke, — det er den smukke Galathe, — min glæde, lyst og lykke«. I Stubs bekendte digt (antagelig fra 1740'erne): »Du dejlig rosenknop!« findes linjer som disse: »Din herlighed forgår, — din skønhed ende får. — Naturens mesterstykke!« I Brorsons trøsterige svanesang indledes sidste vers således: »Kom, min due, lad dig skue«, altså omtrent som Bordings vers: »Kom min rose«. Nu var ganske vist både Stub og Brorson større digteriske begavelser end Bording, men derfor kunne de jo godt blive påvirkede af hans vers, der i Holbergs tid sikkert er blevet læst med lige så stor glæde som Drachmanns og Stuckenbergs i vore dage. Til den anden side kan så nævnes, at Bording sikkert har været fortrolig med Hieronymus Justesen Ranchs »Fuglevis«, hvor man i vers 9—10 hører om gøgen:

Dernæst så kucker gøgen
oc sætter sig på bøgen,
siunger, som hand haffver lærd;
ingen må hannem spotte,
quad bedre, om han åtte,
en hver lad nyde sin værd.

Hand kand ey quinclere,
sin sang på ny staffere,
hand bruger sin gamle pas,
det, hans forfædre holdt i ære,
det holder han ved oc lader så være,
skøtte(r) lidet om qvint oc bas.

Der er umiskendelig lighed mellem Bordings og Ranchs »fuglevers«. Det kan tilføjes, at det i virkeligheden er samme motiv, Steen Blicher benytter i »Gjøgen« (i »Trækfuglene«), som Ranch — den gamle Viborgdigter — anvender i sine vers om gøgen. Til sidst kan meddeles, at rørdrummen har levet i Brabrand sø til vore dage. Så sent som i 1935 har den prægtige fugl vist sig i den røromkranste sø, men den blev skudt, ligesom tidligere fugle af arten; optegnelser herom foreligger fra 1874 og 1925. Naturforskeren V. Sigfred Knudsen hørte o. 1906 rørdrummen pauke i rørene ved den sø, hvor fuglen i gamle dage blev hørt af en digter. Nattergalen kan man også, så vel som ringduen, have held til at høre ved søen, hvor de store rørskove er årsag i, at rørdrummen i vor tid — som i Bordings dage — har holdt til. Ejendommeligt er det at høre rørdrummen, når den i parringstiden lader høre fra sig med sin meget kraftige, men ret vellydende to-tonede lyd¹⁴).

TRÆK AF CONSTANTINSBORGS LANDBRUGSHISTORIE

NOTER:

- 1) Allerede tidligere, o. 1800, oplyses vi om denne avl, idet L. M. Wedel, da han i årene 1799—1804 foretog sin »Indenlandske rejse« (udkom 1806), konstaterede, at der ved Constantinsborg dyrkedes kartofler og humle. Jfr. Johs. Tholle i Arhus Stifts Arb. 1926, 81.
- 2) Det var Møller, der sagde til folkene på Constantinsborg: »Det er missel ikke aften, fordi de ringer solen ned i Brabrand.«
- 3) *Viby Høskov* ejede generalkonsul H. Pontoppidan, til han i 1899 gav den til sin yngste datter, fru *Marie (Mary) Louise Broge*, der den 9/2 1899 var blevet enke efter grosserer H. W. Broge. Fru M. L. Broge ejede Høskoven til 1913, da hun solgte den til fabrikant P. Ravnsø, *Viby Træskofabrik*. Godsejer Alfr. Pontoppidan passede skoven i de årtier, den ejedes af hans fader og søster.
- 4) En nærmere redegørelse for bygningshistorien ved N. J. Israelsen findes i Østjysk Hjemstavn 1964 s. 64—71.
- 5) Senere blev der bygget hvælvinger her.
- 6) I nutiden (o. 1943) avles ca. 18—20 fold, undertiden over 20 fold.
- 7) Fhv. købmand *Anton Pedersen*, f. i et hus nær Constantinsborg 1867 (bor nu i Brabrand), har meddelt mig 1942, at ovenstående skildring af forholdene på Constantinsborg svarer nøje til hans erfaringer derfra. Han tjente nemlig på gården 1885—86. Pladsen var efter tidsforholdene god, bedre end på andre herregårde, men kosten var ringere end på bøndergårdene. De almindelige tjenestekarle fik simplere mad end landvæsenesleverne, men de fandt aldrig på at klage. De var tit sultne og stjal al den frugt de kunne om efteråret og gemte den i høet, hvor de så til hen på vinteren hentede æbler ned og spiste i hestestalden ved sengetid. De stjal også de æg, som de fandt udenfor hønsegård og hønsehus. Høstgildet stod hvert år oppe over vognporten. Her var ryddet til dans. De fik da steg og øl samt brændevin. Hen på natten fik de smørrebrød og til sidst punch, der blev båret op i malkespande. — Tyske arbejdere lavede tørv om sommeren i Constantinsborgs mose. I indeværende århundrede lugede polakker roer på gårdens marker.
- 8) I Constantinsborg enge vil man se en række små cementtårne. Det er artesiske boreriger foretaget af Arhus Vandværk, hvortil disse boreriger, foretaget i dette århundrede, har tilknytning.
- 9) Se billedet i Østjysk Hjemstavn 1938 s. 8.
- 10) Stadsgård var den gamle betegnelse for herregården. Navnet Constantinsborg er fra 1677.
- 11) Jfr. Østjysk Hjemstavn 1942 s. 73 og Johannes Therkelsens historiske fortælling: »Ridderen af Ormsløff« (1932), s. 7—66. Knyttet til Stadsgård i dronning Margretes tid, o. 1380 og fremefter. Fortæller underholdende om Erik Bugge, Iver Lykke og frue m. fl. En spændende handling er indlagt i fortællingen.
- 12) Se A. Thiset i Personalhistorisk Tidsskrift 2. rk. V, 1890, s. 106—115.
- 13) Jfr. Arhus Stifts Arbøger 1928, 79 ff.
- 14) I »Brabrand og Arsløv sognes historie« I (1937), s. 102—108, er Anders Bording hovedpersonen i et hjemstavnskuespil, hvis handling tænkes udspillet o. 1646 i Stadsgårds skov — med udsigt over Brabrand sø.

EFTERLADTE OPTEGNELSER

AF RASMUS NIELSEN

Rasmus Nielsen. Foto fra o. 1900.

Højskoleforstander Rasmus Nielsen, Særslev, var født 14. december 1863 i Lisbjerg som søn af en ugift mor. Han blev opdraget af sin mormor og hendes mand, Rasmus Rasmussen i Lisbjerg Skov, og kom tidligt ud at tjene. Ved en række højskoleophold på Testrup og Askov uddannede han sig til højskolelærer og blev 1889 ansat ved Voldby Højskole. 1892 overtog han ledelsen af den af Klaus Berntsen oprettede Særslev Højskole på Nordfyn. Han købte skolen 1906 og var dens forstander til 1928, da han bortforpagtede den, men han vedblev at undervise til 1938, da den solgtes til ungdomsskole. Rasmus Nielsen, der i første ægteskab var gift med en datter af Heinrich Nutzhorn på Askov, var en typisk repræsentant for den ældre danske folkehøjskole. Historie og litteratur var hans hovedemner, og han var en livfuld foredragsholder og oplæser, samtidig med at han udfoldede et ret omfattende folkeligt forfatterskab og redigerede tidsskrifterne »Dansk Ungdom« (1902—08) og »Bavnen (1924—30)«. Af hans bøger, der ofte bygger på minder fra Lisbjergtiden, kan nævnes »Sommer-skygger« (1908), »Landsby-folk« (1911), »Søren Skovfoged og andre knaster« (1912), »Forstanderen« (1913), »Kongsbjerg-folkene« (1926) og »Landstingsmand Niels Rasmussen, hans liv og gerning samt andre træk fra Arhus-egnens historie« (1929). I Østjysk Hjemstavn har han offentliggjort erindringer om Testrup Højskole og eventyrfortælleren Peder Lausen.

Rasmus Nielsen døde 4. januar 1964, 100 år gammel. Fra hans søn, fhv. lærer Herluf Nielsen, Harndrup, har Skejby-Lisbjerg sognearkiv modtaget en samling efterladte optegnelser, hvoraf her skal bringes nogle personlige erindringer og naturskildringer fra Lisbjergenen med et enkelt novellistisk indslag, kaldet »Den hvide jomfru«.

LISBJERG SKOV

Indledning

Lisbjerg skov med den mod nord tilgrænsende Trige skov dækker kun en forholdsvist smal strimmel land, der strækker sig fra henimod Trige kirke mod nordvest til et stykke fra Lisbjerg Terp i sydøstlig retning. Dens beliggenhed er ca. 9—11 kilometer nord for Århus. Hele det samlede skovareal opgøres ifølge Trap til 277 tønder land, af disse udgør Lisbjerg skov 147 tønder land. Den er altså ikke hvad størrelse angår i mindste måde imponerende. Ejheller adskiller dens træbestand sig fra, hvad der af denne forefindes i Østjyllands andre skove.

Der er altså kort sagt ikke det mindste mærkværdigt ved Lisbjerg skov. Og når jeg trods dette alligevel drister mig til at indbyde læserne til at gå en tur sammen med mig igennem den, efter at vi først har taget syn over dens omgivelser, er det, fordi jeg vil prøve på at vise Dem, hvorledes man selv på et så indskrænket område kan opdage noget interessant, hvis man da er i besiddelse af et modtageligt sind og har sans for naturen. Og det må jo være hjemstavnsforskningens opgave at drage det, som folk hidindtil ikke har skænket nogen opmærksomhed, frem i lyset.

Desuden er en skov, enten den så er stor eller lille, altid noget for sig. Den har sin mystik, sit ejendommelige trylleri, sin poesi, der har afsat mange spor i vort åndsliv. — Og med hensyn dertil står Lisbjerg skov langtfra tilbage.

Skovens omgivelser

Lisbjerg skov er omgivet af bjerge. Det er naturligvis ikke skystræbende alper, men kun ganske almindelige østjyske bakker, der bærer disse stolte navne.

Vest for skoven ligger Troelsbjerg, mod sydvest og syd Kongsbjerg. Skønsbjerg og Bliksbjerg, mod øst Bulbjerg og nordøst for skoven i Elev sogn Høgebjerg. Det er vel nok navne, som klodser noget.

(I skovens indre fandtes der også indtil for nogle år siden en del bakker. Men da det opdagedes, at de indeholdt grus, blev dette solgt til bygnings- og vejmateriale og bortkørt. Af den grund er nogle af skovbakkerne helt forsvundne, og der er blevet lavninger i stedet for. En bakke, der så vidt jeg ved findes uberrørt indtil dato, hedder Hugormehøj (Howwormhø). I min opvækst fortaltes der, at i denne boede hugormenes konge. Det var en fabelslange, som folketroen havde udstyret med et stort, uformeligt hestehoved og en lang, hvid, nedfaldende manke over en kæmpetyk, sort snogekrop. I sandhed en ræddelig skabning.

Skovens børn skulle vel vogte sig for at komme i nærheden af Hugormehøj ved nattetide. Sæt at uhyret pludselig kom farende ud og begyndte at gramse efter en — man kunne jo aldrig vide sig sikker).

Kongsbjerg, der bærer et purlet småkrat næsten lige til toppen, er det højeste punkt, 90 meter, i omegnen. Og derfra har man en af de allersmukkeste udsigter i hele Østjylland. I nordlig og nordøstlig retning begrænses skoven udsigten noget, men til de andre verdenskanter er der åbent udsyn. Når det er rigtig klart vejr, øjner man i sydøstlig retning nordkysten af Samsø. Mod øst ligger Kalø Vigs blanke vande som et blåt blottet sværd mellem Egå Feds lave strand og molbobakkerne på den anden side, blandt hvilke Trehøje rager op som en plump udhamret kongekrone.

Også mod vest svæver synet frit og milevidt over en tæt bebygget og venligt udseende egn. I sydlig retning ser man først Lisbjerg og dens ældgamle, ær-

værdige, hvidkalkede kirke. Derefter vandrer blikket over Egå-dalen til de skrånende marker på den anden side op imod Vejlbj og Skejby. Men det stødes uvilkårligt tilbage ved at falde på et højt, spidstaget vandtårn, der er bygget ca. 3 kilometer nord for Århus. Det står der i sin stive og stramme stejthed, der minder beskueren om en preussisk skildvagt med pikkelhue og mispryder i høj grad de blødt svungne bakkeskrånende landskabslinier.

Men ellers er det en frydelig landskabelig skønhed, man kan tilegne sig fra denne bakketop.

Sagnet siger, at der engang boede røvere i Kongsbjerg. Indgangen til deres hule fandtes skjult under et tæt buskads og spærredes af en planketyk, jernbeslået egetræsdør. Fra deres skjulested spændte de om natten en snor over vejen, som løb langs bakkens vestlige side. Snoren var fastgjort til en klokke inde i hulen. Og når klokken ringede, styrtede ugeringsmændene ud for at plyndre den eller de vejfarende, der var stødt an imod det udspændte reb.

Røverne fangede ved en sådan lejlighed en pige fra Lisbjerg. Hun måtte i lang tid gå dem til hånde og løbe deres ærinder, efter at hun havde svoret en frygtelig ed på aldrig med en stavelse at røbe deres tilflugtssted. Hun gjorde det heller ikke. Og alligevel blev det hende, der ved et andet middel gav anvisning på, hvor komplottet holdt til. Hun havde en aftenstund været i Lisbjerg og der købt en pose gryn. I posen havde hun prikket et lille hul, netop så stort, at dens indhold, ganske småt naturligvis, kunne drysse ud. Og grynsriben blev da den ariadnetråd, der ledte folk på sporet efter røverboet. Forbryderne fangedes og måtte række hals for bøddeløksen, som rimeligt var. Den mægtige egetræsdør kom derefter til større ære og værdighed, idet den blev indgangsdør til Lisbjerg kirke. Siden — sådan fortæltes der i min drengetid — blev den solgt til Rødemølle, den midterste af de tre vandmøller ved Egåen, og der har jeg i min ungdom set en dør, som består af to halvdøre, der førte ind til mølleriet. Den var ualmindelig stærkt beslået med jern. Men om det var røverdøren fra Kongsbjerg, skal jeg ikke kunne sige. Og da Rødemølle for flere år siden brændte, blev den omtalte dør sagtens også lagt i aske.

I Bulbjerg begyndte arkæologen C. P. Neergaard i året 1900 at udgrave og afdække de oldtidslevninger, som der fandtes i mængdevis. Han fortsatte med disse udgravninger gennem flere af de derefter nærmest følgende år. Og det lykkedes ham, som han meddelte mig i 1924, »at fremdrage 115 grave fra den ældre jernalder, alle med mad- og drikkekar. Desuden fandtes også en hel del småting hørende til menneskers personlige udstyr: bøjlenåle, hårnåle, glasperler, jernknive, rageknive og lignende. I alt stammer fra denne gravplads mellem 5 og 600 lerkar og et stort antal småsager.«

Således skriver Neergaard. Der er for resten også fundet oldsager på andre pladser i skovens omegn. Dog er det særlig gravfundene i Bulbjerg, der oplyser os om, at den del af Østjylland har været befolket, længe før Danmark blev et samlet rige.

Skoven

De fleste af læserne har sikkert hørt tale om Memnonstøtterne i Ægypten. De to stenkolosser rejstes — ifølge ægyptologernes mening — af kong Amenhotep III omkring ved 2000 år før Kristus — sandsynligvis til minde om ham selv foran et af de templer, han lod bygge.

Fra den ene af disse støtter skulle der hver eneste morgen ved solopgang være hørt en tone som af en bristende streng. Og mangfoldige turister skal have rejst til dette sted for at høre denne ejendommelige klang. Hvem ved, om ikke de fleste af disse blev skuffede?

Parti af Lisbjerg skov med tomten af Rasmus Nielsens barndomshjem. Børge Venge fot. 1965.

Derimod ved jeg, at den, der gæster skoven en sommermorgen og opholder sig der, når dagskæret begynder at rødme i øst, vil få toner at høre langt overgående Memnonstøttens.

Thi alle skovens sangfugle udbryder da i et flerstemmigt klingende kor, der gjalder som en jubelfanfare, som en hymne til dagen, der nu snart vil udstråle sit gyldne sollys over den dugvåde jord. Og i disse korte minutter, da lovsangen lyder, bliver skoven til en eneste tonende dirrende streng, der må kunne få ethvert modtageligt sind til at skælve af glæde og lykke ved livet.

Det er vel også, når højskoven hejser sit grønne flag, at vi finder den allerskønnest. Da står den som naturens festklædte brud, der i sit lysende skrud smiler og ler imod solen.

Men også ved vintertid ejer skoven en vidunderlig tiltrækningskraft, for eksempel dersom rimen får alle træernes kroner og kviste til at flimre og funkke i den korte januardags dæmpede skin.

Og hvis der da suser et vinddrag gennem skoven, opfanger det lydhøre øre en ringlen og tinglen som af tusinde små kimende klokker, medens rimkrystallerne drysser ned over de visne blade på skovbunden.

En rimprydet skov under en blegblå vinterhimmel kan ingen kunstmaler fremstille så smuk, som den i virkeligheden er. Naturen selv er den mest fuldkomne kunstner.

Også i hylende storm er det umagen værd at gøre skovens bekendtskab. Ved en sådan lejlighed får man forestillinger om, at flokke af onde dæmoner, en rasende ødelæggende asgårdstrej er sluppet løs for at myrde og mishandle og volde alt levende skade og fortræd. Træerne står da og svajer og svinger som i dødelig angst. Enkelte styrter bragende om og knuser deres kroner mod jorden.

Og hvis et menneske vandrer gennem skoven en sådan dag, da lister han sig uvilkårligt let på tå afsted. Han føler ingen trang til at manifestere sin tilstedeværelse. Der er vrede og mægtige ånder omkring ham. Og et menneske får da uvilkårligt en fornemmelse af kun at være et værgeløst fnug, der let kan henvejres af naturens væld og vildskab.

Ikke sandt! Skoven er vidunderlig både ved vinter og vår, såvel i storm som i stille — og ikke mindst om efteråret, når den er klædt i sin bronzegyldne, brogede bladpragt.

Vi går ind i skoven

Lisbjerg skov er vistnok ikke så særlig gammel. Der findes ingen kæmpe-mæssige træer i denne. Andre skove har dem langt større. En mand, der var født i 1808, har fortalt mig, at i hans ungdom var træerne kun meget små. Jeg fik deraf det indtryk, at skoven dengang, altså for godt og vel hundrede år siden, kun var i sin vorden. Bevares vel! Det er intet videnskabelige bevis. Og jeg vil ikke af den grund i spektakler med nogen, som muligvis ved bedre besked.

Nu er skoven imidlertid fredlyst. Dens integritet er sikret. En grøft, der blev gravet for omkring et halvt århundrede siden, danner skel mellem den og de omliggende jorder. Inden for denne grøft får skoven lov til at bestå. Den opnår derfor sagtens også en ærværdig alder med tiden.

Når man i den sidste fjerdedel af det 19. århundrede fra Århus-Randers landevejen ad en såre ujævn markvej, der førte ned ad skråningen ved Troelsbjerg, nærmede sig Lisbjerg skov vesterfra, blev man først opmærksom på nogle lavstammede, krontlede ege. De mindede meget om grå, hjulbenede, korthalsede, undersætsige trælle. De så både forhutlede, tvære og trodsige ud. Og det var ikke at undres over. Thi de stod på en udsat post lige i næsen på vestenvinden. Og det er en bøs kammerat at bides med. De måtte derfor også dukke nakken og bøje deres kroner mod øst. Men de holdt stillingen.

Mellem disse ege førte en smal ensporet vej, der egentlig kun bestod af et par hjulspor, dybere ind i skoven. Mellem hjulsporene samledes der ofte store vandpøle, som vandreren måtte vige til side for, hvis han ville tørskoet frem. — Og som det var dengang, sådan er det til dels endnu. Lisbjerg skov har nemlig fået lov til at udfolde sig frit og naturligt uden ret megen forstmæssig indblanding. Træer og buske skaffer sig leverum, hver efter deres art og evne.

Somme steder står de højstammede træer spredt, og der har underskoven rigelig plads til rigtig at gasse sig.

Andetsteds vokser bøgene, som næsten overalt er dominerende, så tæt, at der hverken bliver jordbund for eller sollys til skovens små proletarer: de lave buskvækster.

Antydningssvis har jeg her gjort rede for, hvordan skoven tog sig ud for et halvt århundrede siden. Og selv om der nu hist og her er anlagt plantninger, hvor træerne er sat efter en snor, så er Lisbjerg skovs hovedpræg dog det samme som det var for de mange år siden.

Skovmoser

I min barndom fandtes i skoven en del åbne sumpede områder, som kaldtes moser. Noget tyder på, at der i enkelte af disse har været gravet tørv, men det er i alt fald så længe siden, at ingen nulevende kan huske det.

Navnene på moserne var: Roholm, Tyvekrog, Mester Bondes Dam, Lysmose, Sortemose og Høgmose. Jeg har en dejlig, lun og stille sommeraften set de hvide tåger fylde hele rummet over Lysmose. Kun træernes kroner sås som fantastisk formede kupler svævende over tågemassen. På skråningen ved moseranden glimtede sankthansormene som bitte små røde rubiner mellem det smaragdgrønne græs. Man turde næsten ikke flytte fødderne af frygt for at gøre fortræd. Det ville jo ligefrem være en syndig gerning blot at slukke et eneste af disse små lys. Ud af et sådant tågehav er fremgået flere af vore folkevisers sælsomme skikkelser: elverpiger og dem, de fik i deres garn. Ved forestillingen derom føres tanken straks hen på hr. Oluf, der red sig så viden om land for at bede til bryllup. Men ak, på sin vej kom han ind i tågernes verden. Og der dvælede han alt for længe.

Sortemose var et dystert og solforladt sted, deraf måske det mørke navn. Overfladen bestod af skærtuer med stift strittende græs. Mellem disse fandtes der nogle vandfyldte huller, der dog næppe gik så langt ned i jorden, som skovboerne troede. Vandet i disse huller havde en kaffebrun farve. Undertiden steg der bobler op fra dybet og brast over vandspejlet.

Hvis et menneske alt for længe stod og stirrede ned i dette uklare vand, kunne det blive helt sær i hovedet. Der var »noget skidteri« ved den mose, som folk dog hverken gav form eller knyttede noget sagn til. Men mosen var omgivet af megen mystik og ikke god at komme nær hverken ved dag eller nat.

Om det lille sumphul Tyvekrog er der ikke noget særligt at bemærke. Da jeg sidste gang besøgte stedet, løftede en hejre sin kluntede krop derfra og fløj med tunge vingeslag op over Kongsbjerg. Det kom mig for, at fuglen for bort med et kært minde, jeg var kommet for at opsøge.

Mester Bondes Dam

Gennem skoven risler en mængde små bække, der omsider forener sig til et større vandløb, som forbi Lisbjerg Terp flyder ud i Egåens langsomt rindende vande.

En af disse småbække kommer fra den før omtalte mose, Roholm, lige i udkanten af skovens vestlige side. Kun et kort stykke vej derfra risler den igennem Mester Bondes Dam. Denne er nu tilplantet, men var, før det skete, en omtrent kredsrund engagtig plads, der begrænsedes af en dæmning mod øst, der tydeligt viste, at bækken i sin tid havde været opstemmet for at kunne drive et vandhjul. At der har ligget en vandmølle her, er der ingen tvivl om. Da jeg for mange år siden var med til at grave plantehuller til graner i nærheden af dæmningen, stelte vi af og til på murbrokker og stumper af tagsten. Og navnet udviser tydeligt, at møllen må have tilhørt delefogden Peder Jensen Bunde, der ifølge Trap døde 1724. Hvad han ellers var for en mand, har jeg hidintil ikke

haft tid og lejlighed til at efterforske. Han må have været ret velstående, hvilket jeg slutter deraf, at han skænkede to mægtige og kostbare malmlysestager til alteret i Lisbjerg kirke.

Hans navn er altså bevaret både i skoven og på de omtalte alterstager. Men engang surrede kværnene, vandhjulet dreves langsomt rundt af strømmen, der må have været langt vandrigere end nu. Det ser man også ganske tydeligt af den slugt med ret stejle grænser til begge sider, i hvis bund bækken nu ses som en næppe synlig streg. Kløften kaldes »Ryg-i-hule«, et sært navn, som jeg ikke kan forklare. Men sådan hedder den altså. På den nordre side af denne kløft findes en hel samling rævegrave. Det ser ud til, at miklerne her, i alt fald hvad boligforholdene angår, har dannet et lille kommunistisk samfund. De bor tørt og godt ovenfor skrænten. Og de har kun kort til vandet, når de trænger til at få hønsestegen skyllet ned. I det hele taget er »Ryg-i-hule« et ret ejendommeligt og interessant stykke natur. Men det har taget sig endda mere aparte ud, da vandløbet, der nu kun er ubetydeligt, var en strøm, hvis brusen over det store drivhjul brød stilheden og mindede om dagliglivets travle pulseren.

Afsked

Så må jeg slutte, endskønt der kunne være meget mere at fortælle om alle de mærkelige og mystiske kringelkroge, som det for mig kunne være tiltalende at dvæle ved. Men alting her i verden skal have en ende. Og jeg takker de læsere, der har haft tålmodighed til at slå følge med mig på denne skovtur. Måske har enkelte af disse derved fået lyst til at gæste skoven alene. Og da bør det ske på en stille og klar sommerdag, når alle dens millioner af blade er ligeså mange spejle, der kaster det strålende sollys tilbage.

Og i så tilfælde vil jeg anbefale vedkommende først at gå op på toppen af Kongsbjerg og fylde sine øjne med de landskabsbilleder, som på det sted ligger udbredt for synet. Derfra kan han eller hun altså vandre ad smalle stier og vinklede veje dybere frem til skovens indre. Og der kan man endnu glæde sig ved at finde den i hele dens oprindelighed. Der findes ingen bænke, hvor dovent slentrende søndagsgæster kan sidde og dvaske. Føler man trang til at hvile, må man tage til takke med en plads ved roden af en bøg. Men der kan man sidde fredeligt og roligt og lytte til fuglenes toner og triller og den muslen og puslen, der altid finder sted i skovbunden. Også sommervindens blide sus gennem bladene trænger ind til ens bevidsthed som en fortrolig hvisken. Man går så ugenert omkring i en sådan skov. Der findes ingen store plakater, hvorpå der står adgang forbudt, græsset må ikke betrædes, og desuden nogle snoede paragraffer, der truer den ensomme vandrers, der mulig gør sig skyldig i overtrædelse af forbudet, med tiltale og bøde i følge lov af nitten hundrede dit eller dat. Og de Lisbjerg skovejere er sikkert ligeså elskværdige nu, som de altid har været. De forbyder ikke ordentlige folk at færdes på deres enemærker, når de ellers ingen fortræd gør. Og den, der elsker naturen, skal nok fare varligt frem. Han føler, hvor dejligt det er i vor mekaniserede tid, da de fleste daglig løber rundt med en snurrende motor i deres bevidsthed, at kunne føle sig i nær forbindelse med det, der uafhængig af al teknik vokser den stille vækst og udfolder sig efter sin bestemmelse. Det ville være dejligt, om naturfredningsnævnet ville sørge for, at Lisbjerg skov fremdeles fik lov til at henligge i sin naturlige tilstand endnu et langt stykke ud i fremtiden. Med dette ønske siger jeg:

Farvel, kære læser, og tak for skovturen!

SKOVENS FOLK

Fra Århus-Randers landevej fører en markvej østpå ned til Lisbjerg skov forbi en skråning, kaldet Troelsbjerg. Lige uden for skovbrynet i den vestlige del af skoven ligger endnu det hus, som også lå der i min barndom. Men det har nu fået tegltag, er måske også blevet moderniseret. Deri boede i min barndom den gamle smed Thomas og hans kone An' Mari. Han var en ret høj, mager skikkelse. Hans ansigt var blegt og glatbarberet. An' Mari var meget lille. Ægteparret havde tre store sønner og en høj statelig datter. De var alle voksne, da jeg var barn.

Thomas havde været bysmed, men opgivet håndværket, sagtens på grund af alder. Han ejede en lille jordlod, hvorpå der kunne holdes en ko. Han var en ivrig jæger. Jeg har engang set mange rævebælge hænge på væggen i den ene af deres stuer. Han elskede at skyde. Når hans tre store sønner, der naturligvis alle var ude at tjene, kom hjem på besøg, morede de sig sammen med deres fader med at skyde til måls. Thi også de var ivrige skytter.

Thomas var også hjemmeslagter. Jeg mindes ham som en glad og elskværdig mand. Jeg syntes meget godt om ham.

An' Mari var en meget proper kone. De havde også bræddegulv i en af deres stuer. Og der havde hun anbragt spyttebakken. »Hun var fin på det, An' Mari,« sagde man om hende.

Jeg husker også, at Thomas havde bygget en lille smedic. Og der støbte han de blykugler, som han og sønnerne brugte til deres skiveskydning.

Thomas og An' Mari havde en plejesøn, som hed Anton Peter Jensen. Han og jeg var lige gamle. Vi gik i skole sammen, vi blev begge konfirmeret samme dag i Lisbjerg kirke. Han var i min barndom min bedste ven. Siden skiltes vore veje. Han tjente på herregårde og var helt fremmed for den verden, hvori jeg levede. I manddomstiden besøgte han mig og jeg ham en enkelt gang, da han var fodermester på Gyldensten ved Bogense.

I alderdommen kom han på Nørre Åby alderdomshjem, og da besøgte vi hinanden et par gange. Han ligger begravet, antager jeg, på Nørre Åby kirkegård på Fyn.

Vort hus

Jeg er født i Lisbjerg, men fik mit barndomshjem i Lisbjerg skov hos mine bedsteforældre. Mormor har ofte fortalt mig, at hun modtog mig, da jeg var ti dage gammel. Det må så have været lige til juleaften. Min moder skulle da til Århus og opamme et af købmand Schjødts børn. Jeg tænker mig, at det var denne købmands køretøj, som befordrede mig ned i skoven. Jeg kom altså standsmæssigt til mit fremtidige hjem.

Huset lå med gavlene mod vest og øst midt inde i skoven. Træerne stod til de tre sider tæt ind mod huset. Kun mod syd var der en åben plads, hvor der blev dyrket kartofler. Vort hus var absolut det tarveligste af alle skovhytterne. Det manglede vægge i det østlige fag. Spærene hvilede på afbarket egetømmer, men der var intet murværk imellem.

Når bedstefader havde bjerget lidt hø i de små enge, som fandtes i det skovskifte, han havde tilsyn med, kørte han det hjem på sin trillebør og satte det ind i det væggeløse rum. »Det luner så godt for stuen,« sagde han.

To små fag vinduer fandtes i muren foran stuen. Der fandtes kun en stue i hele hytten. Gulvet var stenpikning som i en stald. I baggrunden af stuen var

der to senge. Så var der bord, stole og en kakkellov i stuen, der havde hvidkalkede vægge.

Ved siden af stuen, men skilt fra denne, var køkkenet med åbent ildsted.

Indgangsdøren midt på huset ind til den lille forstue og døren ind til stuen var begge med klinkfald. I husets østlige gavlmur var der en dør ind til to båse, en til en ko og en mindre til får. Men for det meste havde vi hverken ko eller får. Så regerede hønsene der.

Inden for stalden gik en smal lo tværs gennem huset. I denne lo stod en håndkværn. Jeg kan ikke erindre, den blev brugt.

Bedstefader var knap af middelhøjde. Når han gik, var han kroget og fremoverbøjet. Hans ansigt var smalt, næsen noget krum, og han havde kun et øje. Og det var ikke så sært, for han havde altid hårdt arbejde. Han slog skærver, gravede grøfter, opsatte stengærder, og om vinteren var han på skovarbejde. Men arbejdet var hans lyst. Han delte menneskene i to klasser, de flittige og de dovne. Dem, der ingenting bestilte, foragtede han.

Han satte en ære i ikke at skyldte nogen en eneste øre. Han holdt sig også oven vande; men det kneb. Vi havde det ofte meget småt. Dog har vi aldrig sultet.

Bedstefader sagde sin mening rent ud, og han var alt for skarp i sine domme. Dette bragte ham i forlegenhed flere gange. Men mod mig var han enestående god.

Bedstemoder var en middelhøj, noget førladen kvinde. Hun var noget tungsindig. Og mig forkælede hun grundigt. — Jeg fik noget andet at vide, da jeg 1874 kom til at tjene Rasmus Lassen i Lisbjerg Terp. De venlige ord, der blev sagt mig den sommer, er nemme at tælle.

Der var ikke den auktion i miles omkreds, uden at bedstefader var til stede. Og han kom altid hjem med et eller andet, som blev lagt op på loftet. Man kunne måske engang få brug for det, mente han. Min bedstemoder havde nær leet sig fordærvet, da han en dag stillede med en ridepisk. Og så måtte hun da undskylde.

Så skulle der være auktion i vort nabolag ikke langt fra skoven. Og da besluttede bedstemoder at gå med for at holde lidt styr på hans lyst til at byde. Og ved auktionen stod hun troligt ved hans side og puffede ham i siden, når bydelysten kom over ham. Så blev der råbt en sofa op. Det var et mægtig stort møbel. Budene faldt rask. Der blev råbt: »Ni og fyrre daler er budt! Ni og fyrre daler er budt!« Så plumpede det ud af bedstemoder: »Det halve hundrede fuldt!« »Halvtreds er budt, halvtres er budt. Ingen højere?«

»Åh Gud, Rasmus, hvad skal vi gøre?« »Ti stille,« hviskede han, »du bliver måske budt over.«

Og det blev hun. Dog kun med et par daler. Så hun var nær ved at blive hængende ved det bud.

Sofaen var naturligvis så stor, at de slet ikke havde kunnet få den ind i deres hus.

Siden bebredede hun aldrig bedstefader, at han kom hjem fra en auktion med noget ragelse. Thi hun vidste, at han straks ville sige: Sofaen. Og så var hun færdig.

Når vi fra vort hjem gik ad en sti i østlig retning, kom vi efter et kvarters gang til to små ejendomme, der lå lige i skovkanten. Den første var Henriks. De havde to-tre køer. Jeg tror ikke, de havde heste. Henrik og hans kone var

to venlige og rare mennesker. De havde to drenge, Jens og Peder, som jeg ofte var sammen med. Jens var lidt ældre og Peder lidt yngre end jeg.

I min ungdom tabte jeg dem rent af syne. Jens har jeg set en gang efter min konfirmation, Peder aldrig. Jeg har hørt et rygte om, at han døde tidlig. Men om det passer, aner jeg ikke. Men jeg mindes dem fra min barndom som to gode kammerater.

Den anden lille bopæl, der lå klods op ad Henriks, ejedes af en mand, kaldet Snedker Niels. Men ham og hans familie kender jeg slet ikke noget til.

Et lille stykke længere østpå boede Peder Beiskær. Han ejede en lille gård, der også lå i udkanten af skoven tæt op til den offentlige vej mellem Lisbjerg og Elev.

I denne gårds lille have så jeg for første gang påskeliljer, og disse blomster optog mig meget. Jeg har været inde i det hjem en eneste gang sammen med min bedstemoder. Konen viste hende noget dynevår, der lå i en standkiste, og det talte de to kvinder længe om.

I midten af skoven boede Gartner Peter. Jeg tror ikke, at manden var gartner. Men sådan kaldtes han. Vi besøgte den familie en eneste gang.

Da vi gik hjem, var det meget mørkt. Bedstefader havde en lygte med. Jeg kan endnu mindes det flakkende lysskær mellem buske og træstammer. Det er den eneste gang, jeg kan huske, at vi gik med lygte i skoven. Gartner Peters ejede en lille jordlod uden for skoven. Og da så deres hus i skoven brændte, byggede de deres nye hjem ude på denne lod. Mere kan jeg ikke erindre om den familie.

I den sydøstlige del af skoven boede Niels Sørensen og hans kone Ane. De ejede heller ikke den knaldhytte, de boede i. Den var måske en smule dårligere end vort hjem. De havde da lergulv og ikke stenbro i stuen.

Niels Sørensen var arbejdsmand ligesom bedstefader. Han var det gladeste menneske, jeg har kendt. »Bare jeg må leve, til jeg bliver hundrede år, er jeg godt tilfreds,« sagde han. Det ønske fik han ikke opfyldt. Hvor gammel han blev, husker jeg ikke; men jeg ved, at han døde, længe før han blev hundrede år. Men han syntes, at ingen på jorden kunne have det bedre end dem, der boede i Lisbjerg skov. Det var den familie, vi kom mest sammen med.

Niels Sørensen var en stor børneven, og han var ualmindelig god mod mig. Hans kone Ane var sikkert min bedstemoders bedste veninde. Kort sagt, både hun og hendes mand var to rare mennesker. De havde på deres helt unge dage fået en datter, som hed Karen. Men hun forsvandt fuldstændig ud af min synskreds.

I den sydøstlige del af skoven, øst for vejen mellem Lisbjerg og Elev, var der i min barndom tre beboelser. Nærmest den omtalte vej boede Skov Laus og hans kone, Skov Kjesten Mari. Deres hjem, der lå lige oven for en slugt, hvorigennem der løb en bæk, var også et meget elendigt hus. Han var almindelig arbejdsmand. Hans kone var kogekone. De havde ingen børn.

Længere borte fra vejen boede Mathias Murer — eller Mur Mathis, som vi kaldte ham. Hans hjem vare mere anseligt, så vidt jeg husker, et grundmuret hus. Knaldhytterne var alle af bindingsværk.

I min barndom var Mathias enkemand. En datter styrede huset for ham. Hendes navn har jeg glemt. Men hans tre voksne sønner kan jeg huske.

Mathias var en solid og dygtig mand. Han var en djærv mand, der sagde sin mening uden omsvøb.

Jeg tænker, at Mur Mathises hus står endnu. Men jeg ved det ikke bestemt.

Yderst i spidsen af skoven ligger Niels Møllers gård. I denne gård har jeg en enkelt gang været inde sammen med min bedstefader. Gården ligger der vistnok endnu. De havde en datter, som hed Bodil Marie, noget ældre end jeg. Hun døde ugift.

Mathias Murer og baronen

Et lille stykke nord for Århus-Randers landevej og lige over for dragonernes eksercerplads lå i min barndom en lille gård, Vorregård. Den tilhørte en baron Rosenkrantz. Det blev sagt, at han havde bosat sig der for at kunne se dragonerne øve sig. Han var ungarl og nok en snurrig patron, den samme baron.

Han skulle altid have flyttet skillerum i sin beboelseslejlighed. Og det måtte Mathias Murer fra Lisbjerg skov besørge. Når han kom om morgenen ved ottetiden, sad baronen og spiste sin morgenmad. På bordet lå en mægtig ost, af denne skar han en skive, som han smurte dygtigt med smør på, og dertil drak han te. Så indbød han Mathias til at gøre det samme. »Det er så sundt, Mathias«, sagde han. »A kalder det fanden brække mig frådseri, hr. baron.« Og så lo de begge to.

Man sagde, at baronens lejlighed efterhånden blev så indviklet, at kun han selv og Mathias kunne hitte omkring i den.

Mathias tjente sig mangan god skilling på det. Og han og baronen var perlevenner.

Nu er de to for længst borte. Og af baronens gård er der heller intet tilbage. Og der er vel heller ikke andre levende end jeg, der kan huske, hvor den lå.

Pindhøj

Et lille stykke fra Lisbjerg tæt op til den østlige side af landevejen lå der i min barndom en lille høj kaldet Pindhøj.

»Der ligger en kong Pind begravet,« blev der sagt. Denne høj blev også i min tidlige barndom jævnet med jorden. Jeg kan dunkelt huske, at der lå nogle store sten på det sted. Og måske har man der ødelagt et gravkammer. Dog, det ved jeg ikke. Derimod husker jeg tydeligt navnet Pindhøj. Og jeg tænker på, hvem denne kong Pind kan have været.

På samme side af landevejen og kun nogle få skridt nord for Pindhøj lå der et hus kaldet »den røde kro«. I det hus blev der gennem flere år drevet handel.

Mur Mathis havde køer, vistnok kun to; men somme tider slap halmen op for ham; så tiggede han lidt hist og her.

Hos Hans Peder Balle i Elev fik han engang lov til at lave sig et knippe. Og han brugte lejligheden. Han bandt så meget sammen, som han kunne. Manden fulgte ham på vej ud til den kolde kilde. Der sagde han farvel til Mathias. Men i det samme stak han ild i knippet. Så smed han sig ned, enten i grøften eller bag en stendynge; han skjulte sig i alt fald for at se virkningen.

Mathias skridtede godt ud hen ad vejen. Så slog flammerne op over hovedet på ham. Han gav et brøl fra sig, smed halmen og løb. Men dagen efter kom Balle med et lille læs halm ned i skoven til Mathias. Så blev de forsonede.

For mig faldt der et mystisk skær over Balle, familien havde gjort ham umyndig, og det vidste jeg ikke hvad betød. Jeg syntes godt om ham.

Bedstefader satte engang enstensætning omkring den kolde kilde. Der kom en ål i klemme mellem stenene, og den fangede han. Hans Peter Balle kom ned til os i skoven og hjalp til med at spise denne ål. Han sagde: »Fisken skal flyde,« da han og bedstefader fik en snaps til.

Han holdt sig ikke for god til at omgås med småfolk. Men han var en spas-mager. Jeg tror, at han i grunden var et ejegodt menneske. Og der var højt humør i ham lige til det sidste, fortalte man. Hans nabo Laus Sørensen besøgte ham. Han spurgte: »Hvordan har du det, Hans Peder?« »Jeg skal dø, Laus, men jeg har moret mig godt. Og om du så lever, til du bliver hundrede år, vil du aldrig komme til at more dig sådan. For du er et doggerhoved, Laus!« Og det var såmænd sandt.

Hyrdedreng

Da jeg var barn, tjente jeg i fire gårde som hyrde. Min første plads var hos gårdejer Rasmus Lassen i Terp.

Terp er en lille landsby. Den ligger et par kilometer øst for Lisbjerg ved randen af en temmelig stor engstrækning, hvorigennem Egåen løber.

Da jeg i 1874 og 1877 tjente der, bestod byen af 7 gårde, nogle få huse og en smedie.

Rasmus Lassens gård lå vestligst i byen. Manden og konen var unge folk. Så vidt jeg husker, havde de ingen børn, da jeg tjente der.

Mandens fader var på aftægt i gården. De kaldte ham Las Tysk. Der var 2 karle, 2 piger og så mig. Jeg befandt mig meget ilde i den plads. Det kom af, at jeg ikke magtede min opgave at passe 10 køer, der skulle kobles, slæbes ud til græsning om morgenen, hjem om middagen for at malkes, ud igen om eftermiddagen og atter hjem om aftenen.

Altid kom jeg for sent. Pigerne skældte ud, manden irettesatte mig. Og forkarlen, en svensker, bankede mig så grundigt, at jeg aldrig har glemt det. Om konen nogensinde talte til mig, kan jeg ikke huske. Lars Tysk nedlod sig en enkelt gang til at henvende et par ord til mig. Karlene drev løjer med mig, når de var i godt humør, og jeg troede alt, hvad de diskede op med. Men mad fik jeg nok af. Hver aften mælk og grød. Jeg kom altid for sent til spisning.

En aften stod der ikke det sædvanlige grødfad på bordet. Der var nogle andre madvarer og en sovseskål. Et sådant apparat havde jeg aldrig set. Jeg sad stille og ventede på grøden. Så kom et kvindfolk farende ind i stuen. »Hvorfor spiser du ikke, dreng?« »Er det da til mig?« »Skynd dig og spis,« sagde hun og for ud igen.

Der havde været besøg i gården, og det var levningerne af den mad, gæsterne var blevet forsynet med, som havde forvildet sig ind i folkestuen. Og ikke kunne det falde mig ind, at jeg måtte spise så fin mad.

Jeg talte dagene. Jeg havde hele sommeren længtes. Endelig oprandt den 1. november. Bedstefader kom og hentede mig og modtog min løn: 5 rigsdaler og 2 pund uld. Jeg skulle også have 2 par træsko, men dem havde jeg nok allerede slidt op om sommeren.

Ja, nu havde jeg været ude i verden og var blevet dygtig forskræmt. Ikke et venligt ord kan jeg huske, nogen af gårdens folk har sagt til mig den sommer.

Den svenske karl, der bankede mig med en stok så ubarmhjertig først ude i marken og senere hjemme i karlekammeret, jeg ved ikke hvorfor, traf jeg 12 år senere, da jeg var soldat. Han var da arbejdsmand i Århus. Vi mødtes en dag på gaden. Han kendte mig, standsede og hilste på mig, nok så venskabeligt. Vi vekslede nogle ord. Men jeg følte den største lyst til at trække min sabelbajonet og gennemtærsk ham med den. Jeg gjorde det naturligvis ikke. Siden har jeg ikke set ham.

Jeg frygtede, at bedstefader skulle fæste mig bort til Rasmus Lassen igen. Der var vist ingen fare. Antagelig ville han hverken eje eller have mig. Thi jeg var sikkert en rigtig dårlig hyrdedreng.

Til præst og i tjeneste

I vinteren 1877—1878 var jeg hjemme og gik til præst. Fra Lisbjerg skov til Hasle præstegård var der en god mils vej. Det var mørkt om morgenen, når jeg gik hjemmefra sammen med min gode ven Anton. Så gik vi ind og tog sognefogdens søn med. Mathis hed han. Senere stødte Mads Frandsen fra Terp Mark og Carl Jessen fra Møllerup (må være Niels Jessen) til og Mariane fra Holmen. Men hun døde i løbet af vinteren. Så var der Marie Just, vistnok fra Skejby. Flere kan jeg ikke huske.

Præsten hed H. C. Bloch og var da en gammel mand. Vi gennemgik Apostlenes Gerninger og fik mange salmer for. Men noget særligt indtryk gjorde Blochs undervisning ikke på os, i alt fald ikke på mig.

Den 28. april 1878 blev jeg konfirmeret i Lisbjerg kirke. Det var en stille solskinsdag, som jeg endnu mindes.

Sommeren 1878 var jeg hos gårdejer Søren Nielsen Holm i Lisbjerg. Manden havde været med i treårskrigen. Han deltog i slaget ved Fredericia 6. juli 1849. Han og en husmand, Per Degn, talte engang, jeg hørte det, om hvad de havde oplevet den dag. Konen hed Kirsten. Hun var en stille og elskværdig kvinde. De havde tre børn, to piger, Marie (Bodil Marie) og Stine (Mette Kirstine) og en dreng Niels (Niels Jensen Sørensen). De var alle tre yngre end jeg. De to karle var begge fra Lisbjerg. Deres navne var Peder Nielsen og Niels Thomadsen.

Forkarlen Peder var meget forelsket i Frederik Nielsens datter Lise. De blev, så vidt jeg ved, senere gift.

Den sommer havde jeg mange uheld. Jeg faldt engang af en hest under en ridetur på landevejen og forslog mig ret alvorligt. Også andre uheld havde jeg, som jeg ikke husker, og den sommer står ikke i noget godt lys i min erindring.

Den første november rejste jeg derfra. Da jeg gik på landevejen med min tøjbylt under armen, mødte jeg to karle. Og de råbte: »Ja, i dag er vi glade.« Og det passede også for mig. Thi jeg skulle atter have plads i Alstrupgården. Der hørte jeg hjemme. Og der blev jeg altså fra 1. november 1878 til 1. maj 1883. Det var en lykkelig tid.

Der var ikke mange adspredelser for ungdommen på min hjemegn. Men om sommeren holdtes der et 3 dages marked i Århus, og det måtte alle besøge, både gamle og unge. Skt. Olufs marked kaldtes det. Den første dag var de fornemmes dag, den anden dag kaldtes den store dag, og den var for ungdommen. Den tredje dag var for pæne ældre folk. Og dagen efter, når teltene blev brudt ned, kom arbejdsfolk til stede, for da kunne der købes billigt. Det marked var sommers store begivenhed. Der var meget gøgl. Men der var da også teaterforestilling. Ved en sådan hørte jeg fru Cortes læse et af Andersens eventyr. Og det glemmer jeg aldrig.

Jeg kan huske »den gennemskudte tyrk fra Plevna«. Mange karusseller var der. En tur kostede 10 øre. Tog man under farten den gule ring, fik man en tur gratis. Jeg var så heldig en gang at tage denne ring. — Hjemad var der kapkørsel imellem rivaler. For der foregik også forlovelser ved det marked. Der var dem, der blev lykkelige, og dem, der led skuffelser.

Nr. 311

1889 mødte jeg som soldat i Århus den 1. november, måske var det den 3. Vi var kun hundrede mand indkaldt til 14. bataljon for at gøre vagttjeneste. Rekrutterne, der blev indkaldt om sommeren, kunne løse os af. Vi var altså kun 25 mand ved hvert kompagni. Og vi blev godt kendt med hinanden. Bedst husker jeg min sidekammerat 311. Han hed Bendtsen, var slagtersvend fra Silkeborg. Han var en god kammerat. Men han havde for lidt hold på sig selv. Han blev hurtig kendt med slagtersvendene i Århus. Som følge deraf kom han ofte beruset hjem om aftenen. Han forsømte også ofte tjenesten og straffedes derfor. Engang havde han sovet som brandvagt og ikke trukket kontroluret. Obersten holdt forhør over ham. Han påstod, at han ikke havde sovet. Obersten sagde: »Et kontrolur kan ikke lyve.« Da svarede 311 med følgende udbrud: »Et kontrolur er en mekanisme, men jeg er et levende menneske.« Obersten lo og lod ham denne gang slippe for straf. Flere gange blev han idømt mørk arrest. Men lur ham, han stod i arrestforvarerens skjul og huggede brænde. Han havde et så vindende væsen, at folk måtte holde af ham. Men letsindig uden grænser var han, og det var en skam, for han var et godt og godmodigt menneske, og jeg holdt meget af ham.

Så en dag fortalte 311 mig, at hans moder kom i besøg om søndagen, og at hun ville tale med mig. Han var noget ængstelig for, hvad jeg kunne sige. Han ville nødig, at hans moder skulle vide besked om hans drikkeri. Jeg husker endnu, at han kom med hende under armen. Han havde taget imod hende på stationen. Jeg fulgte på hans anmodning med dem ud i et anlæg. Han ønskede åbenbart ikke, at hun skulle træffe flere af hans kammerater. Og hun spurgte mig ud på kryds og tværs. Og jeg sagde, som sandt var, at vi alle holdt af hendes søn. Og at han var en flot soldat, kunne hun jo se. Hun var en lille arbejdspræget kvinde. Om hun var gift eller ugift, ved jeg ikke. Men jeg tror, at hun rejste glad og beroliget hjem til Silkeborg efter at have set sin pæne søn. Han fulgte hende til banegården, og hun gav ham 2 kroner.

Jeg besøgte ham engang i Silkeborg, og da havde han lagt sig et langt blondt fuldskæg til.

ALSTRUPGÅRDEN

Lisbjerg var i min barndom ilde anset i omegnen. Mandfolkene i min fødeby blev beskyldt for at være nogle forsorne sviregaster. Beskyldningerne savnede desværre ikke grund. Til Århus skulle mændene hver lørdag, enten de havde ærinde eller ej. Og alt for mange af dem kom berusede tilbage. Dette gjaldt både husmænd og gårdmænd. Jeg husker, at en af de sidstnævnte i regelen først kom hjem langt ud på natten. Og da kunne det falde ham ind at køre ind i fremmede folks gårde, slå skrald med pisen og med høje gjaldende råb vække folkene der, inden han under drukne latterbrøl atter ramlede af sted: »Hej, hej, her kører fanden danse mig Pæ' Garde!«

Og når husmændene kom dinglende hjem fra sådan en bytur, var de ikke altid rare at tage imod for deres koner, som i angst og spænding havde ventet efter dem i mange timer. Det kender jeg af egen erfaring så godt som nogen.

Det var selvfølgelig ikke alle, som dyrkede Bacchus, men at drikkeriet havde en alt for stor udbredelse i Lisbjerg for 70—80 år siden (1870—80), er en sørgelig kendsgerning.

Men Anders Holm var af en helt anden støbning, en i enhver henseende solid mand, retlinet, redelig og retscaffen i hele sin færd. Han overvejede grundigt, inden han tog en beslutning, thi han var noget langsom i sit væsen. Når den endelig var taget, så stod den fast. I den henseende kunne han til sine tider drive det for vidt. Jeg husker, det blev nemlig meget omtalt, at han på en bestemt dag havde besluttet at køre korn ind. Det blev regnvej, men han kørte alligevel. Han havde jo nu engang besluttet det. (Ja, ja, sådan er jo vi jyder, ikke sandt?). Man fortalte, at han måtte køre det våde korn ud igen, at det ikke skulle brænde helt sammen inde i laden.

Men Anders Holm var også i anden henseende en ejendommelig mand. Han havde for eksempel udpræget sans for musik.

Man har fortalt, at han gerne ville have været spillemand, men hans fader ville nok ikke høre på det øre, Anders skulle dyrke jorden og ikke musikken.

Han glemte dog ikke sin kærlighed til musikkens skønne kunst. Derom vidner, at han lod sine to ældste sønner, Jens og Søren, lære violinspil i Århus. Og de to underviste så siden deres yngste broder, Niels, i musik.

Den udprægede musikalske begavelse, som også den yngre generation af slægten er i besiddelse af, er sikkert en arv fra den gamle, sindige gårdmand Anders Holm.

Anders Holms og hans hustrus hjem var ualmindelig gæstfrit.

Da deres tre sønner, Jens, Søren og Niels, var i deres opvækst, myldrede det med børn i Anders Holms gård. Der vankede altid en god »kagemellemmad«, ah, med dygtig smør og rullepølse på. Hvilken herlighed for et barn.

Men der var også meget andet, som vakte børns opmærksomhed i det hjem. Jeg husker, at Jens og Søren havde hver en sabel, som jeg med ærefrygt betragtede. Det som jeg beundrede allermest, var dog et legetøjshus, som drengene selv havde bygget i haven. Det var så stort, at man kunne gå oprejst derinde. Og Aladdin kan ikke have været mere forundret ved at betræde den berømtlige hule med de prangende perler og ædelstene, end jeg var ved at stå inde i dette mærkværdige legetøjshus. Mon Niels kan huske det endnu?

Møddingen lå, som almindeligt var i hin tid, ude midt i gården. Når gødningen var kørt ud, kunne i møddingstedet samle sig en hel mængde vand, møngflowen kaldet. Jeg husker, at der i Anders Holms gård engang var blevet sådan en prægtig møddingpøl, som jeg skulle prøve på at besejle på en vognfjæl. Men ak — jeg kæntrede og faldt i vandet lige så lang, som jeg var. Uheldet ville, at Anders Holm netop kom ud i gangdøren og så mig kuldsejle, han lo hjerteligt. Derpå kaldte han på min moder, som netop var inde i dagligstuen på det tidspunkt. Jeg kan endnu høre ham sige: »Maren, kom her hen, så skal du se, hvilken pæn søn du har.«

Men jeg af sted ud af gården så hurtigt, mine ben kunne bære mig, for at undgå flere ubehagelige følger af mit skibbrud.

I tiden omkring 1870—1880 var det meget småt med penge imellem folk. Og denne knaphed på mønt gik naturligvis ud over dem, der udelukkende skulle fortjene føden og klæderne med deres hænder.

Landarbejdere, indsiddere og jordløse husmænd var i hin tid ualmindelig dårligt stillede. Navnlig om vinteren.

I den tid havde man kun tærskearbejdet at holde sig til. Dette blev udført med plejl. Og eftersom jeg selv har været tøndetærsker, husker jeg nøje, hvorledes dette arbejde blev betalt. For at banke en tønne rug af betaltes der 40 øre, for en tønne byg 35 øre og for en tønne havre 25 øre. Det fik jeg selv for den bestilling. Og mange skulle hænge godt i for at kunne tjene 4 kroner om ugen.

Anders Jensen Holm (1815–81).

Tærskeren fik kosten, hvor han arbejdede, men han kunne ikke føde og klæde sin familie med en så ringe fortjeneste. Og hvis ikke gårdfolkene på anden måde var trådt til, ville sulten have holdt sit indtog i alt for mange hjem.

Men fra gårdene udgik der både madvarer og klædningsstykker til småfolk, så disse kom igennem uden at lide nød.

Og i den henseende udviste både Anders Holm og hans elskværdige, noget stilfærdige og tilbageholdende hustru et udmærket eksempel.

De holdt altid et vågent øje med, om nogen af deres omgivelser ved sygdom eller på anden måde kom i vanskeligheder, og i så tilfælde var de straks til rede med hjælpen.

Det ved jeg nøje besked om, eftersom min egen moder var en af de mange, der måtte være Anders Holm og hans kone tak skyldig for deres varme hjertelag og store godgørenhed.

Den sidste gang, jeg så Anders Holm, lå han til sengs. Det var en dag lige før høst i året 1881. Min bedstefader og jeg var mødt frem i hans sovekammer, for at jeg muligvis kunne blive fæstet til Jens Holm, der til 1. november nævnte år skulle overtage Alstrupgården.

Jeg tjente allerede på det sted, hvor jeg både som hyrdedreng og som karl havde opholdt mig gennem flere år. Jeg ville gerne blive, syntes det kunne være herligt at komme til at tjene min gamle skolekammerat Jens Holm.

Men det var min bedstefader og Anders Holm, som ved fæstemålets indgåelse førte ordet, Jens Holm var ganske vist også til stede. Men både han og jeg sad som et par stumme træbrikker uden at mæle et muk. I hin tid talte de gamle, og de unge tav.

Jeg husker den dag i dag, at min bedstefader (Rasmus Rasmussen hed han, kaldet Sams Ras, fordi han stammede fra Samsø) pralede af, at jeg var ualmindelig rask til mit arbejde. Det var aldeles ikke tilfældet. Men den gamle så et ualmindelig stort lys i mig.

Overfor dette praleri indvendte Anders Holm, at det betød mere, at et arbejde blev nøjagtigt og solidt udført, end at det gik rask fra hånden.

Endskønt han dengang var døds syg, talte han lige så roligt og behersket som altid. Ikke et ymt om hans sygdom kom over hans læber. Om han led smerter, blev der heller ikke ved denne lejlighed talt et eneste ord. De gamle fra hin tid bar deres byrder i stilhed.

Kort efter det her omtalte besøg døde Anders Holm. Hans enke overlevede ham i flere år. Og når jeg siden efter at være rejst fra min fødeby kom hjem dertil på besøg, boede jeg altid hos hende, da min moder og stedfader ikke havde plads til at huse mig. Og hun modtog mig da altid med et venligt smil og et hjerteligt velkommen.

Ja, her har jeg altså fremført, hvad jeg erindrere om de to brave, rettænkende, godgørende mennesker Anders Holm og hustru.

Den gamle Alstrupmand

Den gamle Alstrupmand kaldtes i daglig tale Anders Holms broder, Niels, som ejede Alstrupgården. Niels var, da jeg lærte ham at kende, gammel og enkemand. Med sin kone havde han ikke haft børn. Derimod havde han en datter, der altså var født udenfor ægteskab. Det blev imidlertid ikke hende, der arvede gården efter ham. Denne testamenterede han til sin broders ældste søn Jens.

Men da gamle Niels begyndte at føle alderens tryk, bortforpagtede han gården til sin datter og hendes mand Christen Nielsen. Denne døde i en forholdsvis ung alder. Og da hans efterlevende kone havde siddet enke i nogle år, giftede hun sig med sin avlskarl Rasmus Peder Thomsen. Disse to drev altså Alstrupgården i slutningen af Jens Holms mindreårighed.

Gamle Niels havde det ualmindelig godt hos datteren. Han blev både plejet og føjet i alle ender og kanter. Han var ikke så lidt af en smauser, det vil sige en stor elsker af god mad. Og i den henseende søgte hun altid at tilfredsstille ham. Desuden ville han også gerne have sig en dram af og til. Og han gik heller ikke af vejen for et par kaffepunser. Egentlig, når sandt skal siges, var han en smule forfalden til drik. Der måtte mindst en gang om måneden hentes en lille bimpel brændevin hjem til ham fra Århus.

Hver eneste morgen kom han fra sin aftægtsstue stavrende hen over gården med den firestolpede klukflaske under armen, og når han kom ind i køkkenet til datteren, brugte han uvægerlig de samme ord, som jeg mange gange har hørt: »Go'muen, An' Mari! Ka a fo den hie hvi kvej sprongen.«

Flaskens indhold fortæredes i dagens løb, og traf det sig, at han fik besøg af sin svoger Niels Mikkelsen fra Kalmusgård i Ølsted og sin gode ven Pæ Smej, så måtte der mere til.

Jeg har forsøgt at skildre disse tre gamle stødere i min lille fortælling »Tre mænd«.

Niels var en meget fornøjelig gammel mand, der ikke filosoferede ret meget over verdens dårlighed. Han var i regelen altid glad og i godt humør.

I de lange vinteraftener ville han gerne have et slag kort. Jeg har ofte spillet sjavs med ham. Og han morede sig kosteligt, når han vandt. Derimod kunne han ikke godt tåle at sidde i uheld — endskønt det ikke gjaldt penge, kun æren.

Den gamle Alstrupmand Niels Jensen Holm (1801—79).

Der kom ved en bestemt lejlighed en fremmed mand og deltog i kortspillet. Og han sad og vandt hele tiden. Da han var gået, husker jeg, at den gamle sagde: »Ham, den Jens Fillerup, han er dynen to mig ikke til at spille med.«

Niels Holm var en del overtroisk. Han følte sig overbevist om, at selv fanden ved visse lejligheder kunne optræde, hvor han mente, der var en sjæl til fals.

Følgende historie, som han engang fortalte mig, vidner derom. Jeg gengiver den her, ikke ordret naturligvis, men således som den er gået ind i min bevidsthed og nu står for mig.

Døren sprang op

Ser du min dreng — jeg lader den gamle selv fortælle — du kender nok det bindingsværkshus med de røde vægge og sorte stolper, hvor Anton Vejmand nu bor. — Ja, det tænkte jeg nok.

Men ser du, der boede for mange år siden to kvindfolk, der var kommen her til Lisbjerg fra en fremmed egn. Det var moder og datter — en halvvoksen pige på en femten-seksten år. Huset havde, inden de kom til byen, længe stået tomt

efter den tidligere ejers død. Den fremmede kone købte det af arvingerne. Hun og datteren ernærede sig ved at væve. De klarede sig rigtig godt og faldt ikke nogen til byrde.

Efter moderens død blev datteren ved at drive det samme håndværk. Hun forstod også at lave salver, der var gode til at læge åbne sår med, de samme salver kunne også dulme smerterne, hvis man havde brændt eller skoldet sig.

Hun var en halvgammel pige, da jeg lærte hende at kende og kom i hendes hus. Der var for resten mange, som havde deres gang der. Hun var nu ikke som folk er flest, den samme væverpige. Hun kunne pludselig falde i amdams, og i en sådan tilstand kunne hun se, hvad der ville ske i fremtiden, hun var altså, hvad man kalder synsk.

Men det var nu ikke det, jeg ville fortælle. Jeg vil bare sige dig, at det ikke blot var dem, der ville købe salve eller have noget vævet, der holdt til hos hende, men også mange andre, mest unge mennesker. For hun var både snaksom og fornøjelig at være sammen med og en ordentlig pige i alle måder. Og så lavede hun en ualmindelig kop god kaffe. Hun sparede ikke på bønnerne, skal jeg sige dig.

Vi var en del unge karle, som tit samledes hos hende. Naturligvis drak vi ikke hendes kaffe uden at betale. Vi gav fire skilling for hver kop med et par tvebakker til. Det kunne hun godt stå sig ved. Og det kunne vi også.

Og vi sad der lunt og godt i hendes stue og fik et slag kort. Vi spillede trekort, det sidste stik en skilling. Og undertiden sang vi spøgende:

Trekort er et simpelt spil,
der hører ingen regler til.
Nej, seks og tolv har mere liv,
ja mere tidsfordriv.

Så var det, jeg ville fortælle, at en af selskabet — vi kaldte ham Gumpe Jens, fordi han havde sådan en sær vrikkende gang — en aften sad og tabte hele tiden. Men så blev han gal, sprang op fra bordet og tog et stykke kridt, som lå der, og skrev med det et kors på loftet i fandens navn og bad ham hjælpe sig til at vinde.

Vi andre skammede ham ud. Men væverpigen sagde: »Tag dig i agt, Jens, for ham, der står bag ved dig og griner.«

Og aldrig så snart hun havde sagt det, sprang døren op, og der kom en ind i stuen, og jeg mærkede tydeligt noget låddent, der gned sig op ad mine ben. Jeg blev så fornummen, at jeg ikke kunne røre et lem. Du tror måske, det var en hund! Nej tak, lille du. For da vi atter fik lyset tændt, var der ingenting hverken at høre eller se.

Gumpe Jens var lige så hvid i ansigtet som en kalket væg og så ræd, at han ikke turde gå hjem. Vi andre måtte følge ham. Og han kom aldrig mere i væverpigens hus.

Hvem det var, der stod og grinede? Lad os endelig ikke snakke om det. Men man skal aldrig kalde på fanden, for han er en lydhør svend og altid alladt, når han kan gøre fortræd. Nej lad os holde vor mund og lade ham være den, han er, for så har han ingen magt.

Det var en af den gamle Alstrupmands historier. Han døde, medens jeg tjente på Alstrupgården, så vidt jeg husker i året 1879.

Jens Holm

Når jeg mindes min gamle ven Jens Holm fra hans barndomstid, står han altid for mig som en smuk og stilfærdig, noget tilbageholdende dreng. Han deltog aldrig i slagsmål eller spektakler. Han var en af dem, der altid kunne sine lektier. Det faldt ham ikke ind at skulke. Han var meget anset blandt kammeraterne.

Alstrupgården. Foto fra o. 1900.

Desuden betragtede vi ham som en lykkelig pampilius, en Aladdin, thi vi vidste, at Alstrupgården var i hans turban, at han, så snart han blev voksen, skulle overtage den som sin ejendom.

Særlig for os fattige fyre, der kun havde udsigt til at skaffe os til livets ophold ved at tjene for andre, stod en fremtid som den, der ventede Jens Holm, i en romantisk eventyrglans. Men vi misundte ham ikke. Det stod for os som noget ganske naturligt, at en så stor lykke ventede netop ham.

Det var i hans tid skik, i alt fald i Lisbjerg skole, at børnene fik plads efter dygtighed. Som følge deraf sad Jens Holm gennem flere år øverst i skolen.

Jens Holms fader var, hvad jeg allerede har omtalt, en såre forstandig mand. Derfor indså han, at sønnen kunne trænge til at få sin synskreds udvidet og sine kundskaber forøgede, inden han helt skulle til at stå på egne ben. Han indmeldte desårsag Jens som elev på Torup landboskole nordpå i Jylland.

Da han skulle rejse dertil, ville hans fader og dennes svoger Niels Mikkelsen fra Ølsted med på den tur. Men de to gamle ærværdige gårdmænd var alt andet end rejsevante. Under et ophold på Langå station, hvor der skulle skiftes tog, satte de sig ganske roligt ind i restaurationen og drak kaffe uden at beregne tiden. Det endte da også med, at deres tog kørte fra dem. Og de måtte vente mange timer, inden der gik et andet, de kunne komme med. Først langt ud på aftenen nåede de landboskolen.

Således gik det Jens Holm, da han første gang skulle ud i verden, som det hedder.

Hvad udbytte han høstede af sit skoleophold, skal jeg ikke kunne sige. Men selvfølgelig havde han som andre unge mennesker godt af at komme ud blandt fremmede.

Den 1. november 1881 overtog Jens Holm Alstrupgården. Samme dag kørte han ud og hentede sine folk: husholderske, pigen og røgteren. Mig behøvede han ikke i den henseende at have ulejlighed med. Jeg var i gården og fulgte med gården, som om jeg hørte til de mur- og nagelfaste genstande.

Det trak ud til henimod skumringen, inden han fik hele besætningen samlet, men da var den der også:

Først nævner jeg husholdersken, Birgitte hed hun og var datter af en lille gårdmand på Terp mark. Hun var en blond, slank og smuk ungmø på 24, den forstandigste af hele banden, kort sagt et udmærket menneske. Hun blev siden gift med politibetjenten i Lisbjerg. Pigen, Marie kaldte vi hende, jeg tror, hun også havde et andet fornavn, men det kan jeg ikke huske, hun var vistnok kun 18 år, hun var søster til Martha, som i 1888 blev Jens Holms hustru.

Den yngste af selskabet var Jens Holms broder Niels. Men om han var der den første aften, kan jeg ikke erindre.

Røgteren var den ældste, en halvgammel kukker ved navn Hans, der åd udkradsning, som en ko æder kløver.

Disse her nævnte mennesker sad så sammen denne novemberaften i den lavloftede dagligstue og så på hinanden uden at mæle et eneste levende muk. Det følte som en højst pinlig situation. Den mærkede vi alle, men ingen vovede at bryde tavsheden.

Til sidst blev det dog alt for uudholdelig komisk. Vi mandfolk gav os til at skoggerle og styrtede i det samme ud af stuen og hen i stalden, hvor vi vedblev at le, så det bragede.

Og nu, der er løbet så meget vand i stranden siden, bliver den aften, da vi sad der og turde knap se på hinanden, så levende og nærværende for mig, at jeg er lige ved at briste i latter, medens jeg sidder og nedskriver disse linjer.

Med undtagelse af røgteren var det altså et meget ungt mandskab, der skulle forsøge at drive den gamle Alstrupgård, hvortil der fandtes et jordtilliggende på ca. 70 tønder land. De gamle gråhærdede gårdmænd i Lisbjerg rystede på deres vise hoveder ved tanken derom.

Hvad ville det blive til på et sted, hvor husbonden kun var 21 år? Det kunne aldrig i evighed gå. Det måtte ende med, at hele marken groede til med ukrudt. Og at den ikke gjorde det, forundrede dem: både Niels Peder Lassen, Søren Lausen, Jens Pedersen, Peder Abild og Jens Nielsen, hvad de nu hed allesammen.

Nej, der blev ikke i en nævneværdig grad noget forsømt. Alt hvad der skulle gøres, det blev gjort.

Jens Holm var en herlig husbond, sindig og rolig ligesom sin fader. Han talte jævnt og stiltfærdigt, råbte aldrig op, brugte hverken eder eller skældsord, overfusede ingen. Han deltog selv i det daglige arbejde, og det var ham en glæde. Når han på den måde var sammen med sine folk, befandt han sig bedst.

De repræsentative pligter yndede han derimod ikke. Sendtes der bud ud i marken til ham om, at han måtte komme hjem, han havde fået fremmede, blev han i dårligt humør. Han vidste godt, hvor svært det faldt ham at være vært og underholdende. Han talte kun lidt og led af en vis forlegenhed, som han havde vanskeligt ved at overvinde. Men han og hans folk holdt godt sammen,

og derfor gik det meget bedre med gårdens drift, end de gamle bekymrede sjæle spæede.

Ved et bal — vi kaldte det ellers liegstow — i Lisbjerg gik det engang meget voldsomt til. Der opstod ved denne lejlighed et forrygende slagsmål. Slagsbrødrene væltede sig til sidst ind i købmandens sovekammer (det var i hans

Jens Andersen Holm (1861—1945), hans moder Ane Marie Sørensdatter (1826—1901), hans hustru Martha f. Lund (1865—1933) og hans broder Niels Andersen Holm (1867—1961). Efter foto fra o. 1890.

sal, ballet fandt sted), og den lille lyshårede, stumpede, korthalsede vært, Jens Pedersen, fløj op på et bord og råbte gentagne gange: »Jeg er politi i mit eget hus! Jeg er faneme politi i mit eget hus.« Men de kæmpende væltede både ham og bordet samt en kakkellovn, der let kunne have slået et barn ihjel, hvis ikke moderen havde kastet sig henover vuggen, hvori det lå.

Købmanden meldte urostifterne til politiet. Disse måtte betale bøder. Og til stor sorg for ungdommen i Lisbjerg forbød øvrigheden afholdelse af flere offentlige baller i byen den vinter.

Men så indbød sognefoged Andreas Mikkelsen, der boede i en gård ude på marken syd for byen, Lisbjerg Vestergård, hele Lisbjergs ungdom til bal i hans hjem. Fra Alstrupgården mødte vi alle mand med undtagelse af røgteren. Og vi morede os hyggeligt sammen med alle de andre i sognefogdens stuer til den lyse morgen.

Efter hjemkomsten blev vi enige om ikke at gå i seng. Vi var slet ikke søvnige. Nej, det manglede bare, og vi klarede os glimrende hele formiddagen.

Da vi havde spist til middag, gik Jens Holm og jeg hen i kostalden. »Hør,« sagde han, »lad os lige lægge os her i båsen — en tom bås med rigelig halm — en halv times tid, indtil vi skal have kaffe.«

Dette forslag vandt min fulde tilslutning. Vi lagde os straks godt til rette, slumrede blideligt ind og vågnede ikke før om aftenen, da pigerne kom skramlende med spandene for at malke. Jens Holm lo hjerteligt: »Så gik den eftermiddag!« sagde han.

Vi har mange gange senere talt derom og moret os derover. Og jeg glæder mig endnu den dag i dag ved at tænke derpå.

Tak, Jens Holm, også for dette lille lyse ungdomsminde.

For resten kom vi ikke meget sammen med byens folk. Vi holdt os helst hjemme. Om sommeren tog vi i reglen kun en udflugt til Slynghøj, hvorfra der var en glimrende udsigt. Vi spøjte med hinanden, vi lo og var glade, følte ikke trang til andet selskab end vort eget. Der var altså for vort vedkommende ikke tale om gaderend eller nattesjov. Engang imellem spillede både Jens og Niels på deres violiner, mens vi andre lyttede andægtigt til.

Om vinteren i de lange aftener skiftedes vi til at læse højt. Jeg kan huske, at vi var meget optaget af en fire binds roman, hvis hovedperson var røverhøvdingen kaptajn Hersom.

En forløben sadelmagersvend, Hansen, som Jens Holm havde taget sig af og givet ophold og værksted i gården, indtil han atter strøg ud på landevejen, kunne under læsningen pludselig udbryde: »Hold op, hold op, jeg kan ikke tåle det, det er alt for spændende.«

Også Ingemanns romaner læste vi.

Når vi om vinterdagene stod og tærskede i loen, glædede vi os til, at vi skulle have oplæsning om aftenen.

Man vil deraf kunne skønne, at Jens Holm havde et godt greb på at omgås sine folk og holde dem ved hjemmet.

Det kunne naturligvis ikke undgås, at der i landsbyen førtes megen snak om, hvem der engang med tiden skulle være kone i Alstrupgården

En så pæn og velbegavet ung gårdmand som Jens Holm skulle ikke have vanskeligt ved at få sig en livsledsagerinde. »Å, det bliver nok husholdersken, Birgitte,« mente nogle. »Nej, det bliver snarere Jens Nielsens Maren Kirstine!« sagde andre. Sladderer gik. Ingen vidste nogen besked i den retning. Og det lod til, at Jens Holm selv hverken tænkte på forlovelse eller giftermål.

Men omsider slog også hans time. Ingen undgår sin skæbne. Det er der mange flere end de gamle grækere, der mener.

Det var en solklar, varm søndag i høstens tid, at vi i Alstrupgården fik besøg af vor piges søster. Hun hed Martha. Og hun stod dengang i sin friske ungdoms fagreste blomstring. Hun var en ualmindelig smuk pige, ja, i grunden en ren skønhed. Og da Jens Holm så hende, stod det med det samme klart for ham, at han ville forsøge på at vinde denne dejlige pige. Men han var alt for beskeden og genert til at begynde på erobringen med det samme. Noget sådant lå ikke for den tids ungdom.

Hun var altså på gården om eftermiddagen. Om aftenen sagde hun farvel og tak for i dag. Mere blev det ikke til mellem disse to ved den lejlighed.

Men Jens glemte hende ikke. Fra den dag, da han første gang havde set hende, var hun hans »kære stadige tanke«.

Hvordan det gik til, ved jeg ikke, men han fik det omsider så snildelig lavel, at Martha kom til at tjene hans moder inde i Lisbjerg, og der havde han rig lejlighed til at se hende. Omsider kom det da til forståelse imellem dem, og de blev gift 1888. Og da kom der atter en ung kone i Alstrupgården.

Jens Holms hustru var ikke alene en smuk, men også en ualmindelig dygtig og virksom kvinde. Hun var et af de mennesker, som ikke kan finde sig i ledig-gang. Hun måtte for at føle sig tilfreds altid have et arbejde at være optaget af. Men hun var dog aldrig mere fortravlet, end at hun havde tid til med stor gæst-frihed at modtage slægt og venner. Og jeg må sige, at jeg ikke alene af min gamle skolekammerat og husbond og ven blev godt modtaget, men også af hans hustru. Hendes mands venner følte, at de også var hendes venner.

Hun udførte et stort arbejde i Alstrupgården, som jo blev helt ombygget, me-dens hun var kone der, men også efter at de var flyttet ned i skoven, tog hun sig et stort arbejde på.

Jeg beundrede hende, fordi hun end ikke undså sig ved at stå til torvs i Århus, når hun dermed mente at kunne gavne hjemmet. Thi for sit hjem levede og åndede hun til det sidste. Og hun var alle dage dets pryd.

Også med henblik på sit giftermål kunne Jens Holm med god grund have sagt, at snorene også i den henseende var faldet for ham på de liflige steder.

At Martha Holm gik så forholdsvis tidlig bort, var naturligvis for Jens Holm og hans børn det store tab, men også mange andre sørgede ved hendes bortgang. Og jeg var en af dem, der følte, at jeg havde mistet en trofast veninde, som ikke kunne erstattes.

Efter at de havde solgt Alstrupgården, (hvorfor de gjorde det, ved deres børn sandsynligvis besked om) byggede de sig et smukt hjem i skoven, ikke langt fra vejen mellem Lisbjerg og Elev. Det har en sjælden idyllisk beliggenhed. Mod syd er der fra stuehuset en forholdsvis fri udsigt. Ellers begrænses synskredsen til de andre verdenshjørner af både underskov og højskov.

En skovbæk løber gennem en snæver slugt ikke langt fra huset. Den fortsætter sit løb ned igennem Terp og falder ud i Egåen et stykke syd for nævnte landsby lige over for Mollerupgårdene.

Sådan en bæk, der snor sig ind og ud mellem brinker og banker, der flyder hen over stene og trærodder, er ligesom symbolet på en sej vilje, der ganske stilfærdig baner sig vej til sit mål trods alle forhindringer. Den minder også om levnedsløbet, der, omend det har tumlet sig nok så sælsomt omkring, dog til sidst munder ud i evighedens uendelige hav.

Ja — altså i nærheden af denne bæk i skovens »dybe stille ro«, byggede Jens Holm og Martha deres smukke hjem fjernt fra al verdens tummel og spektakel.

Jens Holm og Martha, hvor de to navne dog harmonerer godt sammen. De omtaltes også altid sådan af deres venner. Man sagde aldrig Jens Holm og hans kone, men altid Jens Holm og Martha. Det passede så udmærket. De var jo jævnbyrdige personer. Og endskønt de var meget forskellige af temperament, så var der dog en god samklang imellem dem. De udfyldte hinanden på den smukkeste måde.

Jens Holm og Martha havde den lykke at leve så længe med hinanden, at de så deres børn blive voksne, og at de selv nåede at holde sølvbryllup. Jeg er den dag i dag taknemmelig for, at jeg, min kone og mine børn var med ved denne fest.

Her hjemme — hvor det næsten altid blæser — havde jeg pralet af, at der altid var lunt og stille vejr i skoven. Jo tak! Nej, vinden kom fra syd og suste

sådan ind i skoven, at det telt, der var rejst i dagens anledning, blæste om, dog heldigvis ikke på sølvbryllupsdagen, men et par dage senere. Men på selve festdagen var det alt andet end stille og lunt. Vinden suste, og regnen strømmede ned.

Sølvbrudeparret var trods det dårlige vejr den dag så strålende, at det var mig en stor glæde at lægge mærke til det.

Jeg har ingen sinde set Jens Holm så glad, som da han sad der under teltdugen bænket ved sin sølvbruds side. Ej heller har jeg set Martha smukkere end ved den lejlighed. Man kunne se på dem, at det var et lykkeligt og taknemmeligt ægtepar, der glædede sig i deres børns, deres slægts og venners kreds over, at de havde fået lov at leve så længe sammen.

Lad mig lige nævne et par ting, jeg kan huske fra denne dag.

Der kom om formiddagen en fattig kvinde fra Lisbjerg med et lykønskingskort. »A tøtt, te a vil sjell go nic mæ et!« sagde hun.

Martha smilede og takkede hende på det venligste. »Men du kommer da også herved i eftermiddag og spiser sammen med os!«

»Ja, to tak, næe dø sejer et!« svarede den tiltalte. For hun vidste, at når sølvbruden bad hende, ville hun være hjertelig velkommen, lige så godt som alle de andre indbudte.

Niels Holm og hans familie fik jeg også talt med ved denne lejlighed.

Kristen Madsen, der så mange år havde arbejdet i Alstrupgården, var også med. Og jeg kom til at veksle et par ord med denne min gamle medtjener. Han sagde:

»Mi kuen æ dø, Rasmus!« »Hvad døde hun af, Kristen?« spurgte jeg. »Af alderdom,« lød svaret.

»Ja, den må vi alle bøje os for,« sagde jeg.

Politibetjenten og hans kone, Birgitte, der tidligere havde været husbestyrerinde på Alstrupgården, var også med. Han holdt en smuk patriotisk tale, og i denne nævnte han med hæder »det unge mandskab«, der i sin tid færdedes sammen på Alstrupgården og forestod dens drift.

Det var en minderig skovfest.

Jens Holm hørte hjemme hos de gode gamle danske bønder, hvoraf der (navnlig i vor mekaniske tidsalder) bliver færre og færre. Når han færdedes ude i sin mark, faldt hans skikkelse så godt sammen med de jævne omgivelser. Der hørte han til. Der havde han fast bund under fødderne. Han følte sig mere bundet til sine forfædres sæd og skik, end til alt det nye, der kom frem og blev så stærkt omtalt gennem foredrag og ved offentlige møder.

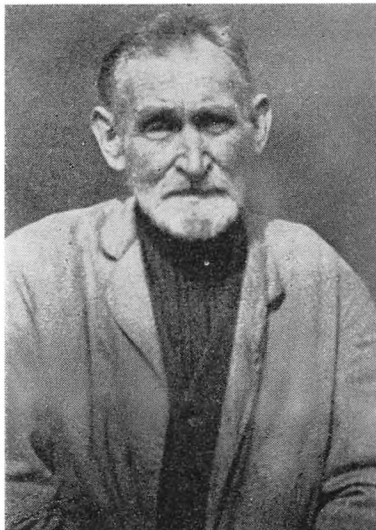
Han udtalte engang til mig, at han ikke havde megen fidus til, hvad der blev sagt ved sådanne lejligheder. Det var ham for højtflyvende. Men hørte han en tale, hvori han fandt god grund og mening, kunne han yde den sin anerkendelse i følgende ord: »Det, der blev sagt, gjorde mig så godt tilpas!«

Jens Holm hørte ikke til de landmænd, der anstrenger sig for at få en eller anden fremtrædende stilling i det offentlige liv. Noget sådant lå slet ikke for ham. Han var af naturen meget beskedt, desuden i sin ungdom og første manddom en hel del genert. Han kendte sine evners begrænsning. Derfor frygtede han for at vove sig ud i noget, hvori han ikke kunne bunde.

Jens Holm var ærlig og redelig i al sin færd. Det at tilvende sig noget ved uredelige midler lå fjernt fra ham. Og gav han sit ord, så stod han ved det. Ingen behøvede at tvivle derom.

Jens Holm og hans hustru var begge meget gæstfri. Alle, der kom i deres hjem, blev modtaget. Og de blev behandlet ens, enten de så var høje eller lave. Og jeg er en af de mange, som må være taknemmelige for deres store gæstfrihed.

Jens Holm var efter min mening en meget lykkelig mand. Det skal ikke forstås på den måde, at han gik gennem livet uden at møde sorg og modgang. Også af den slags måtte han døje en del. En af hans døtre endte sine dage på en sinds-

Jens Andersen Holm. Foto fra o. 1940.

sygeanstalt, sin elskede hustru mistede han, og i flere år led han meget af en legemlig skrøbelighed. Og han har måske haft megen anden modgang, som jeg ikke kender.

Alligevel mener jeg, at han var såre lykkelig.

Han voksede op i et velstående, fredeligt og roligt hjem, hvor der aldrig lød eder og forbandelser, hvor der til daglig brug herskede en god tone.

Han var i besiddelse af et tiltalende ydre og en god sund forstand, der gjorde ham det let at lære de færdigheder, som må til, for at man kan stå mål med sine jævnaldrende. Blandt disse var han en af de fremmeligste.

Han måtte ikke slide sig frem for at opnå en passende livsstilling. En sådan var allerede fra hans drengetid lagt til rette for ham.

Han vandt i sin ungdom en hustru, som stod ham trofast ved siden under alle livets omskiftelser. Han så sine børn vokse op som velbegavede og brave mennesker. Han opnåede også det, som de gamle jøder regnede for at være af stor velsignelse, at leve længe i landet og først dø i en høj alder, når man er mæt af dage.

Jeg gentager, at snorene faldt for ham på de liflige steder, og at han var en af de ærlige, redelige og grundhæderlige gammeldags danske bønder, som ikke lader sig blænde af film og skin, men som står med begge ben på virkelighedens solide grund.

Mangt et minde dukker op i mit sind, nu jeg sidder og fæster disse linjer til papiret. Når jeg besøgte ham, gik vi gerne en tur gennem skoven. Ved sådanne lejligheder faldt det os let at tale ud om det, der lå os på sinde. I de sidste breve, vi vekslede med hinanden, planlagde vi, at når jeg atter gæstede ham, skulle vi gå en tur over Alstrupgårdens marker og på denne naturligvis opholde os nogle minutter på den kratbevoksede Slynghøj. Denne plan blev aldrig virkeliggjort. Han fik forfald. Og da han gik bort, mistede hans børn deres gode fader, og jeg en af mine allerbedste ungdomsvener.

Ja hermed må jeg slutte. Det er kun nogle få glimt, jeg har kunnet give af denne slægt, som både min moder og min stedfader og jeg har været knyttet til gennem alle de mange år, jeg kan huske. Og både Jens Holm, der nu ikke er mere, og Niels Holm har været mine aldrig svigtende venner gennem hele den lange tid. Thi trofasthed er et karaktertræk, som slægten i en særlig grad udmærkede sig ved. Den svigter ikke, hvem den er kommet til at holde af.

DEN HVIDE JOMFRU

eller

EN JULEAFTEN PÅ ALSTRUPGÅRDEN

Alstrupgården var for et par menneskealdrer siden en ret anelig østjysk bondegård med et jordtilliggende på ca. 70 tønder land. Siden har den måttet afgive en hel del af sin jord til 3 nye landejendomme. Så nu er den vel kun for et større boelssted at regne.

Men den ligger fremdeles, som den lå i hin tid, helt for sig selv ude på marken et lille stykke vest for landevejen mellem Århus og Randers, omtrent 10 kilometer i nord for førstnævnte købstad.

Til ejendommens umiddelbare omgivelser hørte på det tidspunkt, der her er tale om, en lille abildgård uden for den østlige længe med nogle få højtstammede frugttræer, der stod og spejlede deres ret forkrøblede kroner i en dam, som stødte lige op til haven. I dammen vrimlede det med karusser. Disse småfisk fik for det meste lov til at leve i idyllisk ro. De forstyrredes kun nogle få gange om sommeren, når arbejdsvognene skubbedes ud i vandet, dels for at renses, dels for at hjulene på grund af tørke ikke skulle falde fra hinanden.

Dammen afgrænsedes ind mod haven af en rå kampestensmur, medens den til de andre sider gik jævnt over i det omliggende jordsmon. Tæt ved stemmuren skulle vandet efter folks sigende være meget dybt. Der var dem, der mente, at dammen på dette sted var helt bundløs, hvilket vistnok ikke forholdt sig rigtigt.

Det mest karakteristiske af gårdens omgivelser var dog en række ældgamle elme, der stod og ludede med deres brede stormpiskede kroner for den voldsomme næsten stadig blæsende vestenvind. Disse træer mindede meget om gråklædte stridsmænd, der resigneret havde bøjet deres brede rygge under tilskikkelsernes tunge tryk og skæbnens uundgåelige slag. Elmene kunne øjnes milevidt omkring og satte som følge deraf et vist præg på landskabet.

Alstrupgårdens huse bestod, før den blev ombygget, af bindingsværk med stråtag og fjælegavle. Der var altså efter vor tids begreber ingen større stads ved dem.

I midten af gårdspladsen med stuehuset mod nord, laden mod syd, kostalden mod øst og hestestalden mod vest, lå møddingen.

Folk rynker nu om stunder på næsen ved tanken derom. Men sådan var det dengang næsten overalt. Og jeg er tilbøjelig til at tro, at folk i bøndergårdene i hin tid var lige så sunde og friske som de, der lever nu.

Alstrupgården. Børge Venge fot. 1965.

Alstrupgårdens ejer var for seksogtresindstyve år siden en ganske ung mand først i tyveårsalderen, ejendommen var ham tilskødet af hans farbroder. Denne havde ganske vist en datter, der egentlig burde have haft den. Men eftersom hun var født uden for ægteskab, blev hun afspist med en lille sum rede penge i stedet for. De såkaldte uægte børn blev for et par menneskealdre siden kun regnet for det rene udskud, som man ikke behøvede at tage hensyn til.

Folk fandt det derfor ganske i sin orden, at den gamle Alstrupmand testamenterede gården til sin brodersøn.

Den unge mand var et velbegavet, noget tilbageholdende, lidt genert og såre beskedent menneske. Han følte sig hverken stolt eller overlegen, fordi der var faldet en så stor og gylden appelsin i hans turban.

Men nogen helt ukultiveret bondekarl var han ikke. Førend han overtog Alstrupgården, havde han gennemgået kursus på en landbrugsskole. Og da han var i besiddelse af en udpræget musikalsk sans, havde han i sin drengetid modtaget undervisning i violinspil. Der blev desårsag også ymtet om, at han hellere ville have været musiker end landmand. Men skæbnen ordnede det altså ander-

ledes for ham. Hans fremtidsvej blev afstukket, da farbroderen gjorde ham til arving af gården, og han fandt sig deri. Muligvis med et suk! — Ja, det er ikke så lige at sige.

Førend han overtog sin arv, fæstede han tjenestefolk, to karle, der var yngre end ham selv, en pige på atten år og en lidt ældre husholderske samt en halvgammel røgter ved navn Hans af ubestemmelig alder. Og med dette mandskab skulle Alstrupgårdens drift altså udføres.

De gamle adstadige gårdmænd i den nærliggende landsby, Lisbjerg, rystede betænkeligt på deres gråskimlede hoveder ved tanken derom. Det kunne efter deres mening aldrig gå. Disse uerfarne unge mennesker ville naturligvis sætte hele gården på den anden ende i stedet for at passe deres arbejde. Den nye Alstrupmand kom nok snart til at gå bag af dansen efter sin egen musik. Hvordan skulle en sådan spillekant med nogle rene grønskollinger til hjælp drive landbrug. Det gik altså aldrig. Nej, det var ikke gjort med at sige hyp til en plovhest.

På en sådan og lignende måde ræsonnerede sagkundskaben.

Men trods disse mistrøstige spådomme gik arbejdet sin jævne og rolige gang på Alstrupgården. Der blev ikke noget nævneværdigt forsømt, selvom også tjenestefolkene tog sig en svingom i den ret rummelige storstue til deres husbonds violin. Og det skete engang imellem.

Og desuden blev der både spøgt og spaset, fjantet og fjaset, fortalt historier og drevet løjer der på gården, og det gik langt ud over det almindelige. Men kommersen sinkede aldeles ikke arbejdet. Den bidrog snarere til at gøre det mere let og overkommeligt, dagens møje og besvær mere selvfølgelig. Og til forstandige menneskers store forundring fik man på Alstrupgården både sæden i jorden og høsten bjerget i betimelig tid.

Det var besynderligt. Men for disse kendsgerninger måtte man bøje sig.

Om eftermiddagen før denne juleaften, der her skal omtales, gik de to karle og rensede gårdens stenbro. Det havde sneet og føget ganske umenneskeligt for nogle dage siden. Den gamle gård var derfor på flere sider omgivet af mere end mandshøje snedriver. På selve gårdspladsen var sneen dog falden nogenlunde jævnt, men da den efterhånden var bleven trampet ret hårdt sammen, var den ikke så helt let at fjerne. Der måtte bruges både spade og skovl i dette øjemed. Sneskorpen kunne kun løses stykkevis. Klumperne kastedes op på møddingen. Det var et ret besværligt arbejde, og det tog sin tid. Og da det begyndte så småt at skumre, fordoblede karlene deres iver for at blive færdig, inden mørket faldt på.

Husbonden opholdt sig i stalden optaget af at smøre et nyt sæt seletøj. Han ville have det i orden inden helligdagene, da han godt kunne tænke sig at tage en kanetur. Landevejen lå så indbydende nær. Det var det fineste kaneføre. Og en kane fandtes i så godt som hver eneste bondegård på den tid, også naturligvis i Alstrupgården.

Hans røgter striglede og børstede kørerne. »De umælende skal dækenfo også mærke, at det er jul,« sagde han.

Kvindfolkene havde naturligvis begge hænder fulde inden døre. En liflig madlugt strømmede ud fra køkkenet og fyldte gårdsrummet, hvor de tilstedeværende insugede den med glad forventning.

Husholdersken, Birgitte, hed hun, kom frem i gangdøren, hvor hun et øjeblik stod og betragtede karlenes arbejde.

»Se nu endelig at få fejtet godt op efter jer, at I ikke skal slæbe et helt læs sne ind i stuen; og skynd jer at blive færdig, så vi kan komme til at spise i ordentlig tid,« sagde hun.

»Pas du hellere på dine grød, at ræven ikke skal stikke sin hale i dem, du ved, det er sket før,« svarede forkarlen.

Husholdersken trak sig skyndsomst tilbage og knaldede døden hårdt i.

»Jeg tror min sandten, hun blev fornærmet,« udbrød forkarlen. »Hvad mener du, Rasmus?«

Andenkarlen undlod at svare. Han var forelsket i Birgitte, endskønt hun var seks år ældre end ham.

Nu kom manden fra stalden: »Jeg har fodret og vandet hestene,« sagde han, »dem behøver I ikke at tage jer af.« Han gik med det samme indenfor.

Da karlene havde endt deres arbejde og sat redskaberne til side, trak de vand op af vippebrønden og hældte i vandtruget, hvori de vaskede sig. Medens dette stod på, prustedes og sprudede de, som om de var i færd med at drukne. Efter dem kom røgterens for at to ansigtet og hænderne. Også han prustedes og blæste ud af den karske bælg. Thi dette hørte nu engang til under en sådan rengøringsproces.

Klokken henimod halv syv samledes alle gårdens folk iført deres helligdagstøj inde i den lavloftede lune dagligstue, hvor bordet stod dækket med en snehvid damaskdug, medens en flad tallerken samt ske, kniv og gaffel var anbragt foran den plads, som enhver efter rang skulle indtage: husbonden for bordenden, røgteren nederst, de to karle på den ene side, husbestyrerinden og pigen på den anden, det var i sin orden.

Den fine opdækning i den hyggelige panelede stue forhøjede stemningen hos dem alle. Til daglig brug spiste man i køkkenet, og da gjordes der ikke store anstalter med serveringen.

Husholdersken kom ind bærende det dampende grødfad, som hun anbragte midt på bordet, så enhver med lethed kunne lange til. Og der blev nu et øjeblik en forventningsfuld tavshed.

Der burde jo bedes bordbøn på en sådan aften. Den unge husbond var klar over det og følte sig meget forlegen. Det påhvilede naturligvis ham at læse til bords. Og efter at han i nogle øjeblikke havde siddet med nedslagne øjne, tog han sig sammen og udbrød dæmpet: »Så i Guds navn!« Derefter greb han hurtigt sin ske og begyndte spisningen. Det øvrige selskab fulgte straks hans eksempel. Og foreløbig blev der ikke sagt et ord. De var alle fuldt ud optaget af at forsyne sig af den dejlige, sukkerstrøede risengrød med det gule smørhul at dyppe i og det søde øl til.

Men pludselig, medens skeerne ellers var bedst i gang, standsede røgteren sin og sad og stirrede tilsyneladende helt åndsfraværende frem for sig. Hans store mælkeblå øjne stod helt stive i hovedet på ham. Der blev fortalt, at han var synsk, at han kunne se ting, der var skjult for andre. Om det passede, kan ikke siges med sikkerhed. Derimod er det bevisligt, at han var meget overtroisk. Spøgelse, forvarsler, gengangere og kirkelam havde i ham en utrættelig talsmand.

Han følte sig ganske overtydet om, at disse væsener ikke var fantasifostre, men virkelige skabninger, som man både kunne se og sanse. Og han kunne blive ligefrem fornærmet, når andre i hans nærværelse ytrede en anden opfattelse.

»Du glemmer at tage fra, Hans!« bemærkede husholdersken.

»Det bæres mig så underligt for,« svarede han, »der er noget til færds i aften, som ikke er rigtigt. Det kan jeg tydeligt fornemme!«

»Du tror måske, at den hvide jomfru går og lusker omkring her udenfor,« spasede husbonden.

»Hans er da blevet for gammel til at tænke på jomfruer,« indskød forkarlen.

Røgteren, der atter havde fået travlt med at køre grød ind, svarede straks: »Nej, det bliver et mandfolk dækenfo aldrig for gammel til, om han så bliver hundrede år. For det ligger i naturen, skal jeg sige dig!«

»Du tror altså, at du endnu kan gøre lykke hos pigerne!« fortsatte forkarlen.

»Ja, hvad skulle der vel være i vejen for det,« vedblev røgteren.

»Der er kvindfolk nok at vælge imellem. Hvis den ene ikke vil, så måske den anden. Jeg kunne såmænd få ti for en, hvis jeg ville den vej ud!«

»Så måtte du i alt fald holde op med at skrå den megen udkradsning,« bemærkede forkarlen drillende.

»Pibeudkradsning er meget mere renligt, lille Niels, end en fedtet skrå, der er sort og slimet som en skovsnegl,« forsvarede røgteren sig, hvorpå han atter syntes at falde i tanker.

»Nu sidder du igen og glemmer din mad, Hans,« kom det i en irettesættende tone fra husholdersken. Hun ville helst have måltidet hurtigt fra hånden.

»Tak, jeg skal ikke have mere grød denne gang,« sagde røgteren og lagde skeen fra sig.

»Var hun køn, den hvide jomfru, som efter hvad folk siger, holder til her på Alstrupgården?« spurgte andenkarlen, idet han skottede til husholdersken. Hende havde han altid i tanke, når talen begyndte at strejfe det erotiske. »Men det ved du måske ingenting om, Hans?«

»Den hvide jomfru,« gentog røgteren, »har nok ikke noget bestemt udseende. Men hun er farlig for alvor. Og den, der først er kommen i hendes kløer, skal dækenfo få kærligheden at føle. Det kan du være mukken om!«

»Jeg tror aldeles ikke på spøgelser,« tog andenkarlen hidsigt i. »Alt, hvad du snakker om den slags, er kun noget gammelt overtroisk sludder og pærevælling.«

Han skævede atter over bordet til Birgitte. Han ville i hendes øjne gerne anses for at være en vel oplyst og fornuftig karl. Men hun lod ikke til at være det mindste interesseret.

»Du er kun sytten år, lille Rasmus,« lød det spidst og spydigt fra røgteren. »Du skal i det mindste have spist et par skæpper salt til, inden du når min alder. Og dersom du kommer til at drive det så vidt, vil du dækenfo blive en hel del klogere end du er i aften!«

»Du kan sagtens være stor på det inde i en varm stue ved siden af et grødfad,« vedblev røgteren i dyb alvor. »Men dersom der nu kom en genganger uden hud og kød på raden ind gennem den lukkede dør og satte sig ved siden af dig og grinede dig lige op i ansigtet, ville du vistnok alligevel begynde at ryste slemt i bukserne, lille Rasmus!«

»Uha, snak dog ikke om sådan noget på en højhellig juleaften,« udbrød pigen. Hun var meget mørkerød.

»Noget skal vi da snakke om,« sagde andenkarlen. Han følte hendes ord som en irettesættelse og blev rød i hovedet.

Efter at grødet var spist, blev fadet taget af bordet, og ribbensstegen af den tyve lispunds galt, som den gamle Thomas Smed for nogle dage siden uden barmhjertighed havde taget af dage, blev båret ind. Stegen serveredes med kar-

tofler, lyserøde rødbeder og sovs. Det var vel nok en fed og lækker, velsmagende mad, som alle de tilstedeværende lod vederfares fuld retfærdighed. Selv røgtereren havde tilsyneladende glemt sine ængstelige anelser. Han passede sine sager ved bordet lige så pligttopfyldende som det øvrige selskab.

Men da han omsider følte sig mæt og sæt og rigtig veltilpas, optog førstekarlen tråden angående den hvide jomfru med følgende bemærkning: »Rasmus har vel egentlig ret, at det kun er noget, som folk bilder sig ind, når de siger, at det spøger her på Alstrupgården. Jeg tror da for resten heller ikke på spøgeri!«

»Ja, ja, lille børn,« tog røgtereren ivrigt fat, efter at han havde lagt kniv og gaffel fra sig, »I er unge, I er kålhøgne, I er nogle farlige karle. I bilder jer ind at være langt klogere end sådan en gammel stonnis som mig. Men jeg har dog oplevet ikke så lidt mere end I. Det vil jeg lade jer vide. Og den hvide jomfru er dækenfo ikke at spøge med. Og så må I tro, hvad I vil!«

»Ja, men har du da nogensinde selv set hende?« faldt husholdersken ind. Også hun begyndte at blive spændt på, hvad der kunne komme ud af røgterens fortælling.

»Nej, det har jeg ganske vist ikke, Birgitte. Jeg har jo kun været her så kort en tid, men min bedstefader, der tjente på Alstrupgården for henimod tres år siden, han har set hende, og det også ganske livagtig med sine egne øjne. Det har han fortalt ikke en, men mange gange. Og han var en troværdig mand. Han løb dækenfo ikke med en halv vind. Han vidste nok, hvad han sagde, den gamle!«

»Din bedstefader, var det ikke ham, de kaldte Mikkelt Guldmand?« afbrød husbonden.

»Jo, lige akkurat sgu, Jens Holm, det skal nok passe,« svarede Hans. »Men det var sagtens for hans rødgule hårs skyld, at han fik så flot et øgenavn, for han ejede ikke det mindste af, hvad Gud lod skabe af guld!«

»Og han har altså set den hvide jomfru,« henkastede forkarlen, »hvis det da ikke er løgn.«

»Nej, det er ingen løgn, lille Niels,« udbrød røgtereren harmfuldt, »det er lige så sandt, som jeg sidder her en synder for Gud. For hvad min bedstefader har sagt, tør jeg også stå ved, det behøver ikke at kapitelfæstes.

Og se, han fortalte da, at han og nogle andre unge karle, der var kommen her fra byen i besøg en vinteraften, sad og spillede kort i køkkenet til henimod midnat. De fik sig vel også en lille sort engang imellem for at holde brikkerne åbne. De lo og morede sig og havde det rigtig godt. De spillede femkort, det sidste stik en skilling. Men da de blev kede af det, begyndte de at spille om kærester.

Det vil sige, at den, der vandt, kunne vælge, hvem han ville af byens piger til kæreste. Ja, det var naturligvis kun morskab det hele. Men så var der en af dem, de kaldte ham Skov Laus, fordi hans forældre boede inde i skoven, der fandt på, at den, der nu først fik det sidste stik, skulle have den hvide jomfru til kæreste. Og han skulle straks sammen med de andre gå ud til dammen og kalde på hende. Og så traf det sig hverken værre eller bedre, end at det blev ham selv, som tog stikket hjem. De kunne nok mærke på fyren, at han blev lidt sær ved det. Men han måtte naturligvis deran, ellers ville de andre kalde ham en kujon.

Kort at fortælle, de fulgtes allesammen ud i Abildhaven. Og Laust gik nok så rask hen og stillede sig ved stenvuren. De havde aftalt i forvejen, hvor han skulle stå. De andre holdt sig noget tilbage. Nå, det lod til, at Laus var uforknyt, for han råbte så højt, han kunne, ud over dammen:

Du hvide jomfru, hvis du er til,
så vis dig for mig, som vandt i spil!

Og lige i det samme hørte de noget, der brægede ligesom et får. Bæ-æ-æ sagde det, og i det samme stod spøgelseset lige ved siden af ham.«

»Kom hun op af dammen?« spurgte manden. »Hvor hun kom fra, sansede de vist ikke,« fortsatte røgteren, »men at hun stod der, det så de allesammen.«

»Hvordan kunne de se det midt om natten?« spurgte husholdersken.

»Å, lille Birgitte! Det var det klareste måneskin og ikke et brandmærke som i aften!«

»Nå, men hvad skete der så?« spurgte forkarlen.

»Der skete det, lille Niels, at hun hængte sig om halsen på Laus og valsede rundt med ham, medens hun hvædede som en gal gase og brægede ind imellem som en forkølet vædder. Og Laus, ja, han skreg, som ikke så sært var. Min bedstefader og de andre løb straks ind. Og lidt efter kom også godt nok Laus. Men han var så hvid i ansigtet som en kalket væg, og sveden drev af ham. »Hun var kold! Hun var kold!« gentog han den ene gang efter den anden.

Om han nogensinde forvandt den tur, er ikke godt at vide.

Min bedstefader mente, at han måtte ud og danse med hende en gang hvert år på den selvsamme dato.

Om det passede, turde den gamle dog ikke helt stå inde for.

Derimod påstod han, at Laus havde søgt råd hos flere præster for at få hjælp. Men der var nok ingen af dem, som turde binde an med den hvide jomfru.«

»Det var en skrækelig historie,« sagde husholdersken. Og dermed hævedes bordet.

Efter at kvinderne havde fået taget af bordet og vasket op, samlede man oppe i storstuen omkring juletræet, der var pyntet med lys og glimmer. Husbonden tog sin violin og spillede salmemelodierne, medens de øvrige tog hinanden i hænderne, gik rundt om træet og sang salmerne. De vedblev med at synge, indtil det sidste lys var udbrændt. Så stod de nogle øjeblikke tavse, inden de atter vendte tilbage til dagligstuen.

Kort efter kom husholdersken ind med et stort rødt lerfad fuldt af pebernødder.

»Vi skal have noget at spille om,« sagde hun. »Vi tæller hver halvtreds pebernødder op. Og dem må I holde godt hus med. I får ikke flere i aften. Julen er lang. Det går ikke an, at vi rutter med, hvad vi har, i begyndelsen.«

Kortene kom nu frem, et hult splinternyt spil, som husbonden havde fået foræret af sin købmand i Århus.

Der spilledes femkort, og den, der fik det sidste stik, skulle have en pebernød af hver af de andre. — Under spillet gik det lystigt til. Latter, vittigheder, slag i bordet gjorde hele scenen livlig og fornøjelig.

Andenkarlen sad i et enestående held. Han vandt ustandselig. Pebernødderne hobede sig op foran ham på bordet i en ret anelig dyng. Og så gav han sig ganske rolig til at spise løs af dem.

»Det må du ikke, Rasmus,« bemærkede manden, »så længe vi spiller, er alle nødderne en fælles kapital. Og den må ingen af os forringe.«

Andenkarlen rødmede stærkt. Birgitte så hen til ham og smålo. Han følte sig meget forlegen. Men han vedblev at vinde.

»Held i spil betyder uheld i kærlighed, husk det, Rasmus,« henkastede forkarlen.

Den arme andenkarl blev mere og mere fløv: Han fik en fornemmelse af, at de sad og lo af ham allesammen. Men heldet vedblev at følge ham. Og det trøstede.

Hans røgter derimod sad i uheld. Derover blev han halvgnaven og tabte interessen for spillet. Efterhånden ænsede han ikke, at han sad med kort imellem hænderne.

»Du må passe dit spil,« sagde forkarlen. Han ønskede, at det skulle gå hurtigt fra hånden.

»Å, I sidder og snyder allesammen, ellers kunne jeg ligesåvel vinde som I andre,« sagde røgteren.

»Nej hør, ved du nu hvad, Hans, det må du ikke beskyldes for. Det er en fornærmelse,« sagde husbonden.

»Lykken træffer manden, som smeden sagde, da han vandt et par træsko på basaren,« bemærkede forkarlen, »og den har altså ikke truffet dig endnu.«

»Du må jo så slå dig på kærligheden!« spasede husholdersken.

»Du siger noget, Birgitte,« nu lod røgteren helt oprømt, »skal vi to ikke slå os sammen og lade lyse for os på søndag!«

»Nej, for jeg skal sige dig Hans, jeg er ked af livet og træt af kærligheden. Jeg elsker kun katten, og det kun grumme lidt! — Du må hellere holde dig til den hvide jomfru,« svarede husholdersken.

»Uha, uha,« himlede pigen op, »lad os dog endelig ikke høre mere om det uhyggelige spøgeri, for så kan vi let komme til at drømme om det i nat!«

»Å, mon du ikke snarere kommer til at drømme om sognefogdens Mathias,« bemærkede andenkarlen.

Og nu var det hendes tur til at blive rød i hovedet.

»Den hvide jomfru må jo i levende live have gjort en ugerning, eftersom folk tror, hun ikke kan få ro i sin grav. Ved du noget om det Hans?« spurgte manden.

»Egentlig kun hvad min bedstefader fortalte efter andre gamle folk, der igen må have hørt det af deres forældre,« svarede røgteren, idet han lagde kortene fra sig. De andre gjorde det samme. Kortspillet ophørte.

Rasmus puttede ganske roligt gevinsten i sine bukselommer. Nu var disse pebernødder hans egne. Han kunne fortære dem, når han selv ville.

»Men har I ikke allesammen hørt, at her, hvor nu Alstrupgården ligger, har der engang stået en hel herregård, ja, hvem ved, måske et lille slot,« vedblev røgteren.

»En herregård,« gentog forkarlen.

»Et slot!« udbrød pigen.

»Ja, nu du siger det, Hans, kommer det mig for, at degnen engang snakkede med min fader om, at der gik et sådant sagn,« bemærkede husbonden.

»Dammen skal altså, efter hvad min bedstefader fortalte — det er jo ham, jeg har det fra — være en del af voldgraven.«

»Den må have været meget bred, den voldgrav,« afbrød forkarlen.

Uden at ænse afbrydelsen fortsatte røgteren, der ret var i sit es, når han kunne få lejlighed til at fortælle:

»Herremændene skal jo i gammel tid have været nogle grumme kumpaner til at svire og drikke og slå til skaglerne. Undertiden satte de nok alt, hvad de ejede og havde, på et eneste kort. Og således skal den herregård, der har ligget her, være blevet spillet væk, og så blev nok alle bygningerne brudt ned, medens jorden blev udskiftet imellem de Lisbjerg, Trige og Ølsted bønder. — Ja, sådan kan det altså være gået til, mente den gamle.

Men se, en af de herremænd, der boede her for mange herrens tider siden, havde en eneste datter, der nok skal have været en både fræk og forvoven tøs. Hun var et drabeligt kvindfolk til at ride. Hun strejfede både egne og byer omkring på hesteryg og havde altid en rideknægt i hælene på sig, og ham drev hun nok et syndigt hallohj med, gjorde ham helt tummelumsk i hovedet.

Hun forestillede naturligvis, at hun var helt forelsket i ham. Men det mente hun naturligvis ingenting med. For da der kom en godsejersøn og friede til hende, sagde hun straks ja, og så kunne rideknægten have sig selv.

Men det tog stakkelen sig meget nær. Han var lige ved at miste forstanden. Han forbandede sig på, at han ville slå ham godsejersønnen ihjel, lemlæste ham på det grueligste. Det blev hun fortrydelig over at høre på. Og så skal hun have set sit snit til at puffe ham ned i voldgraven, hvor han druknede. Der blev nok snakket en hel del om den ting. Ham, hun var forlovet med, blev ked af hende. Hun blev aldrig gift.

Hvem turde vel binde an med sådan et kvindtfolk?»

»Og nu går hun måske og spøger, fordi hun ikke kom i brudeseng!« kom det leende fra forkarlen. »Det er vel nok en rigtig, reglementeret langhåret hanløg!»

»Jeg ved kun, hvad min bedstefader fortalte efter andre troværdige gamle folk. Og for resten vil jeg sige dig en ting, lille Niels, der gik meget for sig før i tiden, som vi ikke kender noget til,« fortsatte røgteren. »Og det skal vi heller ikke gøre os klog på. Den hvide jomfru er der flere, som har set. Du kan måske en gang selv få troen i hænde. — Hvem ved, om du ikke, når du mindst tænker på det . . . ?«

Her blev røgteren pludselig afbrudt. Der hørtes lige med et nogle sære skingrende lyde, de lød så hvinende og klynkende, så jamrende. Hvad kunne det dog være? Der blev så stille i Alstrupgårdens dagligstue. Alle lyttede spændt. I flere minutter blev der ikke sagt et ord. Så brød røgteren tavsheden ved med dæmpet røst at bemærke: »Ja, jeg har hele aftenen haft på fornemmelsen, at der ville ske noget. Nu kan I jo selv høre.«

Ja, høre kunne de. Lydene blev ved, snart stærkere, snart svagere.

»Nu kan du gå ud, Rasmus,« spasede forkarlen, »og se, om det er den hvide jomfru, der går og klager sig.«

Men Rasmus følte ingen trang til at gå på opdagelse.

»Vær stille,« ytrede husbonden, »og lad os høre godt efter.«

De tav alle en lang stund. Og de hørte stadig det samme.

Og pludselig gav lænkehunden sig til at tude, hvilket forøgede uhyggen.

»Ja, det kan ikke nytte, vi sidder her og falder i staver,« afbrød husbonden stilheden. »Vi må have undersøgt, hvad det kan være. Lad os få fat i lygten, Birgitte. Ellers nytter det ikke, at vi går ud, så mørkt som det er.« Efter at lygten var fremskaffet og tændt, gik de alle ud i gården, kvindfolkene også. Ingen ville blive inde. Det var sikrest at være sammen.

Da de var kommet ud på gårdspladsen, tav hunden. Nu havde den gjort sit. Den drejede sig et par gange rundt om sig selv, gik så ind i sit hus og lod de andre om resten.

Husbonden bar lygten, hvis flakkende skær lyste op over de tilsneede stråtag og satte de hvidkalkede husvægge i en egen fantastisk belysning, der gjorde dem helt fremmede af udseende.

Alle stod et øjeblik musestille og lyttede.

»Det er omme bag laden,« sagde forkarlen.

»Ja, det tror jeg også,« bemærkede manden.

»Hvordan kommer vi derom?« spurgte Rasmus. »Der ligger jo en masse sne.«

»Vi går tæt ind til væggen. Der er jo næsten snefrit,« sagde manden.

De listede sig så med ham i spidsen mellem stalden og laden og omkring hjørnet af ladegavlen tæt ind til huset, hvor jorden var omtrent helt bar. Naturligvis gik de i gåsegang for ikke at komme op i de mere end mandshøje sne-driver udenfor. Og de mærkede straks, at her var de på sporet. De øresønderrivende, skærende lyde hørtes nu ganske tydeligt i nærheden.

Husbonden løftede lygten i vejret og lyste med denne til de forskellige sider. Og i skinnet fra denne så man en spidspuldet hat og et menneskehovede rage op over en af de sammenføgne snedriver.

»Det er dækenfo Klarinet-Peter,« udbrød røgteren.

Disse ord udløste pludselig den pinlige stemning, som hidindtil havde behersket dem alle.

»Å det arme menneske!« sagde Birgitte.

»Den stakkel,« sekunderede pigen.

»Du har vel nok saglet i klarinetten, Peter!« sagde forkarlen. De var nu alle kommen i højt humør og lo.

»Å Herre Gud, lille børn, hjælp mig dog endelig,« klynkede stakkelen. »Jeg kan ikke røre mig af flækken.«

»Tag lygten, Birgitte,« sagde manden. »Og kom så I to og hjælp til.« Disse ordrer henvendtes til karlene, »at vi kan få ham i hus, mens der endnu er lidt liv i ham.«

De tre mandfolk masede sig ind i snedriverne og fik endelig stymperen slæbt ud.

»Å Gud ske lov, at jeg endelig er kommen til folk,« sagde han.

»Hvordan er du dog også kommen sådan af sted?« spurgte manden.

»Jeg er helt ude af det. Jeg kan slet ikke fornemme, hvor jeg har mine ben!« klynkede han.

De måtte næsten bære ham ind, da han ikke kunne støtte på sine forfrosne fødder. Han havde ganske vist et par lange støvler, der omtrent nåede ham til knæene, men de havde hverken kunnet holde kulden eller sneen ude. Man havde ligefrem vanskeligt ved at få disse røjsere trukket af ham, da han var kommen ind i stuen.

Han måtte desuden skifte tøj fra inderst til yderst.

Han blev iført en af mandens rene skjorter og et sæt af dennes hverdagstøj. Og snart derefter kom den kuldslagne klarinetspiller hurtig til krylt. Han skuttede sig velbehageligt efter at være kommen ind i dagligstuen til det øvrige selskab, idet han udbrød: »Det er rart at blive optøet. Og havde jeg ikke haft min klarinet, så jeg kunne kalde folk til, var jeg frosset ihjel. Men hvor mon den er?«

»Jeg har tørret den godt af,« sagde husholdersken, »og lagt den op på hylden.« Hun havde taget sig af instrumentet, som han tabte, da de slæbte ham ud af snedriverne.

»Ja, det er godt, lille jomfru,« udbrød han belevent. »Jeg havde nok en anelse om, at det var Alstrupgården, jeg var kommet i nærheden af, da det gik mig på. Og vi må love for, at husene er hule,« spøjte han.

Efter denne forstyrrelse fik kvindfolkene travlt med at lave kaffe. Og da den blev serveret med varme sukkerstrøede æbleskiver til, så var musikeren den, der drak den meste kaffe og spiste de fleste æbleskiver.

Klarinet-Peter var en eneboer fra den nærliggende landsby. Han ernærede sig ved at blæse klarinet, når folk holdt gilde eller lignende sammenkomster.

Undertiden, når det kneb med indtægterne, spillede han også for døre. Og nu var han dagen før juleaften gået fra hus til hus og blæst julen ind. Alle vegne havde man naturligvis taget godt imod ham. Han var blevet vel trakteret, og de mange snapse, han havde stukket under vesten, havde gjort deres til, at orienteringsevnen svigtede ham.

»Jeg blev til sidst helt vildsom, da også rent forskrækkelig vildsom,« sagde han, »så jeg ligefrem ikke anede, hvor jeg kom hen.

Jeg gik og gik og tænkte ved mig selv, at når jeg blev ved at gå, måtte jeg omsider komme til folk.

Men allerbedst som jeg stampede afsted, opdagede jeg, at der gik et kvindfolk foran mig. Hun var for mig at tykkes helt hvid fra øverst til nederst. Jeg tænkte ved mig selv, at hvor hun kunne gå, der måtte jeg også kunne gå. Jeg prøvede på at skræve stærkere ud for at nå hende. Men det lykkedes ikke. Afstanden imellem os var stadig den samme.

Så råbte jeg omsider: »Vent lidt! Lad os gøre følgeskab!« I det samme kom det mig for, at der var noget, der strøg lige forbi mig. Og jeg hørte tydelig et får bræge. Bæ-æ-æ, sagde det.

Jeg blev ligegodt noget sær ved det. Og da jeg skulle til at se mig om, var kvindfolket forsvunden, også rent fuldstændig, komplet væk. Og lige med det samme sank jeg ned i en snedrive helt op til halsen.«

»Der kan I høre,« udbrød røgteren. »Det har dækenfo været den hvide jomfru. Hun ville have haft dig i dammen.«

»Ja, om hun var frøken eller jomfru, skal jeg ikke kunne sige. Men hvid var hun, det er både sikkert og vist.«

»Du havde fået for mange dramme, Peter,« sagde manden, »og jeg tænker, det er gået din bedstefader og Skov Laus ligesådan, da de så den hvide jomfru. Mon det ikke skulle hænge sådan sammen. Men hvorom alting er, må du blive her i nat, Peter. Du kan vel nok få sengely hos Hans!«

»Ja, kasmerokken er bred nok til to. Du kan dækenfo få god plads!« sagde røgteren.

Klarinet-Peter takkede for venligheden. Han var for resten også nødt til at blive, indtil hans klæder blev tørre.

»Tag du nu din klarinet, så tager jeg min violin. De to instrumenter kan godt harmonere sammen,« sagde manden, »og så spiller vi nogle salmemelodier, inden vi går i seng.«

Peter fulgte villigt opfordringen. Og snart lød de gamle kendte og kære toner i Alstrupgårdens dagligstue.

De to spillede. De øvrige lyttede til.

En egen højtidsstemning hvilede over dem alle.

Og da de omsider gik i seng, var det under følelsen af, at de havde oplevet en indholdsrig og interessant juleaften.

Men det kan ikke oplyses, hvorvidt nogen af det omtalte selskab drømte om den hvide jomfru.

TORVEMINDER FRA ÅRHUS

AF SIGURD NIKOLAJSEN

Så langt tilbage, som jeg kan huske, har bønder og mindre jordbrugere samt gartnere holdt på Århus torv for at sælge deres varer, mest frugt og grøntsager, dog var der undtagelser. På Ågadetorget handledes der med alskens ting, f. eks. levende kyllinger, ællinger, duer, ja så galt hundehvalpe, dog også bærfrugt og andre grøntsager. Dette torv gik fra den daværende Frederiksbrogade, hvor

Torvedag på Store Torv. 1905.

enkelte handlende stod og falbød deres varer langs med åen, der dengang var et åbent vandløb. Her var mange folk, og det gik altid livligt til, tit var det ældre koner med et godt snakketøj, de skulle nok give besked, såfremt byfruerne søgte at kritisere varerne. Den største handel var dog på Store Torv og rundt om domkirken.

Fra kirkens vestside udgik en lang midtergade på Store Torv hen imod Borgporten. Ved siden af midtergaden stod nogle handlende langs med sporvognsskinnerne, andre langs strækningen ud for Hotel Royal og videre hen. Omkring domkirken var der ligeledes mange studepladser. En mindre afdeling af torvet gik fra politistationen hen imod Royal, enkelte stod på sydsiden af domkirken.

På Bispetorvet havde både byens og omegnens slagtere deres boder. Et mundheld herfra sagde: Weises kød, Aistrup kartofler og så de Kysing kaffepunse. Det varede dog ikke ret mange år, før omegnens storgartnere tog dette torv i besiddelse fra ca. kl. 6 om morgenen, det såkaldte engros-torv (en forløber for Gartnerens Salgsauktion). Her kom byens handelsgartnere og enkelte andre og købte ind i større partier.

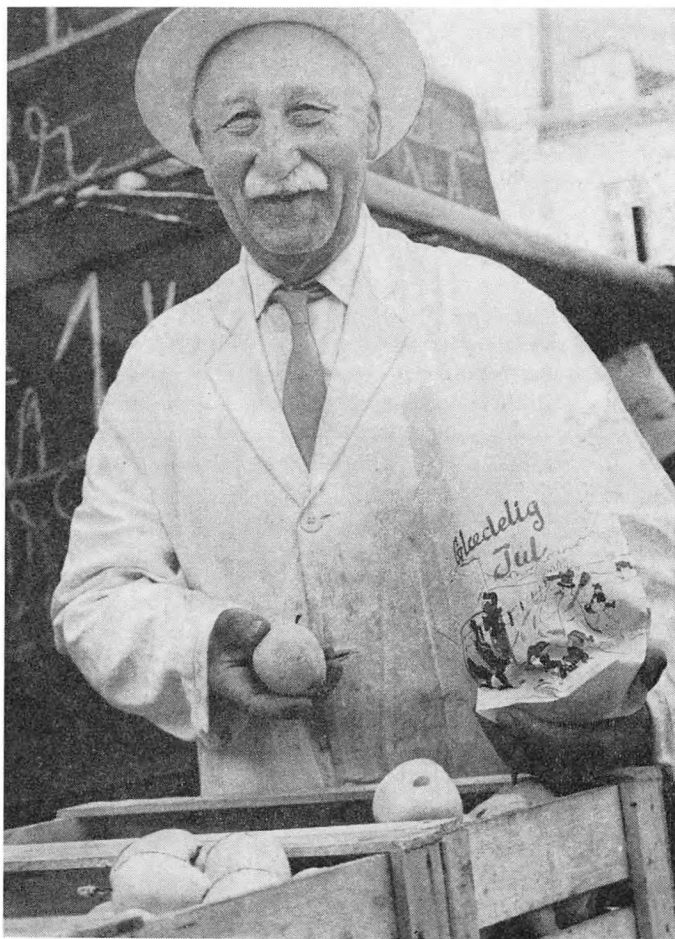
Gadehandlerne kom også her med deres trækvogne og købte ind. Enkelte af disse mindes jeg, især Engberg Rasmussen, han kunne bruge alt og havde med sit gode humør og mange vittigheder altid kunder, når han drog på gaderne. Han var også fiskehandler en del af året, men når solen stod højt på himlen, var Engberg en sikker gæst på torvet. Enkelte havde øgenavne, således »Kragen«, der altid råbte op, når han kom og ville handle, og det var han som vestjyde god til. Han gik ellers og falbød uldtøj om vinteren ude på landet, og man skulle aldrig byde ham mere end det halve af, hvad han forlangte. De mennesker, der kom ude fra oplandet og solgte deres varer, kom ofte langvejs fra.

I min barndomsby Tvenstrup, lidt nord for Odder, var til hver gård en stor frugthave. Konen og pigerne begyndte i september måned at plukke de tidlige sorter og ind i oktober de sildigmodne æbler og pærer, der blev lagret på stuehuslofterne under stråtaget, så de ingen skade kunne tage, selv om der kom en frostnat. Af æblesorter skal nævnes patæblet, meget saftigt og tidligt — long møsk, rød og saftig — det mest almindelige var dog taffelæblet, et godt madæble, og først i november, når det var lagret, et godt spiseæble. Flaskeæbler var lidt hårde, men holdbare til efter jul, citronæblet et dejligt spiseæble, Cox pomona var et nyt æble, men velmagende; gravenstenæblet, gult og rødt med en enkelt prik hist og her, var det fineste spiseæble; røde pigeoner fandtes enkelte steder. Af pæresorter skal nævnes gråpærer og Grev Moltke samt den fine Bonnelois, en af de gode bønder i byen kaldte den Bonne Lovise, det kunne folk forstå.

Omkring Mikkelsdag, sidst i september og først i oktober, begyndte enkelte at køre til torvs med de tidligmodne æbler og pærer, men det var dog først til Mortensdag (11. november) og de første uger i november, når folk var færdige med markarbejdet, at torverejserne tog fart. Jeg kan endnu se, hvor velklædte de gamle bønder var. Fodtøjet bestod af lange læderstøvler med en halmsål i, eller også træskostøvler, som var de varmeste. Selve tøjet bestod, foruden af godt uldent undertøj, af et sæt almindeligt tøj med en god solid hjemmestrikket uldvest, derover en overfrakke, og i koldt og ondt vejr en vadmelskappe af Stampes det bedste (det vil sige fra Stampes klædefabrik i Fiskergade), denne kappe var somme tider foret med fåreskind. Kasketten var svær og kunne slås ned over ørerne. Til torrevognen hørte en god fodpose af fåreskind og endelig et forklæde til at spænde over den forreste del af vognen, hvor agestolen var sat fast. Således udstyret kunne man i al slags vejr godt holde varmen både på køreturen og på torvet. Enkelte gange var konerne med, og de var ikke mindre velklædte. Bag i vognen var der æbler og pærer bredt ud på et lag halm. Under agestolen havde mange nogle gode kornfedede ænder, gæs og høns, som der var vældig handel med til Mortensaften og især til jul, hvor der handledes 8 dage forud.

For vognen havde man et par gode jyske heste, der var bøndernes stolthed. De mindre jordbrugere og gartnere havde lettere heste, russerheste eller galizierheste, der var meget hårdføre og udholdende. Men hvordan vejret var, skulle man af sted om lørdagen, der var ugens store torvedag. Tit var der kapkørsel,

især når folk fra Hads og Ning herred kom til Frederikshøj Kro, så vågnede både heste og folk rigtig op. En undtagelse var Sondrup Jens Jensen, han kørte fra Sondrup om fredagen med et stort læs frugt, overnattede i Frederikshøj Kro og var tidligt oppe lørdag morgen.

P. Engberg Rasmussen. Foto fra 1959.

Det gjaldt for alle om at sikre sig en god plads på torvet. På Store Torv var der dog en vis orden med studepladserne, især for dem, der kom til torvs næsten hele året. Her kom den gode torvebetjent Johansen med hvide handsker på og tog imod 10 øre fra alle de torvehandlende. Det var billigt, og skikken holdt sig i mange år. Det publikum, der købte på torvene op ad dagen, var folk, for hvem det var en sport eller fornøjelse at handle med landboerne. Ofte tog fine fruer deres døtre med, de skulle jo lære at købe ind, andre havde pigen med til at bære varerne hjem. Dog måtte torvefolkene ofte selv levere varerne ud. Der gik

altid en del ældre mænd på torvet, som ville tjene en skilling ved at bringe varerne hjem til kunderne, det var som regel de samme, der kom og tog imod hestene og hakkelseposen om morgenen, når man havde indtaget sin stadelplads.

Hestene kom hen i de gamle købmandsgårde eller hoteller med staldplads. Til disse købmandsgårde hørte foruden staldplads en stue eller et mindre værelse, hvor mand og kone, hvis hun var med, kunne spise medbragt mad. På et bord stod øl til rådighed, enkelte steder vankede der kaffe, hvis gæsterne handlede i butikken. Der var et godt forhold mellem land og by. Af gamle købmandsgårde skal nævnes Splids og J. D. Rasmussens på Frederiksgade. Sidstnævnte havde korn- og grovvarerhandel. En seværdighed i hans kontor var et pibebræt med mange pragtfulde merskumspiber. I gården var der en lang svalegang med døre ind til kornlagre og en enkelt beboelse. Hos købmand Lauersen, Mindegade, og i Hotel Jylland var også solide tilholdssteder, når man kom kørende til by. Enkelte mindre hoteller ikke langt fra torvet havde også staldplads til heste, således Hotel Dannebrog på Ågade, hvor der blev drukket mange kaffepunse. På Hotel Postgården i Skolegade var en god vært ved navn Jakobsen, der med sine døtres hjælp gjorde det til et hyggeligt og roligt sted at drikke kaffe. Her kom nogle handelsgartnere og fik sig et spil kort, når de var færdige med deres indkøb. Lige over for dette hotel boede en smed, så hvis torvehestene manglede en sko eller skulle broddes om vinteren for hjemkørselen, var det praktisk at få sådan noget i torvetiden. Ved siden af smedens indkørsel var der et lille nødtørftshus, som blev bevaret i mange år, men da Aarhus Teater skulle udvides, forsvandt begge dele, først smedien og senere det lille rum med sin halvdør.

Mange tildragelser erindres fra den tid. Ved domkirkens nordside holdt en mand fra Malling-egnen med nogle fine kartofler, det havde nogle havnearbejdere opdaget, de lagde mærke til, at hver gang han solgte et fjerdingkar (ca. 3 kg) kartofler til kunderne, holdt han sine store hænder over målet, så ingen kunne se, hvor mange kartofler de fik. Nogle af dem blev gale i hovedet, og en dag mødte 3—4 mand op og så på, hvorledes han bar sig ad. Pludselig tog de stærke havnearbejdere fat i den ene side af vognen og væltede den over mod kirkemuren og klemte den arme mand, så han både råbte og skreg, mens kartoflerne faldt ned på jorden. Da det havde stået på nogle minutter, overlod de manden til sin skæbne. En anden dag kom en fin frue på Store Torv og ville købe agurker, hun stoppede op ved nogle gode kasser, men undrede sig over, at de var våde, skønt solen skinnede. Agurkernes ejermand var ikke gode venner med sine naboer på torvet, og da han et øjeblik havde fjernet sig fra sin bod, havde en velvillig sjæl sprøjtet dem over med vand. Fruen spurgte så en af de nærmeststående, hvorfor de var våde. Hun fik det tragikomiske svar, at en hund tilfældigt havde lettet et ben ud over agurkerne. Så skulle hun selvfølgelig ingen have. Således holdtes der en del selvjustits rundt på torvene, uden at politiet blandede sig i disse små affærer, men de, det gik ud over, blev klogere.

1909 var der stor landsudstilling i Århus, og til denne havde mange forberedt sig for at kunne levere varer til hotellerne. Blandt disse var en lærer Jørgensen, Malling, der havde en lille gård i den vestlige del af byen. 1908 havde han plantet 2 tdr. land til med jordbær (Deutsch Evern, et meget tidligt og velmagende bær). Hotellerne i Århus fik tidlig opdaget, hvor de kunne få de fine jordbær, og på den konto fik Jørgensen de førende hoteller som kunder. Da jeg i 1913 blev bestyrer for Jørgensen, han var på dette tidspunkt også ejer af Store Ravns-

bjerg i Viby, havde han vedblivende leverancen af både jordbær og kartofler til hotellerne. Af disse skal nævnes 3 på rad i Banegårdsgade: Centralhotellet, Højskolehotellet og Hotel Kronprinsen (de er nu alle borte), derefter Østergades Hotel, Hotel Skandinavien og Royal og endelig Håndværkerforeningen i

Torvedag i Ågade o. 1928.

Paradisgade og desuden enkelte pensionater. Når disse havde fået varerne leveret om morgenen, gik turen til Store Torv, hvor jeg holdt på midtergaden, lige over for Royal. Det er fra denne studeplads, jeg har de mange pudsige oplevelser. Byens borgere var trofaste kunder. Blandt disse husker jeg fru læge Brammer fra Skt. Pauls Plads, hun var en meget kritisk, men god kunde. Når jeg bragte varerne hjem til hende, vankede der altid kaffe inden hjemturen.

Da den første verdenskrig brød ud i 1914, steg priserne på alt. Dog havde det også sine sørgelige sider, jeg glemmer aldrig, hvordan en ung kone fra Vejlbj

stod og græd, da hendes mand var blevet indkaldt som soldat. Hun havde endda sin svigermor med, og hun trøstede hende, så godt hun kunne. I disse år gik mændene fra Vejlbj på kvægtorvet for at handle med kreaturer, mens deres dygtige koner solgte både fjerkræ og grøntsager på torvet.

1917 købte jeg en gård i Holme Bjerger, hvor der i forvejen var drevet en del gartneri, og herfra fulgte jeg så torvehandelen, både på detailtorvet og senere

Mine torveheste fra Malling. Foto fra o. 1915.

engros-handelen på Bispetorvet. Nu var jeg udlært, hvad torvehandel angik, og turen fra Holme Bjerger var ikke så anstrengende som fra Malling. Når svigerfar fra Hads herred besøgte os, skulle han gerne ud at se på kartoflerne og ville vide, hvor mange kroner en række kunne give. Det var ikke, hvad han var vant til at se, men gode penge gav det, så min kone og jeg klarede os godt, men slid skulle der til. En dag fik jeg besøg af en gammel mand, der i mange år havde stået på torvet. Han sagde til mig, at jeg skulle holde op med den torvehandel, det var til at blive fuld af gigt af. Det var først omkring 1940, jeg indmeldte mig i Gartnernes Salgsauktion (oprettet 1929), som da var kommet godt i gang. Det var lettere med hensyn til afsætningen. Priserne kunne svinge betydeligt. Jeg skulle tillige konkurrere med samsingerne, der altid var de første med tidlige kartofler. Når de kom væltende med to skibsladninger om dagen, faldt priserne for så at rette sig igen, når de havde udsolgt. Da vi havde de dårlige tider i trediverne, måtte jeg love for mine gode kartofler. Jeg har sådan set ikke kendt til megen krise i landbruget.

EN PAPIRMØLLE PLANLAGT I LØGAGER, THEM SOGN

AF VALD. ANDERSEN

Af de mange folk fra Pfalz og Hessen, som 1759—60 meldte sig hos den danske resident i Frankfurt a. M., *Joh. Fr. Moritz*, parate til at drage til de jyske heder som kolonister, var de fleste efter egen angivelse fattige. En undtagelse var papirmager *Traugott Gottfried Megen*.

Alene dette, at denne mand kunne dokumentere at være ejer af 3000 a 4000 gylden, som han var rede til at bruge til oprettelse af en papirmølle i Danmark, måtte fremkalde en særlig bevågenhed hos Moritz. Det fremgik af Megens dokumenter, at han var født i Halle og havde lært bogbinderi. 1735 kom han til Reutlingen, hvor han blev gift med en bogbinders enke. Efter dennes død giftede han sig med en datter af senator Gabriel Wucherer, en af byens fremtrædende borgere. Da han siden forlangte et »skudsmål« af borgmestre og råd i Reutlingen, kunne disse myndigheder udtale sig fordelagtigt om Megen, der havde været en retskaffen borger, hvis hus og gods var de nævnte 3000—4000 gylden værd i det mindste. Når Megen begærede sit skudsmål, skyldtes det, at han havde besluttet sig til at rejse til hertugdømmet Württemberg, hvor han forventede at blive hofbogtrykker og -bogbinder. Imidlertid må den medgivne anbefaling ikke have været tilstrækkelig, for Megen kom ikke til Württemberg. I sin skuffelse henvendte han sig da til Moritz¹).

På daværende tidspunkt, i 1760, var der også påbegyndt en kolonisation i Slesvig, og det var formodentlig Megens tanke om muligt at anlægge sin papirmølle her. Moritz medgav ham en anbefalende skrivelse til kansleren *von Eyben* i Holsten og en tilsvarende til *Hans de Hoffman*, der var hovedkommissær for kolonisationen, med opfordring til de to herrer om at være Megen behjælpelig med at finde et sted, han kunne anlægge sin papirmølle, i Slesvig eller i de midtjyske kolonier. Det var i øvrigt Megens plan, at han ville overtage en kolonigård og drive den sammen med papirmøllen, indtil den var kommen rigtig i gang. Herved kom han under samme vilkår som de andre kolonister, hvilket navnlig ville betyde at kunne gøre krav på samme støtte, som var stillet disse i udsigt²).

5. oktober 1760 var Megen ankommet til Altona, der jo dengang var Danmarks sydlige grænseby. Det må antages, at han straks, støttet af von Eyben, hvor meget eller hvor lidt vides ikke, har begyndt at se sig om efter en egnet plads til papirmøllen. Men da de slesvigske kolonier var anlagt på udpræget flade hede- og mosestrækninger, ligesom det jo var tilfældet i Midtjylland, måtte Megen hurtigt indse, at der ikke her noget sted var den vandkraft for hånden, som krævedes til at drive møllen. I november 1760 var Megen nået til Frederi-

cia. Han fik forevist en del lokaliteter, som Hoffman fandt kunne komme på tale, men det eneste sted, hvor der var tilstrækkelig vandkraft, var ved Nybjerg mølle i Egtved sogn. Desværre måtte man konstatere, at »det er en puur umulighed og ugørlig sag at få kørevej til eller fra møllen, formedelst de derom liggende forskrækkelig høje bakker«³).

I Randbøldal ved Randbøl hede var der vandkraft, men den var allerede taget i brug af den ca. 30 år forinden oprettede papirfabrik, der hørte under Engesholm, og som nu i 1760 beskæftigede 18 personer⁴). Muligvis var disse kendsgerninger overraskende for Megen, der imidlertid tog dem som bevis på, at der i Danmark var betingelser for en papirmølle mere. I et brev 17. november 1760 skriver han til Moritz, at der her fra landet udførtes mange 1000 centner klude over Hamburg til Holland, hvorfra Danmark igen indførte papir⁵). Han mente derfor, at den danske regering ville være vel tjent med at anvise ham penge til møllens anlæg, 500 rdl., samt overlade ham gårde til ham selv og 4 familier, som han ville bringe til landet og beskæftige ved papirmøllen.

Megen udviklede videre, hvorledes han havde tænkt sig ikke blot at fremstille papir, men også drive bogtrykkeri og -binderi, hvorved han kunne forsyne kolonisterne med katekismer m. v. Han henviste til sin formue, dog måtte han fastslå, at hans pengeholdning, som han havde bragt med sig til landet, nu var omtrent opbrugt, medgået til hans mange rejser for at finde en byggeplads. Han anmodede derfor om at få udbetalt dagpenge til underhold ligesom de andre kolonister, 12 skilling pr. dag. Dette forlangende var rimeligt, og han fik sine dagpenge, beregnet fra den dag, han ankom til Altona.

3. januar 1761 meddelte rentekamret, at kongen havde bevilget Megen, »som skal være både papirmager, bogbinder og agerdyrker« de 4 bondesteder, han ønskede til sine 4 medhjælpere. Desuden skulle der udvises ham det nødvendige træ til møllen, og endelig kunne han forvente privilegium på at købe klude i de nærmeste købstæder. Det forventedes, at han derefter kunne levere ABCer, katekismer, både tyske og danske, til kolonisterne. Dette lød alt meget lovende, men tilbage stod endnu problemet at finde en egnet plads. På den egentlige Alhede, der efter de omtalte forgæves forsøg i de sydligere egne måtte komme i betragtning, var mulighederne for vandkraft ikke nævneværdige. Dog kunne der til opmuntring for den skuffede Megen peges på et enkelt sted, i Årestrupdalen, hvor Årestrup bæk i største beskedenhed nærmede sig Karup å. Nærmere beset måtte man dog konstatere, at bækken ikke havde synderligt fald og om sommeren næsten var udtrørret. Da Megen i december 1760 besøgte stedet, havde det nylig regnet, hvilket havde givet ham et forkert indtryk af de faktiske forhold. Som en anden — dog overvindelig — vanskelighed måtte noteres, at stedet ikke hørte til kolonierådet, men under Karup by. Det var derfor overilet, når kommissærerne for kolonisationen allerede 23. december 1760 havde meddelt rentekamret, at papirmøllen skulle ligge mellem Årestrup og Karup. Denne afgørelse fik kongens approbation 3. januar 1761⁶). Efter de fremkomne oplysninger måtte kommissærerne nu meddele rentekamret, at planen beklageligt nok alligevel ikke lod sig gennemføre på det angivne sted. 22. september 1761 kunne meddeles, at man nu havde fundet en anden og mere gunstig plads til papirmøllen, nemlig noget sydligere ved Haller å, nær Sangild. Denne grund ejedes af Steen Steensen på Avnsbjerg, der som medvirkende ved kolonisationen var villig til at afstå grunden, dog »imod at underkaste sig Hs.

Majst.s vilje og ihukommelse«. Kommissærerne tilføjede, at denne byggeplads var den eneste mulighed, som endnu var tilbage, såfremt papirmøllen skulle opføres i eller ved Alheden.

Rentekamrets chef, Hans Ahlefeldt, blev ikke så mærkeligt overrasket ved at høre om den nye plan. Han skriver: »Så finder De vel selv, at jeg ikke uden særdeles betydelige årsager kunne allerunderdanigst forestille Hs. Majst. noget til forandring, helst da den til denne mølles opbyggelse udsete første plads ventelig er på Hs. Majst.s egen grund, og den sidste derimod på en anden, som ikke uden derfor på nogen måde at give en slags vederlag dertil kan erholdes«⁷⁾.

Ja, Steen Steensen ville afstå sin grund, men mod »kongelig ihukommelse«, hvilket efter datidens sprogbrug betød noget for noget, måske en af de eftertragtede »karakterer«, d. v. s. titler, eller måske et embede. Omtrent samtidig med forannævnte begivenheder var Steensen på anden måde blevet kendt i rentekamret. Han var i marts 1760 efter kongelig resolution blevet medlem af den kommission, der skulle sørge for Alhedens opmåling. Således engageret i kolonisationens vidtspændende foretagende var Steensen da også villig til at afstå den lille hedeby Årestrup, bestående af 4 gårde, til kongen, da dette viste sig nødvendigt for kolonianlægget. Byen skulle ikke koste noget, når Steensen samt hans 3 brødre til gengæld måtte blive adlede. Denne sag synes at skulle gå i orden og havde opnået kongens approbation, da det viste sig, at nobiliteringen kun gjaldt Steensen selv og ikke også hans tre brødre. Han gav tydelige udtryk for sin skuffelse i den anledning, og det kunne tænkes, selv om der ikke foreligger noget nærmere herom, at Steensen herefter ikke har været så ivrig efter at underkaste sig den kongelige »ihukommelse«⁸⁾. Om byggepladsen ved Haller å skrev amtmand over Silkeborg m. fl. amter, Ditlev Trappaud, i september 1761 til kommissærerne, at han havde talt med mølleren i Klode mølle, Cynde Schmidt, angående papirmøllens placering, og denne havde sagt, at han intet havde imod planen. Noget andet var, hvad mølleren i Bording mølle, med hvem Cynde Schmidt havde ført proces om vandløbet, ville sige til den opstemning, som papirmøllens anlæg ville kræve. Trappaud kunne ikke anbefale planen, først og fremmest fordi der var for lidt vand i Haller å, og hermed var dette forslag forladt.

For papirmager Megen måtte situationen, som det hidtil var gået, tegne sig temmelig usikker. Ganske vist havde han som nævnt fået løfte om både tømmer til møllen og de ønskede gårde, men der kunne jo intet foretages, før pladsen var fundet. Han havde medbragt en papirmagersvend, David Springsing, og de logerede sammen i Torning. Da ventetiden blev lang, kom det til gnidninger imellem dem, så de måtte flytte fra hinanden. I løbet af sommeren 1761 havde Megen været i Tyskland for at hente flere medhjælpere, deriblandt 2 døtre. mens hans hustru endnu forblev hjemme. Ved tilbagekomsten til Alheden må Megen have mødt den nedslående kendsgerning, at papirmøllens placering endnu svævede i det uviste. Det var nu blevet presserende at få fundet en byggeplads, og det må antages, at kommissærerne har gjort sig ulejlighed for at klare opgaven, ikke mindst fordi der jo forelå en kongeligt resolution om papirmøllens oprettelse.

Det blev Løgager i Them sogn. Man havde måttet søge uden for den egentlige Alhede. Hvilke underhåndsdrøftelser der var gået forud for denne afgørelse, vides ikke, men i sin »Relation over Alheden« for året 1762 skrev Hoffman:

»Endelig er der en papirmager og bogbinder, nemlig Megen, som har fået sit våningshus i denne sommer opsat og nu arbejder på at få en papirmølle i stand. Manden har vel noget til bedste, men er derhos noget storpralende; hvorvidt han samme kan bringe til fuldkommenhed, lærer tiden. Dog er stedet til slig papirmølle meget bekvem, hvilken plads Mr. Elling⁹⁾ til Seil dertil har skænket¹⁰⁾«. I april 1762 skrev rentekamret til kommissærerne om Megen, der havde »presseret« for at få de 4 gårde opført, »så skulle man formode, at det vel og er hans fuldkomne forsæt sig der at etablere og følgelig at trække sine midler herind«, og rentekamret indvilger i, at der »med ermeldte 4 huses opbyggelse for ham og medhavende familie fortfares«. Det fremgår dog tydeligt af såvel Hoffmans som rentekamrets skrivelse, at man betragtede papirmølleprojektet med en vis skepsis.

På samme tid lavede Megen og hans folk en tegning til møllen, som indsendtes til rentekamret. 16 fag hus, 18 alen vid, i 2 etager, forsynet med 2 vandhjul. Bygningen tænktes opført i bindingsværk. En udførlig specifikation over det nødvendige ege- og bøgetømmer indgik til rentekamret, der sendte den videre til overjægermester *Gram*, under hvem skovvæsenet sorterede. På henvendelsen om, at det nødvendige træ skulle udvises i Silkeborgskovene, svarede han 26. februar 1763, »at de anførte egetømmer efter den underretning, som jeg mig desangående har ladet meddele, kan ikke fås uden stor skade for skoven, ej heller kan det fås alt, uden at der skal tages af de ege, som i året 1760 er udsete og nummererede til skibsbygningstømmer for den kongelige flåde, og da disse træer ikke til andet må udvises, må jeg herved tjenstskyldig og tjenstlig fornemme, om der til oftbemeldte mølles opbyggelse må udvises af de til flåden udsete og nummererede træer«.

Om overjægermesterens åbenbare modvilje mod hugst i de kongelige skove, findes adskillige vidnesbyrd¹¹⁾; muligvis har han ligesom jægermestrene hver i sit distrikt følt det som deres pligt at afværge ethvert angreb på deres skove, selv om det drejede sig om en kongelig ordre. Resultatet blev i alle tilfælde en forhaling, og først i september 1763 kunne rentekamret skrive til Trappaud, at det til møllen forlangte tømmer skulle udvises af Silkeborgskovene. Det skulle dog fældes og føres til byggepladsen af bønderne i Dronningborg rytterdistrikt. Hermed var der rørt ved et andet ømtåleligt problem, rytterbøndernes pligtarbejde og -kørsel.

Trappaud sendte bud til Megen, at han og hans værkfører måtte være til stede ved udvisningen for at få det rette tømmer. Desværre var den pågældende værkfører død. 1763 var Megen igen på rejse, formodentlig i Tyskland for at bringe de to døtre tilbage til moderen. Ved tilbagekomsten var hans øvrige folk borte, »bortløben, og Megen er ridende efter dem for at hente dem tilbage«, som der skrives. Grunden til denne rømning var, at folkene jo måtte gå ledige og uden løn, da Megens penge efterhånden slap op. Da han over for Trappaud gjorde sin beklagelige stilling op, måtte amtmanden erkende, »at han i mine tanker er sket uret med det lidte ophold«. Trappaud anbefalede Megen at tale med Anders Aarup, der var den eneste i landet, der kunne bygge møllen og værket. Desuden burde han få et pas hos kommissærerne, så han kunne rejse til København og gøre ansøgning om refusion for sit tab.

Det fremmede imidlertid ikke sagen, at Trappaud i december 1763 skrev til rentekamret, om ikke det ville være bedre at lade rytterbønderne i Dronning-

borg distrikt være fri for at hugge og transportere tømmeret, da de jo boede i en skovløs egn og var lidet kendt med træfældning, så man risikerede, at træet blev »forhugget«. I stedet indstillede han, at arbejdet blev pålagt bønderne i Skanderborg distrikt, der boede nærmere ved skoven. Dette forslag blev forelagt amtmanden over Skanderborg og Åkær amter *v. Woyda*, der mente, at bønderne i amtet nok kunne udføre arbejdet i skoven, hvis Dronningborg-bønderne kunne være dem behjælpelige med kørslen. Videre anbefalede han, at arbejdet udsattes til næste forår, så vejret tillod, at bønderne kunne overnatte i skoven.

Året 1763 gik således også, uden at sagen kom synderligt videre. Megen sad i sit hus på Løgager hede, formodentlig alene, og modtog sine dagpenge, 12 skilling daglig, men måtte notere sig et ikke ubetydeligt tab ved sine rejser og udbetalt løn til sine ubeskæftigede folk. Sten til møllen var ført til byggepladsen fra koloniernes teglværk ved Nørlund i Bording sogn. Anders Aarup havde påtaget sig tømmerarbejdet for 660 rdl. Men endnu et betydeligt stykke arbejde trængte sig på, nemlig tilførsel af grundsten samt mølledammens udgravning. Megen havde løfte om at få de nødvendige bygningsmaterialer samt lån af pengene til Anders Aarup. Først på året 1764 indsendte Megen ansøgninger om, at bønderne i distriktet måtte skaffe grundsten samt udgrave mølledammen. Herom erklærede kommissærerne sig dog afvisende, hvorefter rentekamret ligeledes afslog. Når Megen fik de nævnte begunstigelser samt de 660 rdl. mod at svare 5 % og afdrage summen efterhånden, ville man ikke strække sig videre. Megen var jo, som han selv havde dokumenteret, ikke ubemidlet. Nu var tiden inde til, at han viste, hvad han formåede. Den tidligere antydede skepsis hos kommissærerne kom atter til udtryk ved en bemærkning om, at stenene, som var tiltænkt papirmøllen, måske rettere burde bruges til de projekterede to kirker i koloniene. Trappaud erklærede rent ud, at hvis rentekamret nægtede Megen hjælp til grundsten og dam, hvilket ville koste lige så meget om ikke mere end møllens opførelse, »så bliver der ingen mølle bygt det år, som vil bortgå med bar correspondance som sædvanlig«.

Det var sikkert kun alt for sandt, når Megen ved juletid 1763 havde skrevet til kommissærerne, at blev møllen ikke bygget, var han i grunden ruineret. Han havde forsøgt at få sine sidste penge tilsendt fra Reutlingen, men byens magistrat havde været betænkelig ved at sende »det lidet øvrige af hans midler, førend han havde møllen i position, af frygt for, at han, når hans formue var fortæret, skulle tillige med sin familie dem (byen) til last og byrde komme tomhændet tilbage«. Hertil kom, at hans hustru heller ikke ville rejse til Danmark, før papirmøllen var en realitet.

Uden penge havde Megen altså ingen mulighed for at komme i gang. Dog skulle man se, at kongen under 30. juli 1764 resolverede, at møllen måtte opbygges for kongens regning mod, at Megen svarede 5 % af omkostningerne samt betalte årlige afdrag efter evne.

Gullandsk fyrretømmer var ført til Løgager, egetømmeret lå hugget i skoven, og dette var vel grunden til, at kommissærerne trods alt måtte kvie sig ved helt at opgive papirmøllen. »Så efter nøje overlæg mener vi, at siden her i Jylland er alene en papirmølle i Ribe stift ved Engelsholm, og de øvrige 3 stifters købstæder kunne fornøre denne mølle med klude for betaling, var det formodentlig bedst, at Hs. Majst. selv allernådigst lod bygge den mølle, og mølleren betalte årlig rente deraf, og i fald samme ej præsteres, da møllen til en anden at bortforpagte«.

I en skrivelse af 22. december 1764 meddelte rentekamret, at papirmøllen ikke skulle bygges, men Megen kunne enten beholde sit kolonisted eller nyde rejsepas. Stillet over for denne kendsgerning sendte han 9. januar 1765 en regning til rentekamret:

1. Havde hentet fra Tyskland sine 3 børn, 4 karle og 1 svend	234 rdl.
2. Anskaffet 12 stk. hornkvæg, 4 heste, 2 vogne med hestetøj samt en jernovn	224 rdl.
3. Havde lånt Thestrup (den siden afdøde kolonikasserer) ¹³⁾	100 rdl.
4. Indforskrevet 3 tømmermænd til møllens bygning	212 rdl.
Havde altså i de 4 år her i landet tilsat	770 rdl.

Der foreligger intet om, at Megen modtog noget godtgørelse fra rentekamret for sit pengetab. Nøgternt set var skylden jo hans egen, idet han ikke burde have engageret sine folk, før han kunne beskæftige dem. Han havde simpelthen været for optimistisk. Det kunne dog på den anden side ikke nægtes, at papirmølleplanen havde haft en trang vej fra det øjeblik, man i regeringen ved Megens ankomst blev optaget af tanken om at få en papirmølle mere til landet og forsynet med tyske fagfolk, indtil man efter den langvarige søgen efter en byggeplads måtte opgive troen på Megen og dermed mølleplanens realisation — under hele forløbet stærkt hindret af tidens sendrægtige, knirkende administrationsapparat. Alt i alt må det tænkes, at papirmager Megen, da han i løbet af året 1765 forlod Løgager, rejste bort som en skuffet og forurettet mand.

Det indkøbte fyrretømmer til møllen havde kostet 453 rdl. Spildte var disse penge dog ikke, idet tømmeret tænktes anvendt til en kirke ved Bedehøj i Kragelund sogn¹³⁾, men da også denne plan blev opgivet, fandt materialerne endelig anvendelse til koloniernes brønde. Det hugne egetømmer var der tale om at bruge ved genopbygningen af Ry mølle, som var brændt.

Kolonistedet, som var opført til Megen, overtoges af førnævnte Anders Aarup, der havde et tilgodehavende for udført arbejde ved forberedelserne til møllebyggeriet. Allerede i 1766 måtte han dog forlade stedet, skønt han gerne var blevet der. Han omtales som en fattig mand med kone og børn. Han efterfulgtes af løjtnant Busch, der indtil 1. maj 1766 havde boet i Ansø mølle, Vrads sogn. 3. maj 1768 bevilgede rentekamret, at major Friedenrich på Klosterlund, Kragelund sogn, »måtte nyde kolonigården Løgager mod at betale 100 rdl. til den kongelige kasse«. Kommissærerne androg om, at de 100 rdl. måtte bruges til istandsættelse af koloniernes brønde, men fik til svar, »at kolonierne og de jyske heders etablissement har kostet så anseligt, og det allernådigst er resolveret, at ej videre derpå for kgl. regning må anvendes, da kolonisterne nu selv ska se at soutinere sig, så finder de herrer kommissærer selv, at Deres forlangende ikke kan være at tilstå«.

Således endte da denne papirmølle-historie, der begyndte med et lyst syn på sagerne og mange løfter for, som årene gik, at fortabe sig mere og mere i usikkerhedens tåge, indtil man endelig i rentekamret brat og med barsk hånd lukkede for kongens kasse, et træk der for øvrigt karakteriserede det samlede kolonisationsforetagende.

NOTER OG KILDEHENVISNINGER:

- 1) Joh. Fr. Moritz's relationer 27. sept. 1760 (Tyske Kancelli).
- 2) De indvandrede tyske kolonister havde løfte om bl. a. skattefrihed, frihed for soldater-tjeneste og desuden fik de gårde med nødvendig kvægbesætning og avisredskaber, endelig rejsepenge samt dagpenge.
- 3) Skrivelse af 5. dec. 1760 fra forvalter From på Randbøl hede til kommissærerne. X 157 nr. 3 (Landsarkivet).
- 4) Vejle Amts Arbøger 1931, side 131 flg.
- 5) Skrivelse fra Megen til Joh. Fr. Moritz, dat. Fredericia 17. novb. 1760. (Tyske Kancelli).
- 6) Jyske stifters renteskriver-kontor. Indk. breve vedrørende kolonierne på de jyske heder 1764—65 (Rigsarkivet).
- 7) Indkomne brev til geheimeråd Hans Ahlefeldt 1760 (Rigsarkivet).
- 8) Århus Stifts Arbøger 1964, side 130.
- 9) Johan Ellerup, hvis enke 1770 solgte Sejlgård.
- 10) X 157 (Landsarkivet).
- 11) Da der i 1760 skulle bygges gårde til de tyske kolonister, erklæredes, »at det nødvendige ege- og bøgetømmer ikke kunne udvises uden Hs. Majst.s skoves totale ruin, og kunne ikke, udi nogle hundrede, ja, fast ikke i de første 1000 år blive igen bragt til nogen fuldkommen vækst«.
- 12) Søren Thestrup, teologisk kandidat, var ved kolonisationens begyndelse blevet antaget som kasserer. Det viste sig snart at være en brydsom opgave, idet en væsentlig part af kolonisationens praktiske problemer blev overladt Thestrup. Han døde pludselig 8. oktober 1763, efterladende sig et regnskab i mangelfuld orden, og fik et mindre fordelagtigt eftermæle, end han vist egentlig havde fortjent.
- 13) Den planlagte kirke i den sydlige del af kolonisationsområdet, i Torning og Kragelund samt Bording sogne, blev opgivet, efter at den største part af de tyske kolonister i disse egne rejste bort. (Se: Silkeborg Avis 31. okt. 1964).

TISET SOGN OG TISET PRÆSTEGÅRD I TIDEN OMKRING ÅRHUNDREDSKIFTET

AF CHR. BALSLEV

Til at begynde med og for at orientere læserne om Tiset sogn og dets beboere vil jeg fortælle om sognets beliggenhed. Tiset sogn ligger ca. 2 små mil syd for Århus, og gl. Horsens landevej går igennem sognet omtrent nord-syd, landevejen går fra Århus-Skanderborg landevej i Viby gennem Sleth, Tranbjerg,

Chr. Balslev.

Tingskoven (tidl. kro), over Tiset kirke, Tiset skole og Tiset præstegård til Solbjerg og fortsætter videre over Hovedgård til Horsens. Omkring århundredskiftet var landevejen ret smal med grøft til at tage overfladevandet ved den ene side, og på den anden rabat lå bunker af rå sten. Disse sten blev slået til skærver af ældre mænd, som lå på knæ og knuste stenene med en hammer og satte dem op i favnemål; dengang kendtes metermål ikke. Der var en vejmand

fast ansat af amtet. Den vejmand, der i min barndom beklædte posten, boede i Solbjerg, jeg husker ikke hans navn, vi kaldte ham bare vejmanden. Det var en ret høj mand med et vældig stort langt skæg, og som barn syntes jeg i alt fald, at han så lidt skrækindjagende ud.

Vejmanden fik foruden en beskedent løn vejtræernes grene, som han havde til brændsel, samt græsset, der var på rabatten og grøftesiderne. Samme vejmand mistede livet ved at falde ned fra et hølæs.

Tiset præstegård set fra haven 1916.

Som før nævnt blev stenene ved vejkanten slået til skærver og af stenslåerne sat op i favnemål. Senere blev stenene af vejmanden lagt ud og jævnet på vejbanen med lidt grus over, hvorefter den kørende trafik så måtte trykke det sammen, thi den gang var der ikke noget, der hed vejtromler eller lignende. Senere kom der hestetrukne stentromler med træktøj i begge ender.

Dengang var der meget få biler, al færdsel foregik pr. vogn, hesteryg og enkelte cykler, og for cyklernes vedkommende var det mest de unge karle. Sjældent så man en pige på cykel, og jeg husker, at min far, som dengang var præst i Tiset fra 1889 til 1919, var meget forarget ved at se en dame cykle.

Jeg skulle måske gå over til sognet i almindelighed, menighed og præst og præstegård, men jeg vil dog blive lidt ved landevejen, og hvad der færdedes og skete. Trafikken blev besørget af gående, lidt cykler, heste og hestevogne. Et fælles trafikmiddel var dagvognen, en stor, lukket vogn, som vel kunne rumme 10 à 12 personer, men kneb det, sad nogle på bukken (kuskensædet) eller sad ovenpå kalechen (på taget). At komme med »bussen«, som den kaldtes, var lidt af en blandet fornøjelse, alle mændene røg jo på deres store piber, og for kørerne, der ofte havde deres børn med, kunne det jo ske, at ungen trængte til en ny ble, ja, så skiftede mor bare på ungen.

Ejeren af bussen hed Niels, han kørte altid med to sorte heste for, og var der megen sne så tre heste, stadig sorte. Foruden fortjenesten ved passagerer besørgede Niels ærinder for folk, apotek og andre bud, f. eks. kolonial.

Af anden trafik var så cyklerne. Af sport var der intet, men de unge karle arrangerede dog cykelvæddeløb, som startede fra en bestemt vejsten i Gl. Sol-

bjerg, vistnok tomilestenen fra Århus, og til milestenen, som stod i Sleth. Der var 10 à 12 unge karle, der startede, alle med sort nummer på ryggen. Der blev affyret et startskud, og alle blev sendt af sted på en gang.

Solbjerg var en ret stor landsby med 2 købmænd, kro, urmager, doktor, dyrlæge (senere mejeri). Af de lidt større begivenheder her var markedet med slagte- og kælvekvæg en gang om måneden, der kunne godt komme en 50 til 70 stykker dyr. Der blev handlet, og alt, hvad slagtere fra Århus købte, blev trukket i store kobler fra Solbjerg til Århus. Der var nok ca. 20 kreaturer i hvert kobbelt, og dels trak, dels drev nogle saftige fyre (af Storm P.-typen) dyrene til Århus.

En årlig begivenhed i Solbjerg var dyrskuet, hvor egnens dygtige landmænd udstillede dyr og tog præmier hjem. Af kendte landmænd i Tiset sogn, som udstillede og fik fine præmier for dyrene, kan jeg huske Peder Knudsen i Ravnholt, Jakob Peter Olesen, senere Knud Sørensen i Solbjerg samt Mads Pedersen i Ravnholt. Også præstegården fik præmier, således i 1893 for jyske køer og kvier af blandet race. Om eftermiddagen var der så uddeling af præmier, først på aftenen fællesspisning, senere på aftenen og til langt ud på natten var der dans på Solbjerg kro.

Af andre begivenheder på landevejen var der om efteråret store drifter af lam og gæs, de kom selvfølgelig hver for sig. De blev drevet ad landevejen, i reglen af to mænd, hvoraf den ene kom ind i hver gård og spurgte, om vi ville handle. I præstegården købtes sædvanligt to lam, som kostede ca. 12 kr. pr. stk. Ligeså med gæs, hvoraf vi købte 2 à 3 til en pris af 8 kr. pr. stk.

Vi børn fra præstegården fik så lov til at pege de dyr ud, vi syntes, der var bedst, og prangeren rakte så en stok ud og tog om halsen på dyret og fangede det på den måde.

Et andet billede, som prægede landevejen, var de farende svende, det var dog ikke korrekt, da der var mange løse eksistenser imellem. Der kom næsten nogle vejfarende hver dag, som lejrede sig i landevejsgrøften lige uden for præstegården. Der kunne godt være 3 à 4 i flok, og de kom så ind og bad om mad, 2 ad gangen. Så gik der en time eller to, og atter kom de ind. I reglen var de flinke, men jeg husker dog engang, der var tiendegilde i præstegården (det skal jeg omtale senere), da kom der om aftenen to ret skumle fyre ind i køkkenet og bad om penge. De fik vel 5 øre hver, det var mange penge dengang, de smed pengene hen ad gulvet og sagde, om det var noget at give af en mand, der havde fået så mange penge ind. Fader var ikke glad og sov dårligt den nat, da han, efter den tid, jo lå med et ret stort beløb.

Jeg husker også et andet tilfælde, det var dengang Hjortshøjområdet fandt sted, jeg husker ikke årstallet (1902), men da kom der også to ind, de havde bart bryst og var meget forrevne. Vi troede, det var Hjortshøjmorderne, men det kan jo også være på grund af utøj, at de var forrevne. For øvrigt blev Hjortshøjområdet vist aldrig opklaret. En anden gang kom en ældre vandringsmand ind og bad om mad, men føjede til: Lille frøken, lidt og godt.

Der kom også vejfarende med dyr. Jeg husker, der kom en mand, som havde en bjørn i snor, og den dansede på bagbenene. Det morede os børn, og det har i alt fald gjort et stort indtryk på mig dreng, thi jeg vågnede tit om natten og troede, bjørnen kom. Den gang var jeg nok 5 à 6 år.

Præstegården i Tiset lå omtrent midt i sognet. På det ene led var sognet ret langstrakt, idet der fra skel mellem Ingerslev i Tiset sogn og Enslev i Kolt i nordvest til Tander i øst, hvor Tiset sogn skiller med Malling sogn, vel nok er

1½ mil mellem disse yderpunkter. Mod nord var den yderste grænse Tingskov kro og mod syd Solbjerg, en strækning på omkring 3 fjerdingvej.

Af areal var sognet ret stort, men der var mange gårde på fra 20—25 tdr. land til størrelser på 60—70—80, en enkelt på 100, Ingerslevgård, som ejedes af en »Brandt«. De mange små og mellemstore, og ret få, lidt større gårde, alle veldrevne, gjorde, at antallet af beboere i sognet beløb sig til ca. 1000.

Christian og Dora Balslev, 10 og 8 år gamle, i Tiset præstegårdshave. A. Jensen fot.

Foruden landbrugere var der købmænd, slagter og ret få jordløse huse, beboet af arbejdsfamilier og ældre. Det var i det hele og store et velhavende sogn, og der var ingen fattiggård eller lignende i sognet. Enkelte, der kunne, tog lidt arbejde. Jeg husker f. eks. Johan Mogensen, som boede i et jordløst hus i Ingerslev, som hjalp os i præstegårdshaven om sommeren, men trods god vilje var Johan ikke af de meget ydende, da han var meget dårligt gående og var egentlig træt, inden han fik begyndt, men han var en ualmindelig flink og hyggelig mand.

Af byer og dele af sognet var der Ingerslev med skole, dengang en lærer Højlund, så var der Tingskoven med kro, Ravnholt, Battrup med skole, lærer Chr. Jensen, Mustrup, Tander og Solbjerg, og midt i det hele Tiset by med 3—4 gårde og smedie. Tiset by lå ikke ved kirken, men ca. 1 km derfra. Kirken lå ene ved landevejen, kun med ringer- og graverhus ved. Der var dog kun 3—4 minutters gang til Tiset skole, dengang med lærer Sørensen, senere en lærerinde til de små klasser. 5 minutters gang længere mod syd ad landevejen lå så Tiset præstegård, også praktisk talt ene.

Trods den ensomme beliggenhed kirken havde, var der god kirkegang. Kirken kunne rumme ca. 200 mennesker og var nærmest fyldt, særlig om sommeren. På grund af det udstrakte sogn kunne det knibe om vinteren. Der var stald til heste ved kirken, så mange kom kørende. Senere som cyklerne blev almindelige, var der mange, der benyttede sig af disse.

Til lidt orientering vil jeg nævne de omliggende sogne og de præster, der var i samme sogne dengang. Mod nordvest i Kolt sogn Bering valgmenighed med pastor Teilmann, mod nord Holme-Tranbjerg med pastor Fritz, mod nordøst Mårslet sogn med pastor Bille, mod øst Beder-Malling sogn med pastor Christensen, mod syd Astrup-Tulstrup sogn med provst Mogensen og Hvilsted sogn med pastor Wegener. Så kom Solbjerg sø og norden for søen Blegind-Hørning sogn med pastor Hansen.

Foruden de omliggende sogne bør nævnes Testrup højskole, som nok lå i Mårslet sogn, men lige på grænsen til Tiset sogn. Dengang ejedes skolen af Jens Nørregaard som forstander og som medforstander Christoffer Bågø, der boede på »Fuglsang« i Ravnholt, Tiset sogn. Samme skole var af stor betydning for både ungdom og omegns bosiddende. Der var ca. 100 skolesøgende piger om sommeren og et lignende antal karle om vinteren. Foruden den almindelige skolegang og undervisning blev der hver onsdag aften om vinteren holdt foredrag, den ene onsdag historisk af Nørregaard og følgende onsdag kristeligt foredrag af Bågø, begge var cand. theol. Af og til optrådte også dygtige »fremmede« foredragsholdere. Disse foredrag blev holdt i højskolens gymnastiksal, der var stuvende fuld af de omkringboende unge og ældre. Da vi børn fra Tiset præstegård blev lidt ældre, fulgte vi trofast disse foredrag.

Viby-Tiset pastorat blev adskilt i 1873/74, og Tiset præstegård blev bygget samtidig. Stuehuset var grundmur, høj kampestenssokkel, og ellers muret af røde mursten og tækket med skifer. Der var 10 værelser fornedet og 2 gæsteværelser på loftet. Der var meget at holde og meget at varme op om vinteren. Der var kakkelovne overalt, mere eller mindre gode. Der fyredes fortrinsvis med kul, som var slemt ved ovnene, da der måtte fyres godt for i det hele taget at få det varmt. Men trods det store hus blev det praktisk udnyttet. Vi var 10 søskende, og eftersom vi voksede til, skulle hver have sit værelse, dog lå pigerne to og to i et værelse.

Så længe børnene var små, havde vi to tjenestepiger: 1 kokkepige, 1 barnepige. Pigerens løn var dengang 10 kr. om måneden, senere steg den til 12 kr.

Der var jord til præstegården, 21 tdr. land, og tilsvarende udbygninger, der var opført af kampesten. I den mod vest var der i den ene ende tørverum, brænderum, vaskerum og konfirmandstue, og resten lade. I den anden længe (mod øst) kostald, hestestald og vognport samt kammer til karl og dreng. Der blev holdt en voksen karl, som passede jorden og kørte for far og mor, når de skulle ud, dog var kørselen ikke så meget, da fader gik rundt i sognet og så til de syge. Far tog næsten altid sakramenterne, alterbrød og vin med og tog så de senge-liggende til alters, om de ønskede det. Det var lange ture, far gik, og vi var tit ængstelige for ham, da det somme tider blev sen aften, inden han kom hjem.

Men der blev dog kørt af og til, særlig når mor skulle med, eller der skulle hentes gæster ved tog enten i Tranbjerg eller Hørning. Vi havde to heste og en stor halvlukket kalechevogn, en slags jagtvogn. Den blev dog mest brugt.

Vi havde liberi: kappe med blanke knapper og kasket med sølvsnore til kusken, så præsten var standsmæssigt kørende. En ting, som bør nævnes, er

følgende: dengang var der ikke sygevoerne, og var der nogle særligt syge, som skulle på sygehus i Århus eller sindssygehospitalet i Risskov, kom vedkommende landmand og lånte præstens »lukkede« vogn.

Men tilbage til landbruget. Foruden de 2 heste havde vi 6 malkekøer plus opdræt, en griseso og 5—6 fedesvin. Når soen fik grise, det skulle nok passe sig, at det blev om natten, så vågede far, og jeg dreng skulle så holde far ved selskab, dette var jeg nu ikke så glad ved. Vi havde to naboer ret nær ved, Kristian Ras-

Forfatteren som 15-årig. K. Wieghorst fot.

mussen og Erik Laursen. Skete det, at soen fik grise om dagen, rygtedes dette, og så kom de jo og skulle se, hvor mange grise præstens so havde fået. Kom der så en gris, sagde de: »Nåh, hr. pastor, nu kom der en tikroneseddel til!« Altså må prisen dengang jo have været 10 kr.

Pigen malkede køerne, og der blev taget meget mælk ind til den store husholdning, resten leveredes til Aldrup mejeri. Karlen passede så marken, og dengang blev sæden sået med hånd, og ligeså blev der høstet med le. Karlen fik i løn 200—250 kr. om året, og drengen, der var skolesøgende 2 halve dage om sommeren, onsdag og fredag, fik 10 kr. plus et par træsko i løn for hele sommeren. Det var efter forholdene i dag ikke meget. Men var der en husmand eller en fisker ved Solbjerg med mange børn, var de glade ved at få sådan en stor dreng ud, bare for kosten.

Foruden den daglige hjælp ved landbruget havde vi en husmand, Simon Jensen, som havde en lille ejendom på 3—4 tdr. land i Solbjerg, han stod hele vinteren og tærskede med plejl i loen. Når han så havde tærsket et parti, kastede han kornet, og det gik til på den måde, at han samlede det aftærskede korn med avner i den ene ende af loen, hvorefter han med en lille skovl i hånden smed korn og avner (i en bue) ud i luften. Den tunge korn fløj så længst bort, og avnerne blev lige ved ham, det var nu den tids rensemaskine.

Senere fik vi en lille tærskemaskine med hestegang samt ligeså en kasterense-maskine til håndkraft, så gik det meget lettere. Simon var nu ikke glad ved disse nymodens ting, idet han mistede den ene krone om dagen, som han fik for at tærske og kaste kornet. Der blev dog bødet derpå, ved at far skaffede Simon pladsen som vejmand, idet far søgte amtet og fik ham ind efter vejmanden fra Solbjerg, som kom uheldig af dage.

I høsten hjalp Simon os at høste, al sæden blev høstet med le. Karlen gik foran, og bag ham havde vi en kone fra Solbjerg, der bandt op. Hun hed Marie, blev senere gift med en mand fra Tåstrup i Harlev sogn. Derefter fik vi Signe som høstkone (»høstmø«), hun var datter af Ruddel, som havde en lille ejendom nær præstegården mod vest over mod Blegind sogn. Signes mor havde det flotte og lange navn: Rudolphine, Georgine, Addaline, Lussymarie Jensdatter. Ruddel var nok en forkortelse af det lange navn. Det var en pæn gammel kone, og jeg dreng kom der ofte af følgende grund. Vi fik post fra Hørning; posten hed Hans og boede i Blegind; når så posten havde afleveret breve i præstegården, og der skulle svares hurtigt (Posthans skulle til Solbjerg og på hjemturen passere Ruddel, der gik et par timer), så blev jeg dreng sendt over til Ruddel, og så fik posten svar med samme dag. Det var vel nok hurtig postbesørgelse.

Nå, men vi kom bort fra høsten. Ovennævnte Simon Jensen hjalp også i høst og gik anden mand med le, og havde så en gammel svigermor, som hed Mine. Mine bandt op, og trods alder, ja, der var vist ingen alder på Mine, men en rask gammel knag var hun, både i arbejde og mund. Mine var også fast vaskekone i præstegården. Dengang var det jo på vaskebræt og en frygtelig vaskemaskine af træ. Blandt andet måtte jeg arme dreng trække samme maskine. En stor mangel ved præstegården var vand. Der var tre brønde, og naboen havde en i sin mark til kreaturer, dem tømte vi alle og måtte til sidst i en stor vintønde hente vand i Tiset skole.

Efter vaskedag skulle tøjet tørres og rulles og stryges. I kælderens havde vi en stor dobbelt trærulle fyldt med mursten. To trak, en i hver ende, og en rullede på stok, og så vippede vi rullen, når ny stok skulle under. Strygningen foregik på den måde: Vi havde en ret tyk jernplade, der passede i ringene over ildstedet, der blev strygejernene, som var af jern, såt på og varme. Vi havde også et hult strygejern, hvori der blev puttet gløder, en klap faldt ned, og så strøg vi med det.

Ligeså blev der kernet smør, det foregik i en tønde ca. 1½ alen høj med låg over, i låget var der et hul, hvor en stang med en rund træplade for enden blev stukket igennem. Vi trak så stangen op og ned, hurtigt, og med lidt held blev der smør.

En af de store begivenheder var slagting af gris, i reglen en stor tamp på en 3—400 pund. Det skete i reglen op til jul. Der kom en slagter fra sognet, og slagtingen foregik i vaskehus. Sådant en dag var der travlhed i vaskehus og køkken. Vi måtte selv rense tarme, og når grisen var kold, blev den båret ind i køkkenet og parteret. Det meste blev saltet i et stort kar i kælderen, hvor det lå i 6 uger, kom så op og blev sendt til røgning. Dog var der småstykker, som stadig lå i saltkar til brug til hvidkålssuppe og lignende. Hovedet blev der syltet af, og flommer blev afsmeltet.

En mærkelig ret blev serveret samme aften. Når fedtet var smeltet, blev der skåret to tommer tykt rugbrød af, et stykke til hver af familien, og lige så mange store madæbler, de lå så og blev kogt, og vi fik det serveret varmt, en dejlig ret, som alle kunne lide, og mærkelig nok: ingen dårlige maver bagefter.

Der blev også lavet medisterpølse, som blev puttet i store stenkrukker med fedt hældt over, og så kunne de stå ret længe, men gik der hul på fedtlaget, skulle pølserne spises straks.

Der blev også bagt i lange baner, og mange kasser stod fyldte. Det var skik, at kom der nogle af sognets beboere til præsten, f. eks. for at melde dødsfald eller bestille bryllup, blev de beværtet med et glas vin og småkager. De to lam, som var købt efter høst, blev også slagtet henimod jul.

Gruppebillede fra o. 1913. Stående fra venstre: Hølger, Dora, Poula og Christian Balslev. Siddende fra venstre: Thekla og Laurits Luja Balslev, Margrethe Wegener, f. Balslev, og hendes Datter Mathia. Katharina Balslev. Bodil Hauschildt fot.

Et punkt, som fangede min opmærksomhed og rørte mig, var, når vi skiftede folk. Jeg har set tårer i øjet på en stor stærk karl, og jeg har set, at de har været omme i læbæltet og finde små kastanietræer, gravet dem op for at tage dem med til deres hjem til minde om Tiset præstegård.

Et andet afsnit var haven, en dejlig stor have med en stor græsplæne foran stuehuset med rosenbede, levkøj og andre smukke blomster. På samme plæne stod en rød- og en hvidtjorn, meget smukke, når de stod i blomst. Der var mange frugttræer lige fra sommeræbler til os børn til gemmefrugt: gravensten, flaskeæbler, nonnetitter og mange flere. En del af haven ud til landevejen var en lang kirsebærrallé. Jeg husker som dreng, at jeg engang kom ud til den allé, den var lige sprunget ud, et flor af kirsebærblomster, jeg barn blev så betaget, at jeg ikke turde gå derind, men vendte om med et indtryk, som jeg aldrig glemmer.

En del af haven, hvilket var almindeligt i de fleste præstegårdshaver, var en stor plæne til krocketpil. Det spil var især aktuelt, når der kom kusiner og fætre på besøg i sommerferien.

Fader var lidt af en arkitekt og yndede at bygge lysthuse i haven. Der var et stort et, som kunne rumme mange, og der fik vi særlig om sommeren, når der kom gæster, kaffen serveret. Lørdag eftermiddag og aften fik haven en omgang skuffen og rivning over det hele, så hjalp vi alle, og fader tog et nap med. Når

kirkeklokken ringede solen ned, tog fader altid sin kasket af og hvilede med arbejdet, sålænge det varede. Det er også et godt minde fra det gamle hjem.

Selskabelighed og offentlige besøg i præstegården: Af offentlige besøg var der praktisk taget kun et, det var hvert år i maj eller juni, så meldte provsten sig med to håndværkere, en murer og en tømrer. Så blev bygningerne synet: tag, døre, vinduer o. s. v. Det blev så ført til protokols og skulle være udbedret inden næste år, når besøget gentog sig. De blev så beværtet, og en gammel skik blev holdt i hævd. De fik kogt gedde og peberrodssovs og en og anden efterret (nb. gedden blev fanget i Solbjerg sø af en fisker, der hed Anders Peter).

Af andre gæster var følgende: mor havde en broder i Århus, som var overlærer ved katedralskolen, han hed Tomas Meldal og hans kone Thekla. De havde tre børn: Elisabeth, Agnes og Even. Onkel og tante med børn kom ofte om sommeren, uanmeldt, tog med tog fra Århus til Tranbjerg og gik så den $\frac{3}{4}$ mil til præstegården. Når de kom, var der glæde, vi børn morede os med fætter og kusiner, og de ældre snakkede. Når kaffen var drukket i lysthus i haven, var det en stående regel, at far og onkel Tomas skulle en tur i marken og se, hvor godt kornet stod. Senere fik vi aftensmad, husets og gårdens produkter, særlig blødkogte æg, og da vi havde masser af æg, blev der kogt mange, og det morede og vel også forundrede os børn, at onkel Tomas kunne spise 3—4 æg, men de var ham vel undt. De blev så kørt til tog ved nitiden om aftenen, og en glad og hyggelig dag var slut. Da vi var mindre børn, blev der om vinteren bedt de nærmeste af gårdmændene og deres koner og ligeså mølleren i Aldrup mølle, der hed Bursche. Der var to familier, de gamle og de unge Bursche. Herrerne trak sig tilbage til fars studereværelse, og damerne blev ved mor, og så gik snakken lystigt. Ved jul var i reglen omegnspræsterne med fruer samlet i præstegården, og det var praktisk taget hvad selskabelighed der var.

En årlig begivenhed i præstegården var tiendens betaling, eller som vi kaldte det i præstegården tiendegildet. Dengang kom alle selvejere, gård- og husmænd og betalte tiende til præsten. Det var præstens løn for hele året, udover hvad der kom ind ved bryllup, begravelse, offer og lignende.

Tiende blev udregnet af præsten hvert år. Efter nytår blev der, vel af staten, averteret kapitelstakst, priser på korn, og det var vist prisen på byg, der blev anvendt. Hver ejendom var sat i hartkorn: tønder, skæpper, fjerdingkar og album. Var prisen for eksempel dengang 8 kr. pr. td. byg, og ejendommen havde 6 tdr. hartkorn, blev tienden 6 gange 8 eller 48 kr. Præsten havde en bog med hver enkelt ejendoms hartkorn, og så blev tienden udregnet. Mandens navn, hartkorn og beløb i kroner og øre blev skrevet på en seddel og bedt betalt i præstegården, i reglen en dag først i februar. Sedlerne blev bragt til skolerne, og børnene fik så sedlerne med hjem.

Dagen før var der travlhed i præstegården, for alle skulle bespises. Der blev slagtet en sødmælkskalv og store stege sat på bordet, (hjemmelavet) leverpostej og andet pålæg, rødbeder m. m., hvidtøl. Der blev også bagt julekage, som vi børn kaldte det. Der blev lavet frikadeller og stuvet hvidkål. Denne ret var forret, og den fik de varmt. Så ved titiden begyndte folk at komme. Den første, der kom, var posten, han hørte ikke til sognet, men skulle selvfølgelig have et måltid mad sådan en dag, og så kom sognets mænd, først gik de ind og betalte, og fader sagde så om at gå ind og spise. Det var jo vinter, og alle havde god tid, og ved siden af maden fik de en hyggelig sludder. Husets piger gik fra og til og bød om og sørgede for, der var mad på bordet.

Efter et solidt måltid gik de ind i en anden stue, hvor der var dækket langt kaffebord, hvor de fik kaffe og julekage. Inden de gik hjem, stod der ude i entréen en stor kasse fyldt med Obels melange, så fik de et stop, og så gik det hjem til mor og børn.

En anden, mindre del af præsten løn var offer ved bryllup og begravelse: 10 kr. for en gårdmand og 5 kr. for mindrebemidlede. Så var der offer i påske og pinse. Der blev sendt sedler ud gennem skolebørnene. Præstens sedler var blå, lærerens og kirkesangerens hvide. Der var intet beløb, folk gav, hvad de syntes, i reglen 50 øre, 1 eller 2 kroner, meget få 5 kr. Det offer blev erlagt i kirken ved, at kirkegængerne (1 fra hver familie) gik op bag om alteret, lagde præstens offer på alteret, og derpå ned og lagde kirkesangerens offer ved degnestolen. Nu var det ikke nemt at få begyndt med at gå, men så var præsten ikke uden praktisk sans: Der blev valgt en salme, hvor linierne i et vers lød: Kommer, kommer, og så begyndte de at gå.

En anden skik, der blev brugt ved kirken, var, at når gudstjenesten var forbi, blev alt offentligt, vel nok mest sognets anliggender, læst op af læreren ude i våbenhuset.

Af mere private anliggender angående hjemmet så var vi jo mange børn, 10 i alt. Med hensyn til vi børns undervisning og skolegang var fader meget konservativ. Vi blev undervist af privat lærerinde, som kun underviste os børn, ikke fordi lærerne i sognet ikke var dygtige, nej, de var virkelig efter den tid dygtige lærere, men grunden var nok den, at vi ikke skulle lære unoder af de andre skolebørn, banden og lignende. Jeg mindes en lærerinde, en frk. Helvig fra København, hun var dygtig nok, men havde den skavank, at det kneb med at komme op om morgenen. Skolen skulle begynde klokken 9, men hun kom farende i sidste øjeblik, satte sig til morgenbordet og beordrede mig dreng til at hægte hendes kjole i ryggen. Det var for mig dreng en stor ydmygelse, men jeg har tilgivet hende, for egentlig var hun jo foran sin tid. I dag er parolen jo, at vi skal hjælpes ad, hvad hjemmet angår.

Et andet punkt i hjemmet var, at vi havde huslæge, det var dengang læge Storm i Hørning. Lægen havde hver onsdag konsultation i Solbjerg kro, så kunne eventuelle syge søge ham der. Vi havde det indtryk, at medicinen, der mest blev brugt, var halvkaffe (kaffepunch, halv kaffe, halv brændevin). Når konsultationen i Solbjerg kro var slut, aflagde Storm visit i præstegården, enten vi var syge eller ej, og det mærkedes ofte, at han selv havde taget sin del af ovennævnte medicin.

Dette er i hovedtrækkene, hvad jeg kan huske fra præstegård og sogn, og håber jeg, der er nogle, der kan have interesse af at læse det.

EN SPÅDUKKE ELLER ORDSPROGSDUKKE

AF PETRA JULIE HOLM

Min svigermor, fru Emma Holm, tilbragte gerne søndagene hos os. Ofte kom hun da med en eller anden gave, som havde særlig værdi for hende selv, og som hun derfor ønskede bevaret i familien. En dag rakte hun mig en lille pakke med ordene: »Jeg ved, du vil passe på min ordsprogsdukke, derfor skal du have den.« Hun tilføjede: »Jeg fik den af min gode veninde jomfru Bøggild til min 12 års fødselsdag.« Dukken, som jomfru Bøggild selv havde fremstillet til nævnte lejlighed, var en af de morsomme og nu ret sjældne spådukker, der indeholder en mængde papirlapper med skrevne sentenser.

Hin søndag blev der talt meget om Emmas barndom i Todbjerg og Johanne Bøggild, kendt for sine digte i jysk mundart. Min svigermor medbragte flere trykte eksemplarer af disse digte og gengav f. eks. den fornøjelige markedsvisse om en tur til Wolsmarken (Sct. Olufs-Marked i Århus) i 1860 med den ægte jyske betoning og med det uforlignelige lune, hun i så rigt mål ejede.

Emma Holm var født i Skødstrup den 11. juni 1846, datter af møllejer i Todbjerg Peder Jensen, som også drev Løgten kro og en gård i Skødstrup.

Da jeg i Skalk nr. 6, 1967, læste artiklen af Else-Marie Boyhus om præstens spådukke, der nu befinder sig i Lolland-Falsters Stiftsmuseum, blev det anledning til, at jeg fandt min gamle dukke frem og skænkede den til min mands livsværk, Købstadmuseet »Den gamle By«.

Ordsprogsdukken, som ejeren gennem de mange år kaldte den, kan dateres til 1858, og dens hele udseende er da også karakteristisk for denne tid. Porcelænshovedets sortmalede frisure med midterskilning og redt ned om ørene samt den flettede »snegl« i nakken er en tro gengivelse af tidens hårmode for voksne damer. Velkendt fra dukkehovederne er også de malede blå øjne og røde kinder.

Op i halsen er stukket en lærredsbeklædt »stang« af vat, hvortil mange strimler af kulørt glanspapir er bundet fast; 82 er nu bevarede. Papirstrimlerne, som er sammenfoldet på langs, er ca. 2,5 cm brede foroven og ca. 3,5 cm forneden. På den nederste afrundede del er med fin og sirlig håndskrift prentet en rimet spådom eller sentens, som derpå er højet ind i folden. Halvdelen af strimlerne vender åbningen fremefter, halvdelen bagud. Over et lille stramt skørt af brunt baj, som dækker den øverste del af strimlerne, bærer dukken en langærmet grå taftkjole, der ganske enkelt er rynket sammen i halsen med gult uldgarn; en hæklet snor om livet og en nydelig lille prikborn på sømmen forneden er af samme gule garn.

Sibyllor benævnes den slags i Sverige. Som oplyst i Skalk har antikvaria Märta Lindström behandlet emnet i »Kulturen« 1959, side 36—37; på museet i Lund findes også en sibylla. M. L. nævner, at typen synes at have sit udspring i England, hvor den hed fortune-teller og kendtes allerede omkring 1780.

Det er lykkedes M. L. at opsøre 9 sibyllor, som alle er fra tiden 1850—70. Heraf de to i København og syv på sydvestkysten af Sverige fra Gøteborg til

Ystad. Nu må der så føjes endnu to danske til, den i Skalk velbeskrevne, lollandske spådukke og sidst den, som nu befinder sig i »Den gamle By« i Århus. Iøvrigt fremgår det af Skalk-artiklen, at Sibylle-navnet også forekom i Danmark.

Emma Petra Jensen, 15 år gammel.

En almindelig legedukke var spådukken altså ikke, men den kom frem til festerne ved juletid og andre lejligheder, hvor man under spøg og latter fornøjede sig med de gamle selskabslege.

Fælles for alle de her nævnte spådukker gælder, at versenes indhold gerne rummede en spøgefuld satire, som oftest moraliserende eller lidt drillende. Når man da efter tur åbnede et blad, og det skete, at indholdet passede særlig godt på den pågældende person, gav det naturligvis anledning til megen munterhed. Nogle prøver af de 82 smårim gengives nedenfor.

At rime sine tanker synes ikke at have voldt jomfru Bøggild mindste besvær. Enkelte gange startede hun dog med en kendt strofe som f. eks. den gamle tale-måde: Om hundrede år, hvor er vi da? Den bliver til:

Om Hundrede Aar, ja om Hundrede Aar
 Naar Luftbaloner til Maanen naar
 Da kan som Skipper Du tjene Penge,
 Naar bare, naar bare — Du lever saa længe.

Fat mod min Ven, agt ej hvad Mængden vrøvler
Lad Ingen see Du gaar med bare Been i Støvler.

Din Skjønhed søger sin Mage
Et Skjæg vilde pryde Din Hage.

Du som Spartaner Dine Been opdrage
Thi aldrig faar Du Raad at age.

Den første April blier der Fare
For Limstangen tag Dig i vare.

Vogt Dig for Gjæld og Hæklenaale
Allerkjæreste Ven
Begge saa let gaar ind, men skraale
Maa Du før Du faar dem ud igjen.

Hvi gjorde Du i Aftes saadant Spektakkel
Nu gaar han og græder den sølle Stakkel.

Søg ej Perler og Guld
Men et Hjerte tro og huld.

Du tænker at Ingen kan see eller høre
Den lille Ræv Du har bag Dit Øre
Jo, slig en Fyr kan saa let sig røbe
Jeg synes Du skulde la Mikkel løbe.

Vogt Dine Høns for Maaren
Han lurder derude i Gaarden.

O Du som altid er pyntet og fix
Med Tiden det tømmer Din Portemonix.

Til Vintren Du blier et ulykkeligt Væsen
Med Ild i Hjertet og Frost i Næsen.

Husk paa naar Krokodillen græder
Den allersnarest Folk opæder.

I Aften skal Du sande forvist:
Den leer dog bedst som leer tilsidst.

Naar mange Jern Du i Ilden har
Da brændes nogle, den Sag er klar.

Lad mig se Du ej Spurven af Haanden slipper
For at gribe de ti som paa Taget pippet.

Du bryster Dig af Din Taille
Men jeg vil være en Kanallie
Om ikke hvert Ord jeg siger er sandt:
Ad Aare Du ligner en Elephant!

Gode Raad:
For Dine faldne Finantser
Saae Raps!
For Din Mave
En Bittersnaps!

Staa fast paa Dine Been
 Thi hvis Du falder
 Da vil der lyde et stort
 Rabalder.

Ordsprogsdukke. 20 cm høj. P. Bang Termansen fot. 1968.

En skat Dig vinker bag Laas og Slaa
 Kan Døren Du finde saa bank kun paa.
 Ti og Tael paa rette Sted
 Saa kommer i Verden Du nok paa glead.

Jomfru Bøggild, som hun kaldtes og stadig kaldes på egnen, var lærerdatter, født i Todbjerg 1829. Under sine digte skrev hun sig »en jysk bondepige«, men nogen almindelig bondepige har hun nu ikke været. Kender man de nævnte digte i jysk mundart*), vil man have bemærket, at »Johanne« — som hun underskriver sig — netop har haft en strålende evne til at tage sine medmennesker på kornet. Deres svagheder og særheder fremhæves på en charmerende venlig og munter måde, som tillige åbenbarer både viden og begavelse hos forfatterinden.

Efter faderens død i 1848 boede jomfru Bøggild og hendes mor i den nordre ende af den gamle skole, men da den blev nedrevet omkring 1858—59 og en ny opførtes på grunden, lod de to damer bygge et lille hus overfor. Her boede Johanne en menneskealder til sin død 1895. Moderen døde 1863. Det nettede lille

hus står endnu, og på gavlen er opsat en mindetavle, lavet, som det hedder sig, af en af skolens gamle drenge, se vignetten.

Skærmet af en prægtig rødbøg lige ved kirkens mur hviler Johanne sammen med forældrene. Deres grave holdes smukt i ære af en endnu levende gammel ven af Johanne Bøggild.

Mindetavle på Johanne Bøggilds hus i Todbjerg, P. Bang Termansen fot. 1968.

*) F. eks. En gammel Wolsmarkens-Viis.

Fortalt af en jydsk Bondepige fra Todbjerg.

To Digte i jydsk Mundart: I. Gamle Marens Erindringer. II. Marens Dom.
Af Johanne.

Tre Smaadigte i jydsk Mundart: I. Oversvømmelsen i Aarhus Aar 1860 (Wolsmarkensvisen).
II. Al Begyndelse er vanskelig. III. Erindringer fra Sommeren 1864.

Af Johanne.

To ny Digte i jydsk Mundart: I. Ved Vaskeballen. II. En baahne Knejt.
Af Johanne.

FØRSTE VALG I ØSTJYLLAND TIL DEN NØRREJYSKE STÆNDERFORSAMLING

AF N. C. SPANDET

I første halvdel af forrige århundrede afholdtes de første politiske valg i Danmark. Det var valgene til de 4 stænderforsamlinger, der var forløbere for grundloven af 1849.

I de første 2—3 tiår var der så godt som ingen politiske rørelser i det danske folk — affæren med dr. Dampe var en ren undtagelse — først med julirevolutionen i Paris kom der lidt røre i det politiske dødvande herhjemme. Bevægelsen begyndte først i hertugdømmerne, hvor Uwe Jens Lornsen i Slesvig begyndte at hverve tilhængere til sine politiske planer.

Efterhånden gik det op for den enevældige, nu alderstegne landsfader kong Fr. VI, at det i længden ikke nyttede at vende det døve øre til folkets krav om deltagelse i statsstyrelsen, og efter lange overvejelser førte det til beslutningen om oprettelsen af de rådgivende provinsialstænder.

Beslutningen måtte dog underkastes mange drøftelser og igennem lange og trange fødselsveer, inden den endelig udformedes og så dagens lys. Det blev først pålagt både det danske og det tyske kancelli at udarbejde forslag til lovgivning om rådgivende stænderforsamlinger. Det var kongens mening, at den præjisiske provinsialstænderforfatning af 1823 kunne være forbillede for en tilsvarende ordning herhjemme. Det viste sig dog snart, at det var vanskeligt at opnå enighed blandt de ledende i kancellierne.

Det var i begyndelsen af januar 1831, at reskripterne — henholdsvis til det tyske og det danske kancelli — blev udstedt med pålæg om at komme med forslag til opfyldelse af kongens løfte om at indføre rådgivende stænderforsamlinger. Først den 11. februar kom reskripterne til offentlighedens kendskab, men der gik godt 3 år, inden det blev endelig bestemt, hvordan stænderne skulle sammensættes og virke.

Først drøftede danske kancelli, hvor de to førende mænd var A. S. Ørsted og P. C. Stemann, forfatningen, men mellem dem var der ofte divergerende meninger. Efter nogle drøftelser og overvejelser udarbejdede de to kancellier hver for sig deres forslag, som var ret forskellige. Efter at kongen havde modtaget forslagene, besluttede han, at forslagene skulle underkastes en nøjere undersøgelse.

28. maj 1831 udstedtes de to første anordninger om indførelse af stænderforsamlinger, hvori det sagdes, at kongen havde besluttet at indføre rådgivende stænder, men sagen var endnu ikke moden til gennemførelse, den skulle først

gennemdrøftes i alle enkeltheder i en komité bestående af Ørsted, Stemann, Moltke og overprokurør Høpp. Disse drøftelser blev ret omfattende og langstrakte.

Endnu en gang måtte de forskellige udkast og forslag gennemgås og bearbejdes, inden de endelige lovforordninger om stænderforsamlinger kunne udstedes. Det skete ved, at der for kongerigets vedkommende blev nedsat et udvalg af de såkaldte »oplyste mænd«, som fik det hele materiale til gennemgang og udtalelse. Dette hverv blev overdraget til i alt 35 mænd, bestående af godsejere, folk fra købstædernes styre samt amtmænd og amtsforvaltere. Af udvalget var kun 7 fra Jylland, en af de 7 var amtmand Rosenørn i Århus. Også i det udvalg drøftede man mange ting, bl. a. spørgsmålet om præsternes valgbarhed til stænderforsamlingerne. Ved en afstemning viste det sig, at 16 stemte for, at præsterne både skulle have valgret og være valgbare, mens 18 stemte imod begge dele. En absolut modstander var Stemann. Af modstanderne hævdedes det, at præster ikke skulle give sig af med politik, men skulle passe deres »moraliske og religiøse lærerembede«. Ligeledes var flertallet af de »oplyste mænd« imod, at jøder fik sæde i stænderforsamlingen, mens der var flertal for at give jøderne stemmeret.

Efter at de »oplyste mænds« betænkning var afgivet til kongen, gik der en rum tid, inden de endelige lovforordninger blev udstedt.

Først 15. maj 1834 blev der udsendt 4 forordninger, idet der blev givet en lov for hver af stænderforsamlingerne.

Det bestemtes, at der skulle være 4 stænderforsamlinger, valgperioden var 6 år, og der var direkte valg af de folkevalgte stændermænd. For at få valgret skulle man være 25 år, og for at kunne vælges 35. De deputerede med hver en suppleant skulle vælges i 3 klasser, som alle skulle være grundbesiddere. Klasserne bestod af godsejerne, større grundejere i købstæderne og grundejere i landdistrikterne, dog ikke af de mindre grundejere. På landet skulle man eje 4 tønder hartkorn, og arvefæstere 5 tønder. For at være valgbar skulle man have det dobbelte. For at være valgbar i provinskøbstæderne i kongeriget skulle man besidde ejendom til værdi af 2000 rdl. (brandassuranceværdien), og for at kunne stemme 1000 rdl. Desuden var der en lang række bestemmelser både for at kunne stemme og for at kunne vælges. Disse bestemmelser, som jeg ikke her skal komme nærmere ind på, var hovedsagelig ens for kongeriget og hertugdømmerne, selv om der var enkelte forskelligheder. Jeg skal dog lige nævne et par af de øvrige bestemmelser, bestemmelser, som vi i dag med vor indstilling har vanskeligt ved at forstå berettigelsen af. Således kunne som allerede nævnt jøder ikke vælges, men nok stemme, i hertugdømmerne kunne de hverken stemme eller vælges. Endnu mere besynderligt var det, at præster ikke var valgbare, men nok kunne være kongevalgt. I nutidsmenneskers ører lyder det jo også mærkeligt, at kvinder, tyende, husmænd, ja selv mindre gårdmænd (de såkaldte halvgårdsmænd) og arbejdere samt mindre håndværkere ikke havde stemmeret. Dengang følte det ikke mærkeligt, men var helt efter tidens opfattelse, og vor stænderforfatning var mindst lige så frisindet som tilsvarende forfatninger i andre lande. De forskellige afstemningssteder fastsattes sådan, at ingen skulle have mere end 3 mil fra sin bopæl til afstemningsstedet. Det kunne vel ikke altid overholdes, således havde beboerne på vore småøer sikkert ofte mere end 3 mil til afstemningsstedet. Det er således forståeligt, at den eneste stemmeberettigede på Endelave undlod at afgive sin stemme, der skulle afgives i Aldrup mølle i Blegind sogn, Hjelslev herred. Afstemningen var ikke hem-

melig, idet hver vælger måtte nævne 2 navne, som blev noteret i en valgprotokol, der viser, på hvem hver enkelt havde stemt.

Samlingsstedet for den nørrejske stænderforsamling skulle være Viborg. Her skulle vælges 55 stændermænd, nemlig 12 for det større landbrug, 14 for købstæderne og 22 for landdistrikterne. Desuden skulle kongen udpege 7 medlemmer, hvoraf 2 skulle repræsentere gejstligheden og 1 universitetet. Man ser heraf, at det var al den repræsentation, »intelligensen« fik i stænderforsamlingen. »Kapitalen« var der heller ikke taget hensyn til, såfremt kapitalindehaveren ikke var grundejer. De delegerede fik 4 rdl. om dagen i diæter, fra de rejste hjemmefra, til de var hjemme igen, + 1½ rdl. for hver mil, de måtte rejse.

Valgdeltagelsen ved vort første politiske valg var meget stor. Af de stemmeberettigede afgav ved det første valg til Viborg stænderforsamling 87 pct. deres stemme i landdistrikterne til trods for, at mange havde lang vej at rejse uden at kunne betjene sig af vor tids befordringsmidler. I købstæderne stemte 83 pct. og af godsejerne 63 pct. Ved betragtning af de store stemmeprocenter skal man dog huske på, at det kun var et meget ringe antal af landets indbyggere, der i det hele taget kunne stemme. Af vælgere i Nørrejyland var der 10597, og af dem afgav 8231 deres stemme.

Trods det meget lille udsnit af rigets befolkning, der kunne stemme, må man dog sige, at repræsentationen i stænderforsamlingerne var ret alsidig, idet både godsejere, selvejende bønder, arvefæstere samt købstæderne var repræsenteret. Ganske vist var det kun gennem overklassen, men det fandt datidens mennesker kun rimeligt.

Nogen egentlig valgagitation blev der, bortset fra hovedstaden og ganske enkelte tilfælde på øerne og i hertugdømmerne, ikke ført. Der må dog vist gennem aviser og ved drøftelser vælgerne imellem være ført nogen agitation og være truffet aftaler. Af de bevarede valgbøger kan man således se, at i et sogn, hvori der var 10 stemmeberettigede, har de stemt som efter en snor, idet de alle som en har stemt på de samme 2 mænd, henholdsvis som deputeret og suppleant.

Der fandt ingen opstilling af kandidater sted, man kunne stemme på hvem man ville af de valgbare over hele Nørrejyland. I praksis stemte man hovedsagelig på mænd fra ens eget valgdistrikt, men der faldt dog også enkelte stemmer på kandidater i nabodistrikterne, således faldt der for 12. landdistrikts vedkommende stemmer både i 11., 13., 15. og 20. valgdistrikt. Man kan næppe sige, at der stemtes efter politisk indstilling, men snarere efter standsinteresser. Man har ikke indtryk af, at valgtryk fandt sted, dog fortælles det, at den augustenborgske hertug nærmest var rasende over, at hans bønder ikke havde stemt på den kandidat, han ønskede, og han bedyrede, at de, som havde forset sig, ingen hopper skulle få bedækket på hans stutteri, så længe modstanderne sad i den slesvigske stænderforsamling, hvor han var selvskrevet medlem.

Den almindelige interesse for valget har vel nok været mindst i Nørrejyland, og mange steder var man ret uforstående over for betydningen af, at den jævne mand skulle tages med på råd i statens anliggender, betegnende er vel nok, hvad en avis skrev: »Vi bebrejder ikke den landmand, som indskrænker sig til at passe sit hus og sin familie. Han er langt lykkeligere end den, som kaster sig politikken i armene, der praktisk vurderet i de sidste 50 år kun har været et nedslående miskmask, hvoraf vort fødeland så temmelig har holdt sig fri«.

Efter foranstående almindelige oversigt over stænderforsamlingernes tilblivelse skal her kun nærmere omtales de lokale valg i et afgrænset område af

Østjylland omfattende godsejernes valg i Århus stift og valgene i byerne Århus, Skanderborg og Horsens samt valgene i de omliggende valgdistrikter.

Af de 7 kongevalgte medlemmer af stænderforsamlingen i Viborg hørte de 2 til i dette område, nemlig lensgreve Frijs og amtsprovst Schmidt, Vær ved Horsens.

Valget af de 12 repræsentanter for godsejerne i Jylland fandt sted i 3 distrikter, hvoraf det ene omfattede Århus stift. I hele Nørrejylland fandtes der i godsejernes klasse kun 107 vælgere og 77 personer, der var valgbare. Af vælgerne mødte 74 eller 69 pct. De valgte godsejere i Nørrejylland tilhørte gennemgående en i økonomisk og social henseende jævnere klasse end de valgte på øerne.

I Århus stift valgtes ritmester Friis, Lyngbygård (25 stemmer), major Oppen-Schilden, Clausholm (24 st.), justitsråd Nyegaard, Stenalt (22 st.), og prokurator Ingerslev, Rugård (22 st.). Suppleanterne blev baron Arenfeldt, Stensballegård (21 st.), kammerherre Arensdorf, Overgård (21 st.), kammerjunker Mylius, Estruplund (17 st.), og baron Güldenchrone, Vilhelmsborg (16 st.). Baron Arenfeldt ønskede dog ikke at modtage valget.

Af valgdistrikter for købstæderne var der i Nørrejylland i alt 11. Af dem lå distrikt 2 og 6 i det her område omfattende byerne Århus, Skanderborg og Horsens. Århus og Skanderborg dannede ét distrikt med tilsammen — jeg antager — ca. 6000 indbyggere, mens Horsens havde 4846 indbyggere. De forskellige købstadsvalgdistrikter var ret uens i størrelse. Mens Horsens alene dannede ét distrikt, var Vejle, Fredericia og Kolding fælles om distrikt 10. Distrikt 5 bestod kun af den lille by Ribe med 76 vælgere, mens de 3 købstæder i 10. distrikt havde ca. 3 gange så mange vælgere, og ingen af de to distrikter måtte vælge mere end én deputeret hver. Distrikt 2 valgte to stændermænd, nemlig tobaksfabrikant Funder og borgmester Fleischer, begge Århus, med henholdsvis 122 og 111 stemmer af 169. Som suppleanter valgtes agent Røgind og købmand P. C. Raae, Århus.

I Horsens var der 136 af byens 4846 indbyggere, der kunne stemme, eller knap 3 pct. Størsteparten af dem var købmænd og brændevinsbrændere. Der var ganske enkelte embedsmænd og værtshusholdere samt nogle få officerer og håndværkere og en enkelt skipper. Af valgbare var der 55, hvoraf 39, altså over halvdelen, var købmænd og brændevinsbrændere. Stemmerne samlede sig især om agent og købmand Søren Nielsen Monberg, der fik 90 stemmer af 101 mulige. Suppleant blev fuldmægtig, exam. juris Schytte, der fik 42 stemmer. Stemmerne faldt noget spredt, idet der stemtes på ikke mindre end 9 personer. Nr. 3 var en købmand Eske Kier med 38 stemmer. De øvrige 6 fik hver ganske få stemmer. Valgbogen er omhyggeligt ført, så der gøres rede for, hvem de forskellige vælgere har stemt på, og det noteres også, hvorfor de udeblevne ikke stemte, hvis det skyldtes død, sygdom eller bortrejse. Hvor der ingen grund anføres, må man vel antage, at undladelsen skyldtes ligegyldighed, eller at man som protest mod valgbestemmelserne ikke ville stemme. Det er måske af denne årsag, at ingen af byens jøder afgav deres stemme, skønt 2—3 af dem var berettiget til at stemme, men ikke kunne vælges. Det gjaldt således sikkert den rige og ansete jøde Zacarias Levy (efter Levy-slægten er Levysgade opnævnt). Også to af byens præster, de eneste præster, der havde stemmeret, undlod at stemme. I alt afgav 102 vælgere deres stemme, hvoraf dog én ønskede at stemme i 13. landvalgsdistrikt, hvor han også var grundejer. Der var således i alt 34, der ikke stemte.

Distrikt 11, der havde valgsted i Skjolddelev by, var meget udstrakt og havde et forholdsvis stort antal vælgere, idet distriktet foruden et stort antal sogne i Århus amt strakte sig ind i både Randers og Viborg amter med et betydeligt antal sogne.

I Viborg amt lå følgende sogne af Houlbjerg herred: Skjød, Houlbjerg, Granslev, Haurum, Sall, Velle, Vejerslev, Aidt og Thorsø.

I Randers amt lå følgende sogne af Galten herred i distriktet: Vissing, Ødum, Hadsten, Laurbjerg og Lerbjerg. Af Øster-Lisbjerg herred sognene: Skødstrup, Todbjerg, Mejlby, Hjortshøj og Egå.

Af Århus amt lå i distriktet hele Vester-Lisbjerg herred med undtagelse af Lisbjerg sogn, samt alle sognene i Sabro og Framlev herreder, og af Hasle herred Lyngby sogn, desuden af Gjern herred: Voldby, Hammel, Søby, Røgind, Sporup og Låsby sogne.

Valgt i 11. distrikt blev møller Peder Knudstrup i Vejerslev med 218 stemmer af 486 med birkedommer Tommesen som suppleant (163 st.). Fra 12. kreds fik Knudsen én stemme, møller Jacob Nielsen, Norring mølle, 5 st., og møller Peder Sørensen, Snåstrup mølle, ikke mindre end 60 stemmer, som dog ikke hjalp ham til at blive valgt.

12. landdistrikt omfattede Hads, Ning og Hasle herreder med undtagelse af Lyngby sogn, desuden af Hjlemslev herreds sogne: Vitved, Fruering, Blegind med valgstedet Aldrup mølle, Hornum, Adslev og Mjesing. Desuden hørte de to sogne Lisbjerg i Vester-Lisbjerg herred og Vedslet i Voer herred med til valgdistriktet.

Valgt i dette distrikt blev sognefoged og selvejerbonde Jesper Sørensen i True med 157 stemmer af 466. Suppleant blev selvejer Ole Jensen, Kysing, med 150 st. Af 559 stemmeberettigede afgav 451 deres stemme, mens 108 ikke stemte. Det gav en stemmeprocent på 80,7, som var noget mindre end gennemsnittet 87 pct. for denne valgklasse i Nørrejylland.

Der var i distriktet i alt 27 valgbare, på hvem der afgaves 700 stemmer, der faldt ret spredt, idet de 17 fik et større eller mindre antal stemmer, mens 133 stemmer afgaves på valgbare uden for distriktet, i alt stemtes der på 25 forskellige personer. Af kandidaterne var 8 fra Hads herred, 4 fra Ning herred, 5 fra Hjlemslev herred og 5 alene fra Lisbjerg sogn. Resten på hvem der faldt stemmer, var bosiddende uden for valgdistriktet. Alle de valgbare i distriktet var selvejere, deraf ikke mindre end 9 møllere.

Det kunne se ud til, at der blandt vælgerne er truffet visse aftaler om, på hvem man ville stemme, således stemte 10 af 12 stemmeberettigede på Alrø (de to var forhindrede) alle på sognefoged og selvejer Søren Poulsen, Oudrupgård i Hundslund sogn, og på Rasmus Faurschou, Tilst sogn, de 2 kandidater opnåede i alt henholdsvis 27 og 68 stemmer, men ikke nok til at de kunne vælges.

Af vælgerne i Hads herred var de 134 selvejere og 10 fæstere. I Torrild, Gosmer og Halling sogne var der overhovedet ingen vælgere, flest havde Bjerager sogn med i alt 29, som alle var selvejere, Ørting havde kun én stemmeberettiget (selvejer) og Gylling 3 (2 selvejere og 1 fæster), mens Falling havde 22 vælgere, alle selvejere. Disse tal siger både lidt om, hvor udbredt fæstevæsenet var i de forskellige sogne, og om gårdenes størrelse, da ejere og fæstere af gårde under henholdsvis 4 og 5 tønder hartkorn jo ikke kunne stemme. Man får ved at betragte disse tal et lille fingerpeg om, hvor udbredt fæstevæsenet endnu var omkring 1834.

13. distrikt bestod af Nim, Tyrsting, Vrads og Voer herred med undtagelse af Vedslet sogn, desuden af sognene Skanderup, Dover og Venge af Hjelmslev herred og Tulstrup, Alling, Dollerup og Linå sogne i Gjern herred. I distriktet var der 2 valgsteder, nemlig i Horsens og Rye. Valgt blev herredsfoged i Bjerre og Hatting herreder With, Daugård, med 169 stemmer, og suppleant blev proprietær Schougaard, Hallinggård, med 115 stemmer. Her valgtes en mand uden for valgdistriktet, selv om han boede nær distriktsgrænsen, men han var på hele egnen kendt som en varm ven af bondestanden, som han gerne ville være med til at hjælpe frem både økonomisk og i social anseelse. With genvalgtes ved hvert valg, så længe stænderforsamlingen bestod.

2 af de mest kendte og betydeligste stændermænd, der blev valgt henholdsvis i landdistrikterne og i købstæderne i det østjyske område, var sikkert herredsfoged With og oliemøller Schytte (Schytte var dog først medlem fra 1838).

Jesper Peter With var født i København 1791 som søn af en skibsfører. Han var i sin opvækst en livlig ung mand med mange interesser og meget veltalende, egenskaber han bevarede op igennem årene. Han blev cand. jur. 1812 og blev i 1826 herredsfoged i Bjerre herred, men boede på sin ejendom Daugården i nærheden af Vejle. Man har sagt om ham, at han livet igennem følte stærk trang både til at nyde livet og til nyttigt virke. Han blev som herredsfoged meget afholdt og var respekteret af alle, og han havde stor forståelse for bondestanden, som endnu 50 år efter stavnsbåndets løsning bar mærker af trældomstiden. Betegnende for hans retsind og interesse for den »lille mands« sag er en historie om hans optræden engang, der opstod en strid mellem en herremand og en fæstebonde. I den anledning indfandt han sig til et møde mellem de to parter på herregården, hvor godsejeren straks indbød ham til et veldækket bord, inden han skulle behandle sagen, men ubestikkelig som han var, erklærede han, at han ikke var kommet for at spise med herremanden, men for at skaffe bonden hans ret.

Han valgtes ved alle valgene i stænderforsamlingen og var en af de førende sikkkelser i stændersalen, hvor han bl. a. gik ind for afskaffelse af fæstevæsen og hoveri og var stemt for indførelse af almindelig værnepligt.

Foruden at være optaget af arbejdet var han en ivrig deltager i selskabeligheden, som trivedes livligt i den forholdsvis lange periode, den første samling varede. Afstande og befordringsmidler var jo en hindring for, at stændermændene kunne tage hjem mellem møderne. Sammen med stiftsprovst Hald og måske flere var han medforfatter til »stændervisen«, som i 61 lystige, men noget drengagtige og platte vers karakteriserede de enkelte stændermænd ofte på en noget grovkornet måde, som da også vakte forargelse og efter sigende var medvirkende til, at stiftsprovsten blev vraget til et bispeembede, som han selv mente sig velegnet til. Måske hans liberale indstilling også havde vakt majestættens vrede, så han ikke blev kongevalgt ved det 3. stændervalg og gik glip af bispeembedet, som han næppe heller egnede sig til, idet man vist med rette sagde om ham, at han mere hørte hjemme i en selskabssal end i en kirke. Visen er efter C. Klitgaards mening blevet til engang i slutningen af juli måned 1838. Hald døde som sognepræst i Kjeldby på Møn.

With blev efter at have været medlem af den grundlovgivende rigsforsamling valgt til folketingsmand for Bjerrekredsen 1849—54. Han var nærmest national-liberal. Om With hedder det i visen:

Assessor With, assessor With,
 hvad skal jeg om dig sige?
 Han åbner munden lidt vel vidt,
 men har dog ej sin lige.

Frederik Schytte var født i Odense af fattige forældre. Først var han skriver hos byfogden i Odense, siden blev han exam. juris og fik derefter plads som fuldmægtig hos borgmester Ræder i Horsens. Han købte samme år en oliemølle i Lundum, som han senere flyttede til Spedalsø i Horsens, hvor han drev den til 1851. 1860 købte han et bryggeri i København, desuden ejede han tid efter anden flere herregårde, bl. a. Mattrup. Man ser således, at han har været meget virksom og alsidig, og til det nævnte kom desuden hans arbejde og indsats som politiker.

Ved valget i Horsens i 1834 valgtes han til suppleant for agent Monberg, og 1838 indtrådte han i stænderforsamlingen i Viborg som deputeret, hvor han valgtes til sekretær. Han blev siden medlem af den grundlovgivende rigsforsamling, landstingsmand 1849—53 og 1858—64 folketingsmand for Kertemindrekredsen. Politisk tilhørte han nærmest de nationalliberale.

Som stænderdeputeret fremlagde han 1840 en adresse fra borgerne i Horsens med krav om deltagelse i lovgivningsarbejdet og i drøftelsen af statsfinanserne.

Om selskabeligheden under stændersamlingerne hedder det i »Parlamentariske stjernebilleder«: Især var der fart i et par af de jyske købstæder. Århus og Horsens rivaliserede i de muntreste selskaber, de lystigste privatkomedier og de gemytligste drikkelag. Horsens havde Schytte, der altid var parat som nr. ét både til arbejde og lystighed. Det gik lystigt til dengang, og With og Schytte holdt sig ikke tilbage.

I stændervisen hedder det om Schytte:

Hør nu højagtet sekretær,
 hvad jeg ham her vil sige,
 man ingensinde så ham tvær
 og ej for skud at vige.

Hr. Schytte er en dygtig mand,
 og stundum i hans harme
 forsamlingen udskælder han,
 så Gud må sig forbarme.

Han var en praktisk og varmhjertet mand og var blandt de betydeligste stændermænd i Viborg.

De valgte bønder gjorde sig, bortset fra den kendte Ole Kirk, ikke meget gældende i stændersalen. Blandt de betydeligste af dem var møller Peder Knudstrup, der var valgt i 11. landdistrikt. Han var født i Knudstrup under Frijsenborg 1781 og døde 1858. I 10 år gjorde han tjeneste ved slesvigske rytterregiment og fik efter tjenestetiden en fæstegård i Lerbjerg, hvor han virkede som en meget dygtig landmand, så han blev landskendt, og som anerkendelse fik han landhus-holdningsselskabets guldmedalje. Ved den lejlighed udtaltes der, at han var så kvalificeret, som en bonde kunne være. Drewsen kaldte ham »Danmarks første bonde«. Også han kunne deltage i det meget udbredte selskabsliv i Viborg og må holde for i »stændervisen«, hvori det hedder:

Hr. Knudstrup stundom ta'er en tår,
 nu, milde Gud og skaber!
 des sværere hans tunge går —
 mon nogen derved taber?

Ikke alle bønder kunne begå sig i selskabslivet, om en af dem hedder det:

Per Vinther slugte engang frisk
 en appelsin med skallen,
 men sidder ellers som en fisk
 så stum i stænderhallen.

Om en af bonderepræsentanterne, som ikke fortalte sig, da han aldrig tog ordet i forsamlingen, står der i visen:

Niels Christensen med indsprængt hår
 slet ikke åbnede munden,
 han ligner på en prik et får,
 men er dog stiv i grunden.

Til slut, inden vi forlader »stændervisen«, et af de mindre fine vers, hvoraf der er et par stykker, som ikke er til pryd for stændervisen eller dens forfattere:

Hr. Tvergaard griner ofte stygt
 ad Jesper¹⁾ ved sin side,
 men sidder på sin stol så trygt,
 som om han skulle sk . . .

Arbejdet i stænderforsamlingerne drejede sig først og fremmest om sager, som blev de deputerede forelagt af den kongelige kommissarius, men forsamlingen kunne også behandle privatstillede forslag og udforme en »petition« (tilslutning til privat forslag) samt behandle andragender indsendt af vælgere. I Viborg behandlede 19 kgl. propositioner og 35 private forslag, og angående 10 andre private forslag blev der nedsat komité, uden at nogen petition blev indgivet.

Den første samling i Viborg, der varede fra 11. april til 30. juli 1836, indledtes med en gudstjeneste i domkirken, hvor biskop Ølgaard prædikede. Det første møde åbnedes af kommissarius Ørsted, hvorefter alderspræsidenten møller Wulf i en kort tale rettede en tak til kongen. Som præsident valgtes J. Fr. Schouw med alle stemmer med undtagelse af én (vel sagtens hans egen).

Efter mødet gav kommissarius en middag for de deputerede. Hvordan de jyske bonderepræsentanter har befundet sig ved, vel for første gang, at have deltaget i en sådan festmiddag, ved vi ikke, men fra Roskilde kender vi, hvorledes en fynsk bondedelegeret efter middagen skrev hjem: »Gud ved, hvad vi spiste, men det smagte mig godt, endog vinen kunne jeg tåle.« For de fleste bønder var noget sådant uvant, men i Viborg lærte de hurtigt at tage del i de højere klassers selskabsliv, selv om de ofte stødte an mod selskabsformerne.

I den første samling behandlede stænderforsamlingen i Viborg bl. a. finans- og toldspørgsmål, købstædernes styrelse, fæstevæsen og hoveri samt værnepligt og skole- og fattigvæsen.

Man ønskede forbedring af landets finansvæsen og gik stærkt ind for, at regeringen foretog energiske besparelser på statsbudgettet.

1) Jesper Sørensen, True.

I toldsagen førtes lange drøftelser, bl. a. om helstaten skulle udgøre en toldpolitisk enhed. Under forhandlingerne kom man også ind på at drøfte konsumtionens ophævelse og tilladelse til brændevinsbrænding på landet. Det sidste var bonderepræsentanterne meget stærkt stemt for, men With var imod fri brændevinsbrænding, selv om han nok vidste, at det var bondens yndlingsidé, men han måtte dog fraråde frigivelse.

Man arbejdede også med en ny kommunalordning, der resulterede i lov af 1837, hvor »de eligerede mænd« valgt af magistraten erstattedes af borgerrepræsentanter.

På dagsordenen var også forholdet mellem godsejer og fæster. Denne sag drøftedes mere lidenskabsløst end i Roskilde, derimod var der stor modstand mod hoveriet, som ønskedes afløst mod en »tålelig erstatning«. Nogle henviste til ungdommens moralske ødelæggelse ved hoveriet. I et andragende fra Skjoldelev anførtes, at de unge på hovmarken lærte løsgatighed og drukkenskab og især banden og sværgeren, en last, der ikke aflagdes, »før graven skjuler dem«. Møller Knudstrup fremsatte et forslag om hoveriet, og der nedsattes en komité på 7 mand, hvoraf de 4 var bønder. Her var en sag, de havde forstand på.

Værnepligtssagen rejstes i Viborg uden først at have været til behandling i Roskilde. Det var de deputerede oberst Brock og Nyegaard, der ud fra modsatte synspunkter gik stærkt ind for almindelig værnepligt, et krav, som St. St. Blicher allerede før stænderforsamlingen havde været en glødende forkæmper for. Nogle betragtede spørgsmålet om almindelig værnepligt ud fra et rent militært hensyn, andre ud fra et demokratisk. Forhandlingerne resulterede i, at der nedsattes en komité, der foreslog almindelig værnepligt. Ved den lejlighed udtalte With ønsket om, at der gaves kultiverede mennesker en bedre behandling end den, der hidtil var blevet givet bonderekrutterne.

Under behandling af skolevæsenet foreslog amtsprovst Schmidt, at der oprettedes en videnskabelig realskole i Jylland, og at der indrettedes realklasser ved latinskolerne, hvis antal han samtidig ønskede begrænset. Også landsbylærernes kår var til drøftelse. Mange steder i Nørrejyland nød landsbylærerne endnu ikke den anordningsmæssige løn, som skoleloven af 1814 foreskrev. Nogle fandt, at ikke alle skolelærere burde have det lige godt i lønmæssig henseende, da der skulle være noget for den dygtige at stræbe efter. Den nedsatte komité fandt det rigtigt, at lærerne holdtes til den største tarvelighed, idet man mente, at der ofte hos lærerne fandtes en stræben efter at hæve sig over den klasse, hvis børn de underviste. Ole Kirk fremkom med et forslag, der pegede frem mod friskolebevægelsen, idet han bl. a. krævede ret for forældrene til selv eller ved hjælp af andre at undervise deres egne børn, ligesom han var absolut modstander af den indbyrdes undervisning, som den militærglade Frederik VI var så glad for.

Under første samling drøftedes også den sociale forsyning. Under forhandlingerne gaves der udtryk for bekymring over de kostbare offentlige foranstaltninger, der skyldtes fattigforordningen af 1803.

Borgmester Fleischer, Århus, fremsatte forslag om nogle ændringer af fattiglovgivningen, idet mange følte understøttelsen af de fattige som en tung byrde, da antallet af dem, der søgte understøttelse, stadig øgedes. Han ønskede derfor, at man kunne henvise arbejdsdygtige trængende til arbejdshuse. En enkelt deputeret ville, at man skulle forbyde fattige at indgå ægteskab, og at der indførtes straf for børneavl uden for ægteskabet. Det blev også foreslået, at hvis en

tjenestekarl var idømt alimentationsbidrag, skulle dette indføres i hans skudsmålsgang. Et af resultaterne blev, at man foreslog oprettelse af en tvangsarbejdsanstalt i Viborg.

I denne forbindelse var man også inde på, at man burde begrænse opførelsen af nye huse til småkårsfolk, da det let kunne føre til, at et sogn bebyrdedes med mange næringsløse familier. Især i Vestjyllands magre egne var man foruroliget over de mange nyoprettede husmandssteder, hvorpå en familie ikke kunne ernære sig, så den derfor ofte kom til at ligge sognet til byrde. Der nedsattes slutelig en komité, som udtalte sig for foranstaltninger til modvirkning af for vidt-dreven udparcellering.

Indførelsen af de rådgivende stænderforsamlinger var et absolut fremskridt og var medvirkende til vort folks udvikling. Der blev gennem dem vakt interesse for offentlige sager i videre kredse. Selv om der ikke skete store ting i Viborg stænderforsamlings første samling, virkede den dog som en forskole i politisk tænkning og samarbejde. De var, som Holger Begtrup skriver i »Det danske folks historie i 19. århundrede« med til, at »folkerøsten blev frigjort for siden at få mere klang og myndighed.« — Stænderforsamlingerne var morgenrøden, før frihedssolen oprandt over Danmark.

K I L D E R:

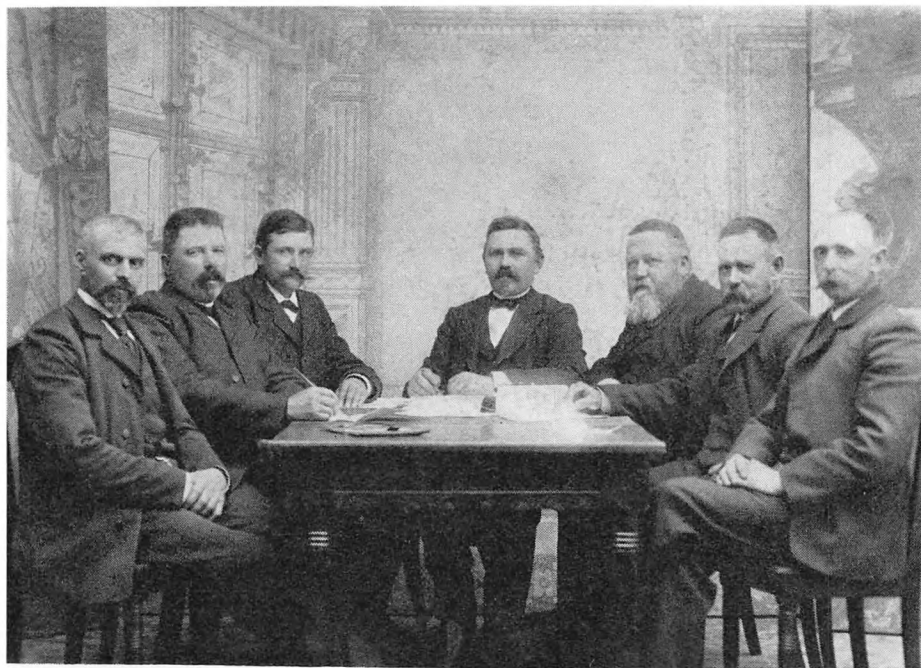
- Hans Jensen: De danske stænderforsamlings historie I-II.
Samlinger til jysk historie og topografi. 3. rk. bd. 5 side 137—154.
Valgprotokoller 1834 for Horsens købstad og 12. landdistrikt (Landsarkivet).
H. Begtrup: Det danske folks historie i 19. årh. 2.
V. la Cour: Danmarkshistorie 2.
Dansk biografisk leksikon.
Politikens Danmarkshistorie 11.
-

MINDER FRA BLEGIND-HØRNING SOGNERÅD

AF VIGGO LETH

Jeg har været medlem af det daværende Blegind-Hørning sogneråd i årene fra 1937 til 1962 og de sidste 5 år som formand.

Det var jo et tidsrum, hvor der skete meget her i Danmark, og der var mange ting at tage stilling til i et sogneråd. De første år var præget af den store arbejdsløshed i 1930'erne og den store vanskelighed med at komme af med vore land-

Blegind-Hørning sogneråd 1905.

Fra venstre: Gdr. Rasmus Pedersen, Dørup, gdr. Marius Basse, Blegind, møllejer Marinus Jensen, Hørning, gdr., sognerådsformand Rasmus Bonde, Hørning, gdr. Hans Edslev Leth, Blegind, husmand Andreas Pedersen, Bjertrup, tømrermester Peter Pedersen, Blegind.

brugsvarer til eksport. Smørret var nede i en meget lille pris, og kornprisen var også lav. Slagterisvin til en nogenlunde pris kunne kun leveres på svinekort, som blev uddelt og beregnet af et nævn på 3 personer. Jeg var medlem af dette nævn i alle årene fra 1933 til 1940, da tyskerne besatte landet. Grundlaget for beregningen af svinekort var grundskyld, leveret sødmælk og levering af slagterisvin. De svin, man ikke havde kort til, måtte man enten levere til en meget lav

pris eller også købe svinekort til, og i begge tilfælde gik glansen af fortjenesten. Men det var ikke nemt at producere lige det antal svin, man havde kort til. Flere gange i de år kunne vi få $\frac{1}{2}$ gris hjem fra slagteriet til en 16—17 kroner, så det var jo billig mad, men det var jo landmændene selv, det gik ud over. Slagterierne var også i færd med polteslagtning i de år, det vil sige grise på ca. 50 kg. De blev solgt på hjemmemarkedet, og der kunne jo bruges nogle flere svin på den måde.

Det var lidt om landmændenes besværligheder i 1930erne, og det var jo små indkomster i landkommunerne dengang, og der måtte budgetteres derefter. Så havde vi den store arbejdsløshed blandt arbejderne. Det var jo en kommunal opgave at få noget arbejde sat i gang. Jeg blev med det samme ved valget i 1937 medlem af vejudvalget og var medlem af dette udvalg i alle de 25 år og de sidste år som formand. Vi var så heldige at kunne lave en ny vej på ca. 3 km allerede i 1937 til en billig pris, idet vi foruden statstilskudet fik tilskud fra de beboere, der nød godt af vejen, og det hjalp godt på arbejdsløsheden blandt arbejderne. Materiale til vejen fik vi meget af fra selve kommunens beboere, idet de fik ryddet op i de gamle stendynger ved gårdene, og arbejderne fik dem slået til bundsten. Endvidere var der mange sten at hente ved Solbjerg sø, hvor vandspejlet var sænket 1,40 meter året i forvejen. Søen lå i nærheden af vejen, så transporten var ikke så dyr.

De følgende år fortsatte vi med at forbedre vejene, og vi fik kloakprojekter med rensningsanlæg udarbejdet både i Hørning og Blegind. Men så kom den 9. april 1940, da tyskerne besatte Danmark, og det lagde en dæmper på meget. Men vi fik alligevel en del af Hørning og Blegind kloakeret og lavet to rensningsanlæg i de første krigsår, og det var til små penge, imod hvad det koster nu. — Det kunne selvfølgelig ikke undgås, at vi som sogneråd under besættelsestiden måtte forhandle med tyskerne, men vi søgte så vidt muligt at få et godt resultat ud af forhandlingerne til så lidt gene for beboerne som muligt. Hørning kro og Blegind forsamlingshus måtte flere gange have indkvartering af tyske soldater, og på skolen i Hørning måtte vi overlade et værelse til dem som kontor til den øverstbefalende, og vi måtte også skaffe plads til nogle befalingsmænd rundt hos beboerne; men vi hørte ikke særlige klager over, at de ikke optrådte korrekt over for deres værtsfolk. Jeg havde selv en befalingsmand i et par måneder. Han havde en oppasser, og de havde deres egen udgang og passede sig selv, og de var villige til at flytte, da vi selv fik brug for værelserne. Betalingen, vi fik for disse indkvarteringer, var meget ringe. Men tyskerne var til at forhandle med. Jeg husker, vi var ved at lave ny vej gennem Blegind by, så kom der hver dag til megen gene for vejfolkene en stor tysk panservogn på larvefodder raslende gennem byen. Jeg opsøgte da den tyske løjtnant og bad, om den ikke måtte gå uden om Blegind, og det blev imødekommet, den kom ikke derefter.

Men efterhånden måtte vi indskrænke vejarbejdet til kun så vidt muligt at vedligeholde dem på grund af materialemangel, særlig asfalt. Man prøvede at lave nogle erstatningsvarer herhjemme, men de var ikke gode. Vi prøvede heldigvis kun med nogle småstykker. Det begyndte også at knibe for håndværkerne at få arbejde, så staten måtte træde hjælpende til med tilskud til dem, der ville have noget bygget om, og det hjalp jo noget; nogle kom til at arbejde for tyskerne, og de tjente store penge efter den tids målestok. De sidste krigsår med sabotage fra modstandsbevægelsen og gengældelse fra tyskerne var ikke rare at

komme igennem; men det var vel nødvendigt, for at Danmark kunne vise sit rette sindelag.

I krigsårene og derefter havde vi maksimalpriser og monopoltilsyn på mange varer, men på landbrugsvarerne var de så lave, at de ikke levnedede stor fortjeneste til landmændene, og produktionen af animalske fødevarer var lille, da der

Blegind-Horning sogneråd 1954

på besøg i et klasseværelse, der er indrettet som museums-skolestue i den gamle rytterskole i Høring. Til venstre forrest forstander Knud Sørensen, derefter i 2. række fra venstre gdr. Bilde Sørensen, sognerådsformand Rasmus Andersen, gdr. Viggo Leth og diakon A. Kaas. I bageste række E. Christoffersen, Rasmus Mortensen og kæmner A. Hansen.

var kornafleveringspligt, og foderstoffer var ikke til at opdrive. For at få de sparsomme varebeholdninger til at slå til blev der uddelt kort på mange varer. Man kunne kun købe disse varer, hvis man havde kort til dem. Det gjaldt både ernæringskort på mange forskellige varer og benzin, som snart slap op, og petroleum og forskellig slags brændsel. Disse kort var jeg med til at uddele hvert kvartal, og med sparsommelighed blandt forbrugerne kunne de slå til; dog havde vi nogle tillægsbrødkort til hårdtarbejdende, og dem var vi villige til at give til dem, der trængte til dem. Mest knob det med brændsel. Koks måtte ikke udleveres til andre end dem, der havde centralfyr, og det var der ikke mange, der havde i en landkommune dengang. Tørvenc, de fik, var ikke altid af god kvalitet, og det samme gjaldt brændetræet, som vi ofte måtte hente noget langt herfra. Men det gik jo, selv om der måtte spares, og i de krigshærgede lande havde de det jo meget værre.

Så kom jo endelig 4. maj 1945, og tyskerne måtte rømme landet, og det var vi glade for. Men i den sidste tid var der kommet mange tyske flygtninge til Danmark, og den 5. maj 1945 kom der ca. 80 flygtninge her til Blegind. De var fra Østtyskland, og sognerådet måtte sørge for dem en tid. De fik ophold i forsamlingshuset, og vi sørgede for, at de fik mad og drikke. Siden blev de opsamlet i lejre, til de kunne komme til Tyskland.

Efter krigen var der meget at oprette, også i kommunal henseende. Vi tog fat på vejenes forbedring, så snart vi kunne få materialer igen, og skolespørgsmålet krævede også snart en løsning. Blegind skole kunne ikke opretholdes efter den ny skolelov, og vi fik så den nedlagt og bygget nye skolelokaler i Hørning. Vi havde da plads til 7 klasser, men så meldte kravet sig om 8. og 9. klasse og realklasser; endvidere kom der børn fra Adslev-Mjesing kommune til skolen, og så måtte der udvides igen. Vi byggede en ny gymnastiksal og indrettede klasseværelser i den gamle, så gik der en tid på den måde.

Derefter kom spørgsmålet om kommunesammenlægninger frem, og den første sammenlægning i Skanderborg amt skete den 1. april 1962, da Blegind-Hørning og Adslev-Mjesing kommuner sluttede sig sammen under navnet Hørning kommune. Der var mange sager, de to kommuner skulle blive enige om inden sammenslutningen; men jeg havde den glæde som leder af disse forhandlinger, at vi hurtigt blev enige og fik godkendelse fra myndighederne. Men så manglede vi skolelokaler igen. Inden jeg fratrådte som formand, havde vi fået byggetilladelse til nye skolelokaler, som vor arkitekt havde udarbejdet tegninger til, og de er nu opførte.

Der meldte sig også et stort boligbehov efter krigen, og vi var da også enige om inden for sognerådet at købe jord og lave det byggemodent ved at kloakere det og føre vandledninger til husene; elektricitet skulle de jo også have adgang til. Vi købte da først en lille gård og udstykkede den i byggegrunde, og de gik som varmt brød til rimelige priser, så vi fik snart udsolgt. Så købte vi en gård på over 50 tønder land, og det var en stor opgave at få det meste af den lavet byggemoden, men det er blevet gjort af det nuværende sogneråd, og de har solgt grundene og har måttet købe mere jord for at tilfredsstille købelysten. Men det har jo bevirket, at Hørning kommune er vokset med mange nye beboere, og det kræver så, at skolen skal udvides igen.

Angående gangen i sognerådsarbejdet vil jeg meddele, at vi var 7 medlemmer, og vi havde to faste møder om måneden. Så havde vi ofte ekstra møder og udvalgs møder, og når vi lignede skat, tog det gerne en 6—7 dage. De første år var en af sognerådsmedlemmerne kasserer og regnskabsfører, men i de senere år fik vi kæmner, og ham havde jeg i min formandstid megen støtte af. Det sidste år, jeg var formand, delte vi kommuncingeniør med Skanderup-Stilling kommune, men da den blev sammensluttet med Skanderborg, flyttede han til Hørning kommune, og der har han haft rigeligt med arbejde siden.

Samarbejdet ved sognerådsmøderne var godt, vi kunne som regel tale os til rette om sagerne, det var sjældent, noget kom til afstemning. Det værste punkt at blive enige om var forholdet mellem personlig skat og ejendomsskat; men det gik som regel uden større rivninger. Hele sognerådet var i socialudvalget, og det gav ikke anledning til uenighed. Vi var enige om, at ingen skulle lide nød, så vidt det stod til os. Når der var sognerådvalg og folketingsvalg og amtsrådsvalg, kunne det selvfølgelig ikke undgås, at politiske bemærkninger kom frem, og vi drøftede de politiske problemer, der var fremme i tiden, og da var der nogen

uenighed til stede. Det kunne også ske, at når vi drøftede en sag, kunne behandlingen af sagen somme tider gå helt i stå. Der var så mange forskellige meninger fremme, at det kunne se ud til, at det var umuligt at blive enige. Jeg greb da til den udvej midt i forhandlingerne at fortælle en eller to humoristiske historier,

Blegind-Hørning sogneråd 1962.

Fra venstre: Gdr. Alfred Jensen, Fregerslev, næstformand, gdr. Knud Knudsen Kold, Dørup, tromlefører Rasmus Mogensén, Hørning, kæmner Arne Kaac Hansen, Hørning, sognerådsformand Viggo Leth, Blegind, købmand Helge Kolby-Larsen, Hørning, husmoder Karen Kruse, Hørning, gdr. Svend Borgbjerg, Fregerslev.

så medlemmerne fik sig en hjertelig latter, og det bevirkede som regel, at vi fik et resultat ud af forhandlingen og blev enige om sagen.

Som helhed synes jeg, vi havde et godt kammeratskab indenfor sognerådet. I 1938 havde jeg det uheld at falde ned med en stige, der gled, og jeg brækkede begge hælbenene. Jeg lå på sygehus i ca. to måneder og kom så hjem med to store gibsklumper om fødderne. Men det daværende sogneråd ville absolut have mig med ved skatteligningen, og jeg kørte så i bil til Hørning, og når vi skulle over på kroen at spise, blev jeg båret derover af mine kammerater, og det var en temmelig tung byrde, da jeg jo ikke var en letvægter.

Jeg vil slutte med at sige, at jeg har mange gode minder fra de 25 år i Blegind-Hørning sogneråd.

TRÆFNINGEN VED FULDBRO MØLLE

AF JOHS. RANDLØV

En del af Østjysk Hjemstavnsforenings medlemmer kender sikkert min far R. P. Randløv og hans interesse for og arbejde med vore fortidsminder. Efter hans død overtog jeg en del af hans efterladte papirer og optegnelser, og blandt disse fandt jeg et gammelt avisudklip, der omtalte træfningen ved Fuldbro Mølle den 16. juli 1849.

Jeg blev straks interesseret i at få lidt mere at vide om begivenheden og henvendte mig til flere af egnens beboere, men det var en lukket bog, ingen erindrede at have hørt noget derom eller kendte det mindste dertil. Jeg fandt det meget beklageligt, at ikke engang egnens folk vidste, hvad der var foregået ved Fuldbro Mølle i 1849.

Gennem min fars plejebroder, politiassistent B. S. Rasmussen, Århus, der i en del år havde været tjenestegørende ved 3. dragonregiment, kom jeg i forbindelse med chefen for regimentet, oberst C. H. Gundelach, som igen satte mig i forbindelse med hærens arkiv, hvorfra jeg modtog følgende oplysning om træfningen ved Fuldbro Mølle den 16. juli 1849.

Efter ordre fra major Faber afgik ritmester L. F. Brock med en halv eskadron af 3. dragonregiment og kaptajn Rist med 60 mand infanteri fra deres kvarter på V. Kejlstrup over Lysbro til Silkeborg og videre den følgende morgen for at foretage en rekognoscering til Rye og sende patruljer videre til Sønder Vissing, Voerlodegaard og Emborg — for at forurolige og alarmere fjenden.

Major Faber blev tilbage på V. Kejlstrup med resten af styrken i reserve — eller for at den kunne være ved hånden, om der skulle blive brug for den andetsteds.

En underofficer med 8 dragoner blev sendt over Linå-Alling-Tulstrup til Knudbro med ordre til at blive der til henimod aften. En lignende styrke dirigeredes over Tem, hvor 2 mand efterlodes til observation, medens resten af styrken skulle gå over Salten til Rye bro og her afsøge egnen. Den øvrige del af kommandoet marcherede direkte til Rye, der straks blev indesluttet — for at efterretningen om kommandoets ankomst ikke skulle sive ud. Rye Mølle, Emborg og Rye bro blev besat med infanteri, medens enkelte ordonnanser af dragonerne blev afgivet.

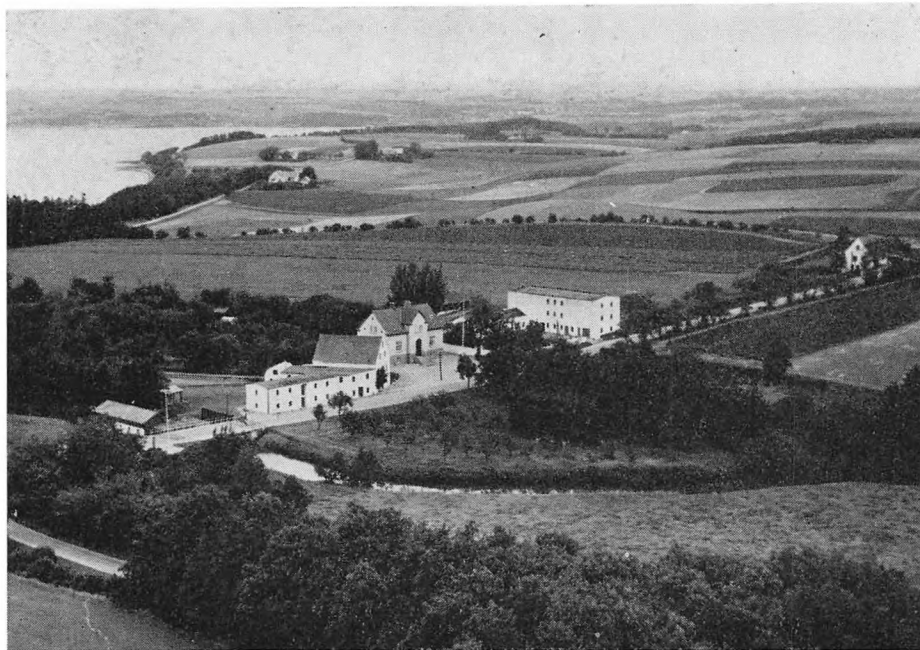
Indløbne meldinger om fjendens stilling gik ud på, at der fandtes feltvagter ved Illerup, Nybro og Fuldbro Mølle. Fjenden syntes mest opmærksom ved Illerup, og begge broer var afbrudt, men kun svagt besat. Ved sidstnævnte sted fandtes et vadested oven for broen, hvorover færdselen foregik. På Justenborg skulle ligge 100 mand og i Vrold 300 mand tyske tropper.

Ritmester Brock besluttede at angribe feltvagten ved Fuldbro Mølle og om muligt ophæve besætningen der og på Justenborg, men under alle omstændigheder alarmere besætningen i Skanderborg.

Patruljen over Tem blev inddraget, den ved Knudbro trukket til Rye Mølle og de andre poster reduceret til det mindst mulige. Styrken marcherede

derefter over Rye bro, Klostermølle og Vorladegård til Jensgård, hvor infanteriets vogne blev efterladt.

Ved midnat ankom styrken til Fuldbro Mølle, hvor broen over omløbsåen var barrikaderet, medens broen over selve åen var afbrudt på et enkelt bræt nær. Infanteriet ryddede nu barrikaden, medens dragonerne forcerede vadestedet oven for møllen. Angrebet lykkedes fuldt ud: Hele feltvagnen blev taget med

Fuldbro Mølle o. 1950. Sylvest Jensen fot.

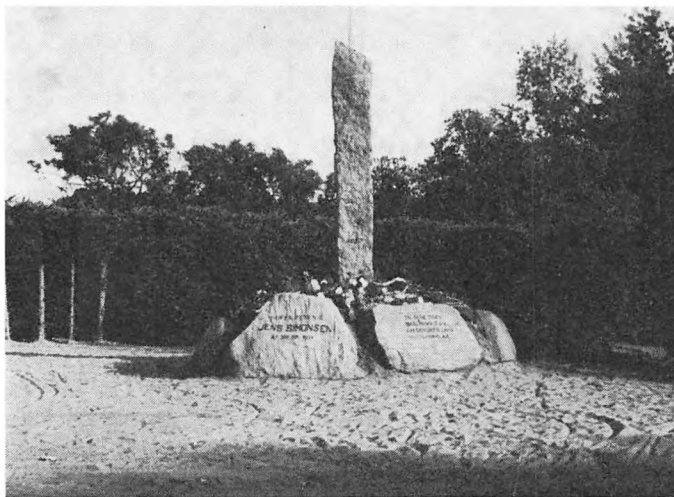
undtagelse af, hvad der var til aflosning, i alt 1 officer, 2 underofficerer og 10 menige. Kampen kostede den danske styrke 1 død og 1 såret, begge dragoner, samt 1 død og 2 sårede heste.

Egnen blev nu afsøgt et par kilometer mod Skanderborg, uden at der mærkedes noget til fjenden. Justenborg var i dagens løb blevet forladt. Ritmester Brock trak sig herefter atter tilbage og ankom til Rye kl. 5 om morgenen. Herfra fortsatte han til Silkeborg for at slutte sig til den øvrige styrke, der var ankommet hertil for i påkommende tilfælde at være til understøttelse af den angribende styrke.

Fangerne og den sårede dragon blev sendt til Randers. Den faldne dragon blev begravet dagen efter på Gødvad kirkegård under militære æresbevisninger.

Dette raske overfald i fjendens ryg — den sidste våbendåd i dette års felttog — havde foruden det direkte opnåede resultat til følge, at vejen fra Århus over Skanderborg blev betragtet som så usikker, at alle transporter fik ordre til at følge den gamle landevej fra Århus, og at den prøjsiske 18. og 10. bataljon samt 1. eskadron af bayerske brigade blev forlagt fra Horsens til Tebstrup og Riis for at tjene til støtte for det prøjsiske detachement i Skanderborg og omegn.

Overfaldet gav oberst Flindt lejlighed til at henlede overkommandoens opmærksomhed på, hvor udsat de præjsiske styrker stod, og hvor let det ville være at angribe dem i flanken og med held bibringe dem store tab og måske afskære deres tilbagetogsvej sydpå.

Mindestenen ved Fuldbro Mølle. Foto fra 1949.

Efter krigen rejste den faldne dragons kæreste en sten på hans grav, som foruden hans navn bar følgende vers:

Du for ret og ære stred,
og for Danmark sank du ned.
Nu du fredens land har fundet,
jeg har tabt, og du har vundet.

Dette er et rørende og enestående vidnedstryd om trofast kærlighed. Beklageligt er det, at denne sten er gået tabt. Silkeborg og Gødvads våbenbrødre rejste senere en 3 alen høj sten på graven med følgende indskrift: Jens Simonsen af 3. dragonregiment faldt for fædrelandet ved Fuldbro Mølle 16. juli 1849.

Da jeg mener, at det er ret og rigtigt at mindes vore døde, fortælle kommende slægter, at her faldt en af Danmarks gode sønner for fædrelandet og for os, for at vi kan leve videre i et frit og uafhængigt land, besluttede jeg mig til at arbejde for rejsning af en mindesten for kampen her den 16. juli 1849.

Der blev sendt indbydelse ud til foreninger, private og institutioner, som jeg mente kunne være interesserede i sagen, og resultatet blev mindesmærket.

Der blev rettet henvendelse til fru Løhmand, som var ejer af Fuldbro Mølle, for at få tilladelse til at rejse mindesmærket på hendes grund. Fru Løhmand havde den rette indstilling og forståelse for sagen, hun tilbød os så megen plads, som vi ønskede, og hvor vi ønskede den, og tilbød at fredlyse mindet, så senere ejere ikke kunne fjerne det.

Begyndelsen var nu gjort, og det drejede sig om at finde en egnet sten. Her enedes man om en sten, som tidligere har været brugt til gangsten over Hornstrup å.

Skole- og kirkestien fra Nybro til Tåning har gennem tiderne idyllisk slynget sig gennem landskabet, således at man flere steder måtte passere vandløb på smalle gangsten, men det kendte egnens folk, som brugte stien meget og kunne finde den selv i mørke. Da stien blev nedlagt, blev gangstenen over Horndrup å ikke vedligeholdt, men faldt i åen, hvor den blev dækket med sand, så kun

Forfatteren taler ved afsløringen af mindestenen 16. juli 1949.

den ene ende var synlig. Jeg huskede, hvordan den så ud, og fik lov til at disponere over den med det resultat, at den igen kom til ære og værdighed, idet den i 1949 på 100-årsdagen for træfningen blev rejst som mindesten og igen har en mission at udrette netop på det sted, hvor åen ved møllen løber under landevejen.

Stenen er ca. 2 meter høj og bærer følgende indskrift:

Træfningen ved Fuldbro Mølle 16. juli 1849, rejst 1949.

På to store sokkelsten står på den ene:

Her faldt menig Jens Simonsen af 3. dr.rgt.

og på den anden:

Til sene tider skal mindet stå
om danskes dåd ved Tåning å.

Afsløringen formede sig som en smuk højtidelighed, der overværedes af ca. 400 deltagere. Chefen for jyske dragonregiment, oberst C. H. Gundelach, afslørede mindestenen, og et detachement fra 3. dragonregiment præsenterede gevær. Obersten gav en historisk oversigt over begivenheden og nedlagde røde og hvide nelliker fra 3. dragonregiment samt en buket fra chefen for 3. regiments 1. bataljon, som deltog i kampen.

Efter oberst Gundelach talte amtmand E. F. G. Schau, og der blev nedlagt blomster og holdt en lang række taler.

Trofast har mindestenen gennem gode og onde tider tjent den vejfarende med at komme over åen til Tåning skole og kirke, for fremtiden vil den minde den vejfarende om en modig indsats af danske soldater i 1849.

KIRKERESTAURERINGER I ØSTJYLLAND

Skanderup kirke.

Det ældste bevarede bygningsværk i Skanderborg er Skanderup kirke, der ligger på en ca. 40 m høj bakke ved Skanderborg sø med vid udsigt over søen og de smukke bakkedrag i Fruering og Hylke sogne. Formentlig nogenlunde jævnaldrende med kirken var det hvide tårn, der med sine tre meter svære mure var hovedfæstningsværk i Valdemarernes borg på Slotsholmen i Skanderup

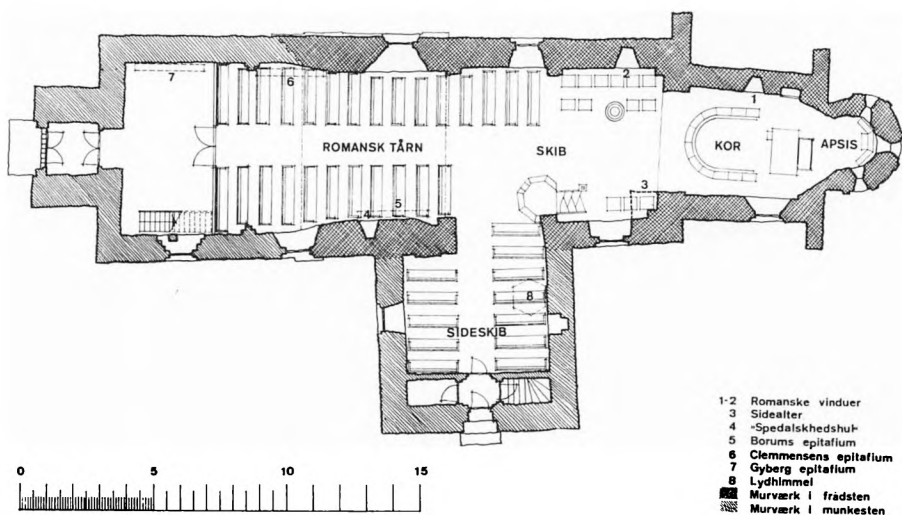

Fig. 1. Plan over Skanderup kirke.

sogn. Dette tårn, der overlevede talrige om- og nybygninger af slottet, måtte imidlertid falde, da slottet i 1768 blev solgt til nedrivning. Når tårnet i folkmunde benævntes det hvide tårn, skyldtes det, at det var opført af frådsten eller kildekalk, som også anvendtes ved bygningen af Skanderup kirke, der ofte benævnes den hvide kirke.

Dette materiale havde man i nærheden af byggestedet, idet der ved Skanderborg sø og Stilling sø har været rige og lettilgængelige forråd af frådsten. Denne er en porøs, løst sammenhængende gråhvid eller gullighvid kalkstensdannelse, der især er dannet på skråninger, hvor kalkholdigt væld har bredt sig ud over

vegetationen og under luftens påvirkning har aflejret sig på planterester. På grund af sine talrige hulheder er kildekalken et meget let materiale og tillige let at bearbejde og har derfor fundet anvendelse som bygningssten på et tidspunkt, hvor man næppe magtede at tildanne og anvende granit. Selve materialet antyder da, at Skanderup kirke er et meget gammelt bygningsværk. Hvornår kirken er opført, lader sig ikke mere fastslå, men formentlig er det sket før omkring år 1100.

Den romanske kirkebygning

Kirken bestod oprindeligt af apsis, kor, skib og tårn (fig. 1). Bortset fra tårnet, hvis underdel stadig kan ses i 3. hvælvingsfag fra øst, er de oprindelige bygningsdele bevaret. Man har tidligere hældet til den anskuelse, at apsis var ældre end kor og skib på grund af dens ringe størrelse og dens udsmykning, der ikke findes på resten af kirken. En undersøgelse foretaget af dr. phil. Olaf Olsen i foråret 1962 har imidlertid godtgjort, at dette ikke er tilfældet. Der er nøje sammenhæng mellem apsis og kor med tydeligt forbandt mellem de to bygningsdele.

Den lille hesteskoformede *apsis* påkalder sig derved betydelig opmærksomhed som et sjældent og særpræget led af kirkebygningen (fig. 2). Den hviler på en skråkantsokkel og er prydet med en dekoration af svagt fremspringende pilastre (flad, retkantet væg- eller murpille med kapitæl og base) under en rundbuefrise. Den er inddelt i syv felter, og mellem pilastrene er der tre små cirkelvinduer. Såvel inddelingen som vinduerne er særdeles sjældne. Vi skal til den meget smukke og særprægede frådstenskirke i Starup ved Haderslev fjord for at finde en tilsvarende udformning af apsis. Mon der skulle være en forbindelse mellem disse to kirker og den samtidige frådstenskirke i Tamdrup ved Horsens, hvis apsis er gået tabt? Yderligere er der grund til at undre sig over en påfaldende overensstemmelse i den uregelmæssige grundform i såvel Starup som Skanderup. Begge kirkers kor er drejet mod syd i forhold til skibet, mens begges apsis har en svag norddrejning i forhold til koret, hvorved en i høj grad interessant grundplan foreligger. Er dette en tilfældighed, eller må det ses som en korrektion under byggeriet, eller kan der være tale om et bestemt formål med denne ejendommelige linjeføring? Spørgsmålet lader sig ikke løse, idet man sikkert kan se bort fra de »teologiske« forklaringer: »Intet er fuldkomment, undtagen Gud«, eller »Djævelen bor ikke i et hus med skæve vinkler«. Denne skæve grundplan er så meget mere påfaldende ved sammenligning med de lidt senere vestjyske tufstenskirkers regelmæssighed. De østjyske bygmestre kan ikke have været ringere end de vestjyske, og deres materiale var jo let at bearbejde, så heller ikke det kan være årsag til afvigelsen.

Skævheden i grundplanen medfører, at *kolet* nærmest er trapezformet. På den nordre væg er ved kirkens restaurering fremdraget et romansk vindue med træramme. Mellem det nuværende alterbords bagkanter og den oprindelige apsisbues vanger er der kun 15 cm, og det må derfor antages, at det oprindelige alter har stået noget vestligere i koret.

Korbuen er bevaret i sin oprindelige bredde, men kun den nordre vange står uændret, mens selve buen og søndre vange i midten af 1800-tallet er muret om med moderne mursten. I korbangerne ca. 235 cm over den oprindelige frådstenskråkant sokkel findes to tilmurede bomhuller, hvori *korbuebjælken* har været fastgjort. Denne bjælke blev fundet i trinnet mellem skib og kor og opbevares nu på Nationalmuseet. Det er en svær profileret ca. 3 m lang romansk egetræs-

bjælke, i hvis midte er et gennemgående rektangulært taphul og på hver side af dette to runde taphuller. Der kan ikke være tvivl om, at der her har været anbragt et krucifix med sidefigurer.

Skibet er lidt bredere end og dobbelt så langt som koret. Det har haft højt-siddende romanske vinduer, hvoraf et enkelt er bevaret og fremdraget ved kirkens restaurering. I det sydøstlige hjørne var der oprindeligt et sidealter af fråd-

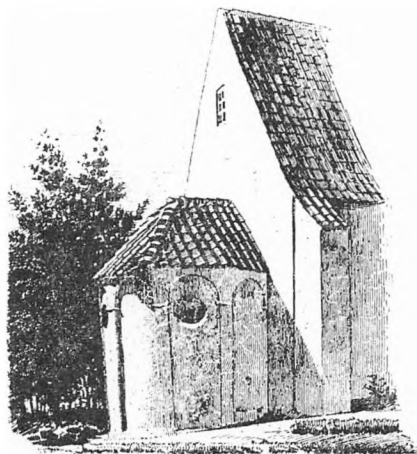

Fig. 2. Skanderup kirkes apsis. Efter tegning af V. Koch fra 1890.
Jacob Helms: Danske tufstenskirker. 1894.

sten i størrelse 82×103 cm, men dette er formentlig nedbrudt, da kirken blev forsynet med hvælvinger. Derimod er det såkaldte »*spedalskhedshul*« bevaret i kirkeskibets sydmur. Det vides ikke med sikkerhed, om det har været brugt til betjening af de spedalske, som ikke har haft adgang til gudstjenestens fællesskab, men man kan tænke sig, at de spedalske gennem denne ejendommelige åbning i kirkemuren er blevet taget til skrifte og måske har modtaget hostien, nadverens brød. Kirkeskibet har formentlig været overdækket med et fladt bræddeloft hvilende på svære bemalede bjælker. Om gulvet vides ikke besked, da man ved restaureringen ikke foretog nogen arkæologisk undersøgelse af dette. Det kan imidlertid have været belagt med frådstensfliser eller simpelthen lerstampet.

På et meget tidligt tidspunkt er kirken blevet udsmykket med *kalkmalerier*. Disse har i næsten 500 år været gemt og glemt, men er under kirkens restaurering blevet fremdraget og konserveret af *Egmont og Gr. Lind*. Desværre har tidligere tiders hårdhændede restaureringsarbejder samt opsætning af prædikestol og epitafier ødelagt dele af de gamle kunstneres værker, men der er dog bevaret så meget, at de genfundne malerier er en pryd for kirken. Hvad forestiller billederne så? Og hvad kan de sige os om den tids mennesker og deres kultur? Ja, noget er vanskeligt at tyde, mens andet er så velbevaret, at man uden at tage fantasien til hjælp kan se, hvad maleren har villet fremstille. Lad os begynde med det velbevarede. Måske kan det så være en hjælp til forståelse af de mere dunkle partier.

Vi betragter først *overfeltet bag døbefonten* (fig. 3). Vest for det romanske vindue ser man en stående skikkelse, hvis hoved er skjult under hvælvingens skjoldbue. Han strækker sin højre hånd besværgende frem. Ved hans side ser man en knælende, lyskjortlet skikkelse, som rækker hænderne opefter i bøn. Øverst i feltet ses to svævende djævle og under dem en mand, der styrter til jorden og i faldet brækker halsen. De afbildede skikkelser er Peter, Paulus og

Fig. 3. Kalkmaleri på skibets nordvæg. E. Lind fot. 1965. (Nationalmuseet).

Simon Mager (troldmand). Denne sidste havde overfor Peter påstået, at han ved egen kraft kunne flyve frit i luften. En dag måtte Simon så vise sin færdighed. Han steg op i et højt tårn og kastede sig ud i luften. Men på Peters befaling måtte djævlene slippe Simon, og det blev hans endeligt.

I samme felt, *øst for det romanske vindue*, ses *Peters korsfæstelse* (fig. 4). Nederst i feltet ser man tydeligt en hånd naglet til en bjælke og aner omridset af Peters hoved. Ifølge overleveringen ville Peter ikke dø på samme måde som sin herre, men bad om at blive korsfæstet med hovedet nedad.

Så vidt er der ingen tvivl om, hvad de gamle kalkmalerier forestiller. Langt vanskeligere er det imidlertid med de to andre billedfelter, hvoraf det ene er dårligt bevaret, det andet stærkt ødelagt.

På skibets overvæg under 2. hvælv ser man tre skikkelser i farveskønne klædebon (fig. 5), en i venstre side med ryggen mod skjoldbuen og to i højre side med front mod førstnævnte. Konservator *Egmont Lind* formoder, at det drejer sig om de samme tre personer som på billedet i 1. hvælv, nemlig Simon Mager, Peter og Paulus. Længst til venstre står Simon, hvis hoved er skjult under skjoldbuen.

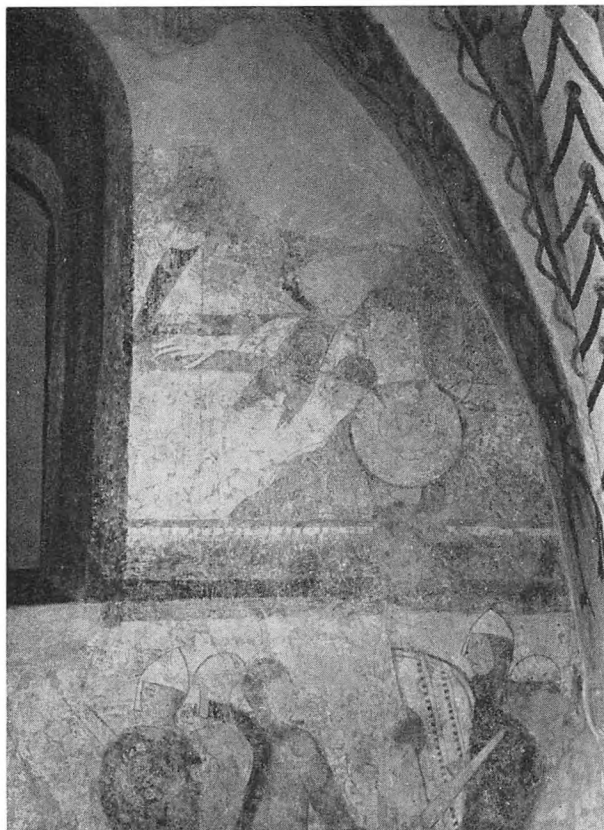

Fig. 4. Kalkmaleri på skibets nordvæg. E. Lind fot. 1965. (Nationalmuseet).

Hans skikkelse bærer præg af betydelig myndighed, og han rækker venstre hånd frem mod de to andre, ikke hilsende, men med tydelig afstandtagen. Peter og Paulus er iført smukke klædebon og gloriekede. Den forreste apostels venstre hånd synes at udtrykke afstandtagen. Scenen foregår på en stor plads, som omgives af bygninger. Der fortælleres i *Legenda aurea* (gyldne legender) pag. 558, at der i Rom fandt en diskussion sted mellem Peter og Simon troldmand, og der kan næppe være tvivl om, at billedet er en skildring heraf.

Korets nordvæg: Vægfladen er ved et romansk vindue opdelt i to ulige store felter, der begge rummer figurfremstillinger, fem i venstre felt og tre i højre (fig. 6). Muligvis er de sidstnævnte på vej bort fra hovedpersonen, der ses umiddelbart vest for vinduet med ryg mod dette og et højt murværk med en

smal portåbning. Skikkelsens højre hånd er rakt opad og ses tydeligt at velsigne de fire øvrige personer. Venstre hånds pegefinger viser ned mod et skrift, som er anbragt på en smukt formet læsepult. Skikkelsen er iført en hvid, folderig kjortel, som er prydet med brede, okkerfarvede bræmmer langs med ærmegab og fødsøm, under hvilken man aner en hvid underkjortel. Over venstre arm ses

Fig. 5. Kalkmaleri på skibets nordvæg. E. Lind fot. 1965.
(Nationalmuseet).

et bredt nedadhængende bånd, der formentlig er en *manipel*, et tørklæde, som den katolske præst bærer over venstre arm under messen.

Såfremt denne detalje er rigtig tydet, er den nøgle til forklaring af, hvem denne skikkelse er. I så fald må det være *apostlen Peter* og kan ikke som antydnet af Lind og N. M. Saxtorph være Kristus. Dette forekommer selvfølgelig, da Peter jo er hovedperson også i de andre felter. Hvem de øvrige skikkelser er, ved vi ikke, da de bortset fra 3. skikkelse fra venstre alle er hovedløse. Personerne er ikke ens klædte, så det kan ikke være apostle, hvilket også antallet forbyder. Desuden er, som ovenfor omtalt, to af personerne til højre for det romanske vindue på vej bort fra hovedpersonen, mens den 3. (nærmest vinduet) synes at

være i tvivl om, hvilken vej han skal vælge. Dette kunne antyde en konflikt-situation, hvilket ikke er utænkeligt netop i 1100-tallets fremstilling af apostlen Peter. I dette århundrede var der kamp mellem paven og statsmagten.

Her i Danmark kender vi *striden mellem kong Valdemar og ærkebiskop Eskil af Lund*, der i lange perioder måtte leve i landflygtighed. Årsagen til striden var uenighed om, hvem der skulle råde over den danske kirke, hvem der skulle bestemme de danske biskoppers stilling, om det var kongen eller ærkebiskoppen. Denne strid er et led i den store internationale kamp om, hvorvidt kirken skulle være koncentreret under Rom, eller den skulle være en national, i det væsentlige af paven uafhængig faktor. *Biskop Eskil af Århus* havde en tid lang stået på kongens side mod ærkebiskoppen, men i 1164 er der et tydeligt tegn på forsoning mellem kongen og pavemagten. Det begyndte med, at biskop Eskil i Århus angrede sin handling og som bod tilbød at give cistercienserne Århus bispestols jord i Sabro til oprettelse af et nyt kloster. Disse var imidlertid ikke tilfredse med stedet, og der fremkom så den dristige plan at få overladt det af kongen grundlagte *benediktinerkloster i Veng*, der nylig ved Valdemars gavmildhed havde opnået store begunstigelser. Kongen gav imidlertid sit samtykke, og *munken Brienne*, der var blevet udpeget til abbed for den nye stiftelse, sendtes til paven med et brev fra kongen og alle biskopperne, hvori man anmodede om godkendelse af, at Veng blev overdraget til cistercienserne. Paven var ikke sen til at godkende disse dispositioner, men forstod også at udnytte situationen. Han roser Valdemar, indskærper ham også i fremtiden at støtte munkene og kommer derefter til det egentlige: »Vi beder og påminder dig om, at du — således som du vel har begyndt, efter at du er vendt tilbage til kirkens enhed — forbliver fast og urokkelig i ærefrygt for den salige Peter og os, og at du omhyggeligt formaner og opfordrer biskopperne, hele gejstligheden og folket i dit rige til det samme, og endelig at du i ærbødighed med fulde æresbevisninger kalder Eskil, Lunds ærkebiskop, tilbage til hans kirke, tildeler ham som en åndelig fader den hæder og gunst, der tilkommer ham og ved kongeligt værn forsvarer og sikrer hans kirkes rettigheder og besiddelser«. Freden besegledes ved kirkefesten i Ringsted 1170, hvor kongeslægtsens helgen *Knud Lavard* blev skrinlagt, og hvor Valdemars ægtefødte søn *Knud* blev salvet til konge og sat på tronen, iført purpurkåbe. Begge disse handlinger blev foretaget af den hjemvendte ærkebiskop Eskil.

Er det for dristigt at betragte udsmykningen af Skanderup kirkes nordvæg i denne sammenhæng? Her møder vi for første gang i nordisk kirkekunst en samlet fremstilling af begivenheder med apostlen Peter som hovedperson, og dette vidner om, at der nu vises ham den ærefrygt, som paven forlanger af kongen, gejstligheden og hele folket. Under tydelig henvisning til skriften (læsepulten) fremtræder Peter som den, der med løftet højre hånd velsigner konge, gejstlighed og folk. Det er naturligt, at disse billeder findes i Skanderup kirke, i hvis sogn Valdemars borg lå, skønt vi ellers intet ved om forholdet mellem kongeborgen på Slotsholmen og sognets kirke. Hvem kunstneren er, ved vi ikke mere, men det er nok ikke helt forkert at pege på en af de nyankomne cisterciensermunke, der i 1167 flyttede fra Veng til *Kalvø* i Skanderborg sø, hvor der opførtes en frådstenskirke, inden munkene flyttede videre til Øm. I så fald må billederne være malet omkring 1170.

Der har imidlertid også virket en anden kunstner i den romanske kirkebygning, men formentlig på et senere tidspunkt. Hans værk ser vi på skibets under-

væg under 1. hvælving (fig. 4 nederst), og det er en af de ret sjældent forekommende *rytterkampscener*. Kampen former sig yderst dramatisk og rummer adskillige realistiske træk. I feltets venstre side bryder en skare ryttere frem. Alle er iført ringbrynje, og hovederne er dækket med hjelme forsynet med næseskinner. Hver kriger er desuden beskyttet af et stort skjold (normannertype) og fører i højre hånd et kraftigt, bredklinget sværd. Den angrebne part synes at

Fig. 6. Kalkmaleri på korets nordvæg. E. Lind fot. 1965. (Nationalmuseet).

være i vanskeligheder, og en af dem påkalder hjælp fra to længst til højre i feltet stående krigere, der begge er veludrustede og af anseelig størrelse. Det vides ikke, om billedet skildrer et bestemt slag. I så fald må motivet søges enten i bibelhistorien eller i danmarkshistorien, men det er vel ikke usandsynligt, at der kan være tale om korstogsridderes kamp. Uanset tydingen er kampscenen af stor kulturhistorisk værdi, idet den giver en samtidig fremstilling af 1200-tallets kriger og hans våben.

Der er således gennem de ved restaureringen fremdragne romanske kalkmalerier sket en særdeles værdifuld forøgelse af kirkens kunstneriske udsmykning, og tillige giver de stof til eftertanke for den historisk interesserede besøgende.

Senere ombygninger

I 1400-tallets slutning må der være sket en betydelig befolkningsmæssig udvikling, der har nødvendiggjort en udvidelse af kirken. Det romanske tårn blev revet ned til taghøjde og tårnummet lagt til kirkeskibet, der yderligere blev forøget ved en tilbygning af munkesten. I det således forlængede skib indbyggedes fem fag krydshvælv med halvstensribber, og noget senere tilføjedes et nyt tårn ved vestgavlen. Som så mange østjyske kirketårne fra denne periode har det oprindeligt været stultet, d. v. s. åbent i vest under en høj, rundbuet arkade. Det varede imidlertid ikke længe, før kirken igen var for lille, nu vel nok som følge af Skanderborgs vækst i forbindelse med den gamle borgs ombyg-

ning til kongeslot. Man opførte så på kirkens sydside sideskibet med trappegavle, der prydes af cirkelblændinger. Disse omfattende bygningsarbejder betød, at de romanske kalkmalerier ikke længere passede ind i kirken. De er derfor blevet overkalket, og i stedet har en ny tids malere fået til opgave at udsmykke kirkerummet. Kun et enkelt af disse billeder er bevaret, mens de øvrige har måttet vige til fordel for afdækningen af de romanske billeder. På 3. hvælvings-

Fig. 7. Kalkmaleri på gjordbuepille i skibets nordside.
E. Lind fot. (Nationalmuseet).

pille fra øst på skibets nordside ser man *smertemanden* (fig. 7). Der er vel ca. 300 år mellem de foran omtalte skildringer af apostlen Peter og dette billede. Og det er tydeligt, at vi her er inde i en helt anden tid. Her er ikke længere tale om kirkens magt, men det er den lidende Kristus, der holdes menigheden for øje til andægtig tilbedelse i from hengivenhed og inderlighed. Nu tilbeder man Jesu lidelse, og denne lidelse taler gennem hvert penselstrøg. »Så mager, så uhyggelig kan en krop ikke komme til at se ud, uden at lidelsen, savnet, selvfornegtelsen, legemligt og sjæleligt, har været Jesu livs indhold, også længe før den sidste påske«.

Kun få årtier senere, omkring 1520, har en ny maler fået til opgave at udsmykke *kirkens hvælvinger* (fig. 8). Med fint afstemte røde og grå farver har han prydet ribberne med blomsterranker og sildebensmønstre, så de hvide flader brydes. Hans værk er en sand prydding for kirkerummet, som det fremtræder i dag — og man forstår ikke, at man har kunnet nægne at overkalke hvælvningerne og skjule disse skønne dekorationer. Men det er vel dels teologien, dels

Fig. 8. Hvælvingsdekorationer. E. Lind fot. (Nationalmuseet).

moden, der har sejret og for en tid skjult denne rigdom. Så kan man i øvrigt undre sig over, at disse dekorationer er så velbevarede, at de står ganske, som da de blev malet for 450 år siden. For kirken betegnes i gamle papirer gang på gang som brøstfældig og har da også gennemgået adskillige store restaureringsarbejder. Det har navnlig været galt med sydmuren og korbuen, fordi man ikke anvendte nogen form for fundamentering, da man opførte kirken. I nyere tid er der rådet bod herpå for sydmurens vedkommende, mens apsis og nordvæg stadig står direkte på jorden uden nogen form for fundament.

Til kirkens bygningshistorie er så kun at tilføje, at tårnet i 1741 fik et nyt slankt løgformet *spir* med kegletop. Giveren var kirkens daværende ejer etatsråd *Hans Folsach* til Gjessinggård. Om bygmesteren har været den kendte *Nicolaus Hinrich Rieman*, hvis kirkespir er kendt bl. a. fra Vor Frelzers kirke i Horsens, Nørup og Bredsten kirker, lader sig ikke sige med sikkerhed.

Kirken er usædvanlig rigt smykket med billedskærerarbejder. Ældst er *Peder Pedersen Borums epitafium* fra 1637. Denne havde været skrivers på herregården Åkær i Hads herred. På denne egn virkede billedskæreren *Peder Jensen Kolding*, fra hvis værksted altertavlerne i Falling, Gosmer, Gylling og Odder kirker stammer. Det ligger derfor nær at antage, at P. P. Borum har ladet Peder Jensen Kolding udføre sit epitafium, der er rigt smykket med figurligt snitværk og ornamentik. Lærredsmaleriet har, før det blev indsat i det runde felt, været firkantet og således ikke bestemt for epitafiet. På dets bagside står: Copi efter billede af Simon de Vlieger i Universitetsgalleriet, Göttingen.

Allertavlen er 1650 skænket af ovennævnte P. P. Borum »Gud til ære, kirken til beprydelse og andre til et godt eksempel«. I sidefelternes nicher er statuer af Mattæus og Johannes, på storgesimsen af Markus og Lukas. Det er formentlig et arbejde af en af Peder Jensen Koldings elever. Desværre er det oprindelige maleri gået tabt, idet der kun findes rester af det på træfeltet. I dets sted indsattes efter tyskernes hærgen i kirken i 1849 det nuværende alterbillede.

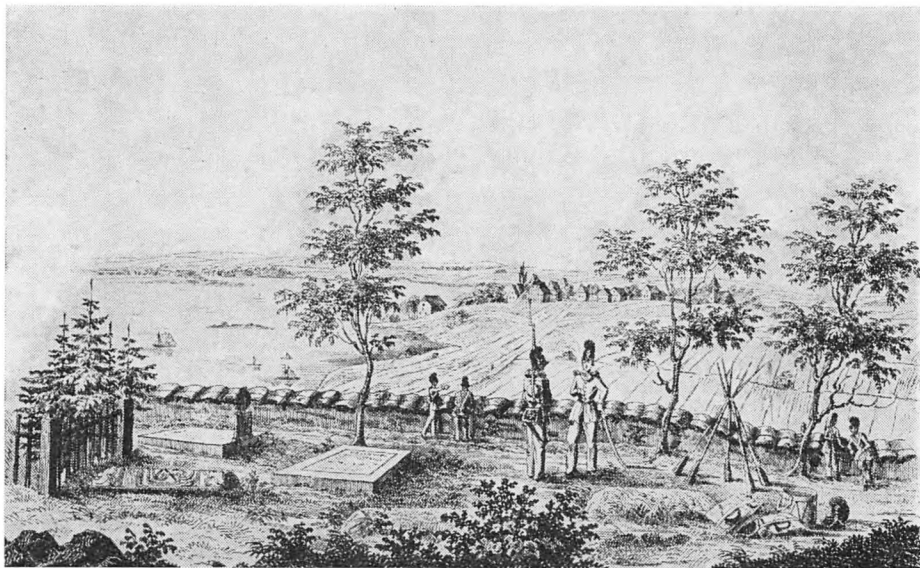

Fig. 9. Kurhesserne ved Skanderup kirke 1849. I baggrunden Skanderborg med Slotskirken.
Efter Carl Warnberg: Album „Schleswig-Holsteinischer und Jütändischer Ansichten.“

Dette måtte midlertid allerede omkring 1880 vige for en dårlig tysk kopi (Jesus og Maria Magdalene), der ved kirkens restaurering blev nedtaget og anbragt bag alteret.

I 1653 bestod amtsskriver Clemen Clemensen en *ny prædikestol* til kirken. På stolens hjørner er evangeliststatuer, i midten Kristus med jordkuglen. Deres attributter findes udskåret på fodfremspringene: engel, løve, lam, okse og ørn. Under prædikestolen er djævl- og løvemasker symboliserende Guds ord, der træder den onde under fod. Hvem der har udført det fornemme snitarbejde på prædikestolen vides ikke, og det er end ikke sikkert, at det er den samme, som har udført *epitafiet over Clemen Clemensen*. Dette bærer statuer forestillende tro og håb samt et maleri udført på kobberplade, hvorpå man ser giveren og hans hustru.

Fra en helt anden tid og altså også i en ganske anden stil er kirkens 3. *epitafium* til minde om krigsråd *Christian Knudsen Gyberg* og hustru. Det blev opsat 1741. »Contrafejeren var Mon. Traane fra Randers og Bilthogeren i Kiøbenhavn og fra Aarhus og kostet ialt 400 Rdr.« I svulstige toner priser det den salige krigsråd, der har skænket kirken dåbsfadet og en lysekrone. På grund af mangel på vægplads måtte dette epitafium ved kirkens restaurering anbringes i det nyindrettede forrum, delvis skjult af orgelpulpitret.

I tidligere tid har kirken haft endnu *to epitafier*, et over *Carsten von Sinden*, kgl. ridefoged til Skanderborg, død 1653, og et over oberstløjtnant *Marcus von Vopersnov*, død 1657. Disse epitafier samt kirkens døre og størstedelen af de lukkede stolestader blev ituslået og brændt af de berygtede *kurhessere*, der i 1849 huserede i kirken og forvandlede den til en kaserne (fig. 9). Gravstederne inde i kirken brød de op, slog kisterne itu og henstillede skeletterne langs kirke-

Fig. 10. Det indre af Skanderup kirke efter restaureringen.
R. Scharling fot.

muren. Besættelsen varede i ni lange uger, »hvor vi var afskåret fra alt samkvem med fraværende familie og venner, ingen breve, ingen aviser«. Efter dette måtte kirken gennemgå en omfattende istandsættelse, inden *biskop Brammer* kunne genindvi kirkerummet den 10. marts 1850.

Bortset fra nogle mindre vedligeholdelsesarbejder gik der så mere end 100 år, inden der igen blev foretaget gennemgribende forandringer i kirkerummet. Den direkte årsag var, at et af kirkens epitafier truede med at styrte ned. Da man havde fået det nedtaget og rensat, besluttede man at gå videre. Også prædikestolen og de to øvrige epitafier kom under kirkemaler *G. N. Kristiansens* og

snedkermester *Carlo Sørensens* kyndige behandling. Ved nedtagningen af det ene epitafium kom et fragment af et kalkmaleri for dagens lys. Dermed var der lagt op til en nøjere undersøgelse og en gennemgribende restaurering af kirken. Arbejdet blev overladt arkitekt *Strange Nielsen*, Skanderborg, og bestod i fjernelse af det utilfredsstillende stovværk og af det svampeangrebne bræddegulv samt nedbrydning af den mur, der skilte sideskibet fra kirkerummet, og etablering af nyt varmeanlæg. Det var en uhyre vanskelig opgave at nyindrette kirken, så der blev harmoni mellem det gamle, overordentlig smukke inventar og de nødvendige nyanskaffelser. Problemet er imidlertid løst på bedste måde (fig. 10). De nye egetræsbænkes strenge, men rolige linjer, hvor der er lagt vægt på materialet og den håndværksmæssige udførelse, føjer sig smukt ind i det gamle rum. Belysningen, der er et af de vanskeligste spørgsmål i vore gamle kirker, blev klaret med nye væglampetter, ligeledes tegnet af arkitekt *Strange Nielsen*. Kun en af de gamle lysekroner blev genophængt, men nu forsynet med levende lys. Prædikestolen blev fra kirkens nordvæg flyttet tilbage til den oprindelige plads på sydmuren. Et nyt gulv af gule klinker erstattede det gamle bræddegulv, og rummet under orgelpulpituret blev ved en egetræsvæg skilt fra kirkerummet, så der kunne indrettes et stærkt påkrævet våbenhus. Arkitekten har i god forståelse med kirkens menighedsråd haft lykke til at løse disse mange opgaver, så kirken i dag fremtræder i ny, venlig og lys skikkelse som et velegnet rum for menighedens samvær i glæde og sorg.

Det meget omfattende arbejde, der påbegyndtes i 1959 og medførte lukning af kirken fra 1961 til 1964, har kostet ialt 307.092 kr.

Poul Jørgensen.

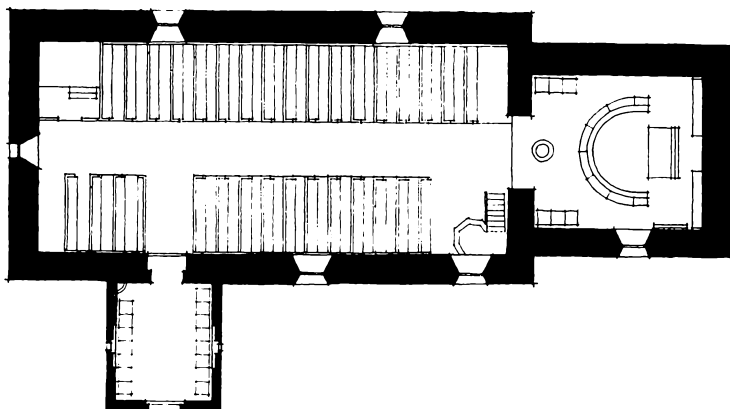
Dallerup kirke.

Dallerup kirke er en af de få kullede kirker, der findes på Århuseggen. Skib og kor stammer fra romansk tid og er opført i tilhugne granitkvadre, tagene er tækket med bly. Det ret beskedne våbenhus, der er opført i det 18. århundrede af røde teglsten, formår ikke at forstyrre det middelalderlige præg, der er over den massive, grå bygning.

På grund af et defekt varmeanlæg besluttede menighedsrådet i slutningen af 1963 at foretage en istandsættelse af kirken. Naturligvis tænkte man først og fremmest på at forsyne kirken med et nyt varmeanlæg, men der var andre, rent vedligeholdelses-betonede arbejder, der trængte sig på. Navnlig var en indgriben over for vestgavlens murværk påkrævet, idet der her var tydelige tegn på skred i kvadrene.

Projektet blev indsendt til de kirkelige myndigheder i den sidste halvdel af 1964, og i slutningen af 1966 forelå tilladelserne, og der var givet tilsagn om de nødvendige midler. Kirken blev lukket midt i oktober måned 1966.

Efter at inventaret var taget ud, påbegyndtes afrensningen af væggene, der bestod af runde marksten med udfyldende puds. Sydvæggen i skibet var dog »rettet af« med en moderne puds, og efter en undersøgelse af de underliggende murflader traf man — i samråd med Nationalmuseet — bestemmelse om at fjerne den moderne puds for at opnå større ensartethed i rummets vægflader. Man fandt under denne afrensning spor af de romanske vinduer, hvis dybe nicher nu står synlige i rummet.

Plan over Dallerup kirke.

Under afrensningerne fremkom ret omfattende kalkdekorationer, men disse var i forvejen kendt fra tidligere arbejder i kirken og har i 1920 været underkastet en nærmere undersøgelse fra Nationalmuseets side. Dekorationerne blev efter imprægnering påny overkalket.

En iøjnefaldende ændring i kirkerummet er det nu fremdragne bjælkeloft. Før istandsættelsen var loftet dækket af et fyldingspanel, formentlig fra omkring århundredskiftet, og da dette loft, der var stærkt ormeangrebet, blev taget ned, fremkom et velbevaret bjælkelag med loftbrædder, holdt i en blågrøn farve. Loftbrædderne måtte udskiftes, men bjælkerne kunne, efter en ret beskednen istandsættelse, lades urørte. Der blev oplagt nye loftbrædder, og loftet blev isoleret med mineraluldsbatts på et dampstandsende lag.

Kirkens gulve blev fornyet overalt. Under stolestaderne blev lagt ubehandlede fyrrebrædder, mens der i koret, midtergangen og våbenhuset blev nedlagt kvadratiske, håndstrøgne teglstensfliser.

Efter etableringen af det nye varmeanlæg, der er projekteret af rådgivende ingeniør I. O. Christensen, Århus, kunne genopstillingen af inventaret påbegyndes i juni måned 1967.

Kirkens stolestader er fra slutningen af 1700-tallet og er af høj kvalitet. Ved en tidligere istandsættelse er stolene ombygget, idet ryggene har fået hældning bagover, og gavlene har fået påsat kileformede tilsætninger på bagkanterne for at optage ryggens hældning. Stolene er genopstillet ganske, som de stod tidligere, og ved den nedlagte kaloriferes plads er der opsat nye bænke, der er ud-

ført efter forbillede af de eksisterende og forsynet med gamle gavle, der i 1953 var blevet deponeret i »Den gamle By« i Århus, hvorfra man beredvilligt leverede dem tilbage til kirken. Kirken kan således i dag fremvise et helstøbt, værdifuldt inventar.

I den malermæssige behandling af inventaret er der taget hensyn til de muligheder, der ligger i profileringen, og til den farveholdning, der er angivet

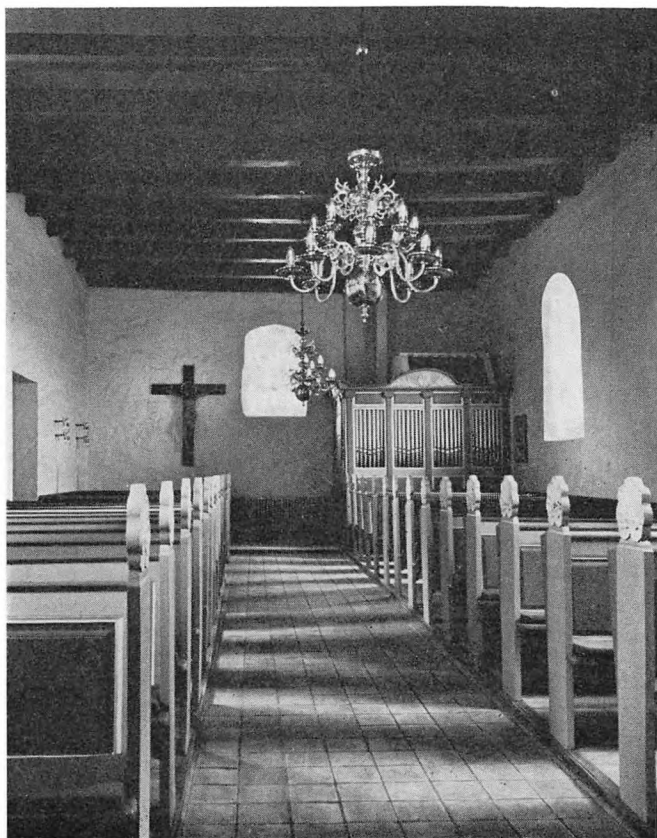
Det indre af Dallerup kirke efter restaureringen. Karin Munk fot.

i prædikestolen og alterpartiet. Da erfaringen viser, at et ældre inventar efter installeringen af et nyt varmeanlæg oftest vil svinde en del ind i den første tid, har man udskudt den afsluttende malerbehandling, idet det er tanken at udføre dette arbejde om et halvt års tid.

Ved loftet er den oprindelige blågrønne farveholdning bibeholdt.

Udvendig er kirken istandsat på »tag og fag«. Korets blytag er støbt om, og skibets tag er repareret. Det dårlige murværk i vestgavlen er med fin forståelse fra murerens side ommuret efter nedtagning, og rundt om kirken er lagt en pigstensbro til erstatning for den tidligere cementstøbning.

Kapelbygningen ved den søndre indgang er ombygget, idet den østligste ende af bygningen blev skilt fra, og her blev indrettet 2 toiletter og en varmecentral. Selve kapelrummet blev forsynet med nyt gulv og loft. Under den sidste del af arbejderne besluttede menighedsrådet at ordne indgangsforholdene, og såvel den søndre som den vestre indgang fik nye låger og lågepillere, og det søndre dige blev suppleret således, at det lukker omkring kapelbygningens gavl.

Dallerup kirke. Interiør set mod vest. Karin Munk fot.

En lille redskabsbygning, der ligger syd for kapellet, skal nedrives, og man får herved mulighed for endeligt at afrunde parkeringspladsen og skabe fine adgangsforhold fra syd, hvorfra man kommer til kirken gennem en smuk allé over kirkegården.

Kirken blev genåbnet søndag den 17. september 1967, nøjagtig 11 måneder efter den sidste gudstjeneste før lukningen.

De endelige udgifter er endnu ikke opgjort, men det kan skønnes, at de beløber sig til ca. 300.000 kr.

Aksel Skov og Aage Kristensen.

FHV. GÅRDEJER H. R. MAHLER

Den 27. februar 1968 døde fhv. gårdejer Hans Rasmussen Mahler, Vejlbj, 69 år gammel. I de sidste år havde helbredet ikke altid været så godt. Han havde allerede trukket sig tilbage fra det meste af, hvad han har haft med at gøre.

Mahler er født den 16. december 1898 i Onsbjerg på Samsø. Han er uddannet som landmand og blev gift den 9. juni 1925 med Kirstine Dorthea Sørensen fra Todbjerg. Foruden sin hustru efterlader han en søn, der driver en maskinstation i Vejlbj.

Som ung og helt nygift overtog han den 10. juni 1925, altså dagen efter sit bryllup, den gård i Vejlbj, som han ejede og boede på, lige til han for få år siden solgte den til udstykning. Efter salget købte han en villa i Vejlbj.

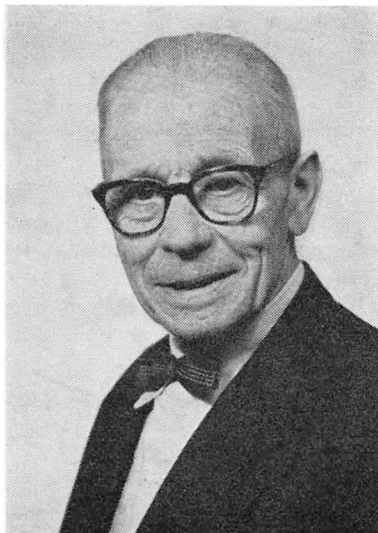
H. R. Mahler har spillet en ikke ringe rolle blandt Århusegnens landmænd, og han har haft mange tillidshverv. Han har blandt andet været formand for Vejlbj menighedsråd, næstformand i mejeriet »Vesterbro« og kasserer i Østjysk Hjemstavnsforening.

Alle de ting, han har haft med at gøre, har han behandlet på samme samvittighedsfulde og redelige måde, som han har behandlet sine egne sager på. Han var en særpræget og karakterfast personlighed, der med sin store erfaring og omfattende viden urokkelig gik ind for sine synspunkter. Mahler gik aldrig på akkord, men sagde altid sin mening lige ud. I diskussioner kunne han godt tage skarpe standpunkter, men man vidste altid, hvor man havde ham, og der var ikke svig i hans sind.

Østjysk Hjemstavnsforening skylder ham tak for interesseret indsats i foreningens ledelse siden 1957, og der er da navnlig i denne forbindelse grund til at anføre, at han har været foreningen en skattet og pålidelig kasserer i 10 år, fra 1958 til 1968. Vi vil mindes Mahler som en god arbejdskammerat, en skarp debattør og en fornøjelig omgangsfælle.

Age Bredsted.

FHV. SOGNERÅDSFORMAND JENS JUUL

Jens Juul, Viby kommunes førstemand gennem en menneskealder, døde den 14. juni i år 86 år gammel. Når der er grund til at mindes ham her, er det ikke alene, fordi hans liv og virksomhed udfoldedes i Østjylland, men han var også et interesseret medlem af Østjysk Hjemstavnsforening fra starten i 1936 og fra 1954 foreningens revisor.

Jens Juul havde fra sit hjem i Kattrup fået både folkelige og politiske interesser. Uddannelse og virksomhed som håndværker, flere års arbejde og rejser i udlandet, højskoleophold m. m. gav udsyn og inspiration til et mangesidet arbejde, som fra 1918 førte ham ind i Viby sogneråd, hvor han var medlem til 1950, de sidste 25 år som formand.

Gennem sin offentlige virksomhed i sogneråd og amtsråd (1928—50) kom Jens Juul til at øve væsentlig indflydelse på udviklingen på mangfoldige områder og mest i Viby kommune, hvis folketal i hans sognerådsperiode blev mere end tredoblet. Som formand for skolekommissionen i en lang årrække var han skolen en god mand, og det lå ham stærkt på sinde at give de unge gode muligheder for udnyttelse af fritiden, ligesom de små i samfundet havde en stor plads i hans hjerte.

Jens Juul havde sine egne, personlige meninger om sagerne, og han var ikke bange for at give udtryk herfor. Det kom bl. a. stærkt til udtryk i forholdet til Århus. At han til det sidste var med til at holde en vandrebog fra sin elevtid på Frederiksborg højskole 1905—06 i gang, fortæller om trofasthed og udholdenhed. Historiske interesser havde Jens Juul altid haft, og ved sin død efterlod han sig et omfattende manuskript om Vibys historie gennem 100 år, som er et vidnesbyrd om grundige studier og en fremragende hukommelse.

E. Salomonsen.

NOGLE DØDSFALD I ØSTJYLLAND 1967

1. Den 29. januar døde fhv. folketingsmand *Laurits Pedersen*, Todbjerg, 81 år gammel. Han var gårdmandsøn fra Hvorup ved Nørresundby og uddannet ved landbruget. Efter at have været kontrolassistent og et par år inspektør på Ry Nørreskov købte han 1914 Todbjerg Møllegård, som han drev til sin død. Møllen brændte allerede 1918, og Laurits Pedersen overdrog grunden til Todbjerg-Mejlby kommune. Ved frivillige bidrag rejstes først en varde og i 1927 et højt udsigtstårn. Laurits Pedersen var fra ungdommen politisk interesseret og blev 1919 formand for venstre i Hornsletkredsen. Ved folketingsvalget 1932 blev han opstillet som partiets kandidat i Givekredsen, men opnåede først valg i 1935. Han havde derefter sæde i tinget til 1953 og brugtes jævnlig som venstres ordfører, ikke mindst i landbrugs- og skattesager. 1945—67 var han medlem af Landbrugsrådet og 1946—54 af Radiorådet. Af hans mange tillidshverv kan i øvrigt nævnes, at han var medlem af repræsentantskabet for Andelsbanken og for FDB, hvor han desuden blev bestyrelsesmedlem og fra 1951 næstformand. Han var også næstformand for Hadsten Andelsslakteri og for elselskabet ARKE.

2. Den 5. februar døde fhv. gårdejer *Thomas Thomsen*, Vitten, 79 år gammel. Han var født på Tværholm i Vitten som søn af gårdejer Thomas Mikkelsen. Efter ophold på Frederiksborg Højskole og Dalum Landbrugsskole overtog han slægtsgården 1910 og drev den til 1952, da han afstod den til sin søn og selv tog ophold i en villa ved gården. De sidste måneder boede han på Hinnerup Pleje- og Alderdomshjem. Thomsen gik med interesse og energi op i offentlige anliggender. Han var medlem af Vitten menighedsråd 1917—21 og af Vitten-Haldum-Hadsten sogneråd 1937—43, formand for Vitten Brugsforening og for Hadsten og Omegns Andelssvineslagteri. Særlig interesse viste han for genoprettelsen af Andelsbanken. Han var medlem af bankens repræsentantskab fra stiftelsen i 1925, formand for Århusafdelingen 1930—54 og formand for Andelsbanken 1954—57.

3. Den 9. februar døde professor *C. O. Bøggild-Andersen*, 68 år gammel. Han var født i Brønderslev, men kom allerede som dreng til København, hvor han blev student fra Plockross' skole 1917. 1925 blev han mag. art. i historie, hvorefter han virkede som lærer ved forskellige københavnske gymnasier og som undervisningsassistent ved Københavns Universitet. 1933—39 var han bibliotekar ved Det Kgl. Bibliotek. Han blev dr. phil. 1936, og 1939 ansattes han som professor i historie ved Århus Universitet. Af hans mange faglige tillidshverv kan nævnes, at han var formand for Den Danske Historiske Forening og medlem af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Danmarks Historie, Det Kgl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Bøggild-Andersen var en af vort slægtsleds betydeligste danske historikere. Hans interesseområde var i det store og hele begrænset til Danmark i det 17. århundrede, men hans afhandlinger om denne periode udmærker sig ved dybdeboring og alsidighed. Det gælder således hans doktordisputats om statsomvæltningen i 1660, hans store monografi over Hannibal Sehested, hans velkommenterede udgaver af Leonora Christines erindringsbøger og hans mange artikler i Dansk Biografisk Leksikon.

4. Den 17. februar døde fhv. seminarieførstander *Jacob Høyer*, Risskov, 88 år gammel. Han var født i Lyngby på Djursland som søn af lærer Kristian Høyer, der senere blev kommunelærer i Ålborg. Han tog studentereksamen fra Ålborg Katedralskole 1897 og blev cand. theol. fra Københavns Universitet 1903. Men det var lærergerningen, der interesserede ham, og i en årrække virkede han som lærer ved Østersøgades Højere Almenskole og ved Københavns kommunale skolevæsen, mens han studerede naturfag ved Københavns Universitet. 1909 blev han cand. mag. og 1912 adjunkt ved Rønne Statsskole, hvor han 1922 forfremmedes til lektor. 1924 overtog han ledelsen af Århus Seminarium, dengang et rent kvindeseminarium. Under Høyer gennemgik seminariet en stærk udvikling, særlig efter at det i 1932 blev åbnet for både kvindelige og mandlige elever. Bygningen måtte 1932—33 udvides til det dobbelte areal. Høyer var en anset pædagog, der forenede interesse for naturvidenskaberne med en kristelig indstilling. I en årrække var han kredsformand i Det Danske Missionsselskab. Efter sin afsked 1949 virkede han gennem flere år som timelærer ved seminariet.

5. Den 28. februar døde bankdirektør *P. Schack Eyber*, Århus, 78 år gammel. Han var født på Hømbgård ved Ringsted og blev uddannet i Landmandsbanken, hvor hans far var kommitteret. 1910—14 var han ansat ved banker i London, Paris og New York og blev derefter direktør i Den Dansk-Vestindiske Nationalbank på Skt. Thomas. Efter salget af de vestindiske øer blev han 1918 direktør for Aarhus Privatbank sammen med C. Andersen. Siden 1956 har E. Rahbek været meddirektør. Under Schack Eybers ledelse er banken udviklet til et af landets betydeligste pengeinstitutter med underafdelinger i Storårhus og talrige udenbys filialer, deraf en i København. Han var ledende i forhandlingerne om sammenslutningen til Den Danske Provinsbank, der først realiseredes efter hans død. Uden for banken har han på flere punkter haft betydning for byens og landsdelens erhvervs- og kulturliv. Han var italiensk og fransk konsularagent og czechoslovakisk konsul i Århus, formand for Jydsk Telefon A/S og A/S Brødrene Kier, medlem af repræsentantskabet for Det Danske Luftfartselskab, af Universitets- Samvirket og af bestyrelsen for Århus Universitet.

6. Den 23. marts døde fhv. højskoleforstander *Frode Aagaard*, Horsens, 71 år gammel. Han var født i Sall som søn af gårdejer P. Aagaard og arbejdede først ved landbruget, men kom på Askov 1924 og uddannede sig til højskolelærer. 1917 blev han lærer ved Vinding Højskole, og 1923—34 virkede han som forstander for Bornholms Højskole. 1934 købte han Vestbirk Højskole, som han drev til 1948, men han blev boende i Vestbirk, hvor han ejede en gård, og underviste fortsat på skolen, til han 1961 flyttede til Horsens. Han var fra ungdommen politisk interesseret (med klar tilslutning til partiet Venstre) og stærkt nordisk orienteret. Endvidere gik han med varm interesse ind for andelsbevægelsen. Han var medlem af repræsentantskabet for FDB fra 1941, af bestyrelsen fra 1946 og næstformand samt formand for foreningens oplysningsråd fra 1957. Endvidere var han formand for Andels-Teatret, næstformand i Andels-Låneforeningen og bestyrelsesmedlem i adskillige andelsforetagender, således i Det Danske Forlag 1948—65. Aagaard var en af højskolens ledende personligheder, stærkt benyttet som foredragsholder og kendt for historisk og politisk forfatterkab. Han har skrevet utallige avis- og tidsskriftartikler og bl. a. udgivet bøger

om Christen Berg (1929), J. C. Christensen (1941), Klaus Berntsen (1944) og Svendborg Avis (1963). Til Østjysk Hjemstavn har han bidraget med en vægtig artikel om Lars Bjørnbak.

7. Den 5. maj døde fhv. chefredaktør *J. P. Hemmer Hansen*, Åbyhøj, 81 år gammel. Han var født i Ålborg som søn af tømrermester Sophus Hansen. Efter præliminæreksamen og handelseksamen begyndte han som lagerforvalter i Ålborg, men 1909 søgte han ind som elev ved Ritzaus Bureau og kom derefter til dagbladet Nordjylland, hvor han blev redaktionssekretær 1911. 1913 blev han ansat ved Jyllands-Posten og virkede her indtil 1942 som journalist med flere forskellige stofområder: handel, sport og film. 1917 blev han tillige knyttet til Dansk Handelsblad som jysk medarbejder; allerede 1919 blev han bladets chefredaktør, og denne stilling beholdt han, til han 1959 afløstes af sin søn Bent Hemmer Hansen. Hans arbejde gennem bladet for den selvstændige købmandsstands interesser er blevet højt påskønnet. 1955 var han redaktør af den faglige håndbog »Dansk købmandsstand«. Også kommunalpolitisk har han gjort en indsats som medlem af Åby sogneråd 1945—51.

8. Den 21. maj døde veterinærinspektør *M. J. Christiansen*, Århus, 71 år gammel. Han var gårdmandssøn fra Felsted ved Åbenrå, blev uddannet ved landbruget og deltog som tysk soldat i den 1. verdenskrig. Efter krigen studerede han ved Veterinær- og Landbohøjskolen i København og tog dyrlægeeksamen 1925. Han var dyrlæge i Augustenborg 1926—28, men blev derefter knyttet først til Veterinærhøjskolens patologisk-anatomiske afdeling, derefter som fuldmægtig til Veterinærdirektoratet. 1935 blev han veterinærfuldmægtig og kredsdyrlæge i Århus og 1938 veterinærinspektør for Jylland. Hans særlige opgave var bekæmpelsen af kvægtuberkulosen og den smitsomme kalvekastning, og hans indsats har her været så effektiv, at disse frygtede sygdomme er så godt som udryddede. Ved Christiansens tilbagetræden 1966 kunne hans stilling da nedlægges og det efterfølgende kontrolarbejde overføres til Veterinærdirektoratet i København. Christiansens internationale anseelse som veterinær har givet sig udtryk i, at han i 1952 blev udsendt af FAO for at bistå den jugoslaviske regering i dennes bekæmpelse af kvægtuberkulosen i landet.

9. Den 16. august døde fhv. overingeniør *Hans Chr. Plessing*, Århus, 86 år gammel. Han var bagersøn fra Hillerød, tog præliminæreksamen fra Frederiksborg Statskole og var 1896—98 ansat på Frederiksborg Birks kontor. 1899 blev han optaget på Polyteknisk Læreanstalt, og 1905 blev han cand. polyt. (bygningingeniør). 1906—19 arbejdede han som ingeniør for KTAS. 1919 blev han ansat som overingeniør ved Jydsk Telefon A/S og chef for dets midtjyske distrikt, og i denne stilling virkede han til sin afsked i 1951. Ud over sit arbejde i telefonselskaberne var Plessing anset som forsker. Først var det fysikken, der optog ham; han var medstifter af Jysk Selskab for Fysik og Kemi og 1938—40 selskabets formand. Men efterhånden helligede han sig helt og holdent matematikken og dens praktiske anvendelse inden for statistik og økonomi. Han har skrevet afhandlinger om vækstkurver, om landbrugets udbyttelov og om forskellige telefonøkonomiske emner. Som en anerkendelse af disse arbejder blev han 1953 udnævnt til æresdoktor ved Århus Universitet. Blandt hans tillidshverv kan i øvrigt nævnes, at han har været medlem af repræsentantskabet for Dansk

Arbejdsgiverforening, af bestyrelsen for Dansk Ingeniørforenings Århusafdeling (formand 1939—43) og af repræsentantskabet for Århusafdelingen af Landsforeningen til Arbejdsløshedens Bekæmpelse. Endvidere var han medstifter af Teknisk Hjælp for Ubemidlede i Århus og institutionens leder 1940—51.

10. Den 20. september døde fhv. kgl. bygningsinspektør *Viggo Norn*, 88 år gammel. Han var født i Torup, Viborg amt, som søn af lærer, senere skolebestyrer Valdemar Nielsen Norn, og uddannedes som arkitekt. 1899—1902 arbejdede han som assistent hos professor Anton Rosen, København, og 1904 tog han afgangseksamen fra Kunstakademiet, hvorefter han nedsatte sig som arkitekt i Horsens. Af hans mange bygninger, der har sat deres præg på byen, kan nævnes nordre kommuneskole, elværket, missionshotellet, havnepakhuset, vandtårnet, museet, eksportstaldene, privatbanken og administrationsbygningen. 1921 blev han konstitueret som kgl. bygningsinspektør efter Hack Kampmann og beholdt dette embede til sin afgang 1953. I disse år har han opført en lang række offentlige bygninger i jyske byer: arbejdernes forsamlingsbygning, odd fellow-palæet, kapelkrematoriet og statsskolen i Horsens, toldkammeret i Herning, amtssygehuset i Haderslev, post- og telegrafbygningerne i Kolding, Ringkøbing og Varde samt statsskolen i Esbjerg. Endvidere har han ledet genopførelsen af det store tårn på Koldinghus og restaureret Vor Frelzers kirke i Horsens og kirkerne i Tamdrup, Hundslund, Øster Snede, Hedensted og Rårup. Norn var stærkt interesseret i Horsens' kulturelle liv. Han var medlem af byrådet 1925—29 og formand for kunstforeningen 1943—53. I en menneskealder virkede han som formand for Horsens Museum, 1929—55 var han bestyrelsesmedlem i Dansk Kulturhistorisk Museumsforening og derefter til sin død æresmedlem af foreningen. Til Østjysk Hjemstavn har han bidraget med en artikel om østjyske veje.

K. E.

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

Virksomheden

fra 1. oktober 1967 til 30. september 1968.

Som følge af stigende fremstillingspris på årsskriftet samt moms og forhøjede portoudgifter fandt bestyrelsen det nødvendigt fra 1. oktober 1967 at forhøje årskontingentet fra 13,00 kr. til 15,00 kr.

Den ordinære generalforsamling og årsmødet afholdtes den 4. december 1967 på Hotel Ansgar i Århus, 110 af foreningens medlemmer var kommet til stede.

Formanden Johs. Grosen aflagde beretning om foreningens virke i det forløbne år, han opfordrede medlemmerne til at arbejde for forøget tilslutning til Ø.H., således at den naturlige afgang kunne opvejes.

Kassereren, gdr. Hans Mahler, der ønskede sig fritaget for hvervet som foreningens kasserer, aflagde derefter regnskabet for sidste gang. Regnskabet udviste en balance på kr. 33.732,03 og en kassebeholdning ved årets udgang på kr. 3.185,59.

Såvel beretning som regnskab godkendtes enstemmigt. Formanden takkede Mahler for den omhu, hvormed han i de mange år havde varetaget hvervet som Ø.H.s kasserer.

Af de på valg værende bestyrelsesmedlemmer genvalgte gdr. Rs. Bendixen, fhv. stadsbibliotekar Å. Bredsted, gdr. G. Bruun, installatør Hans Juul, lærer Søren Nielsen. museumsinspektør B. Ousager, skovejer P. Madsen Pedersen, fabrikant Johs. Randløv, gdr. Finnemann Schultz, proprietær S. Spanner og gdr. Ingvor Jensen, og nyvalgte museumsinspektør Erna Lorenzen, gdr. Erling Holm, bogtrykker Poul Hvitved, gdr. Sigurd Nicolajsen og fotograf fru Otzen. Pens. lærer A. Jensby genvalgte som revisor.

Formanden tog derefter ordet og udbad sig generalforsamlingens tilslutning til at udnævne skolebestyrer Thorvald Madsen til æresmedlem af Østjysk Hjemstavnsforening. Generalforsamlingen gav tilslutning hertil med akklamation. Formanden overrakte derefter Thorvald Madsen et kalligraferet æresbrev, idet han takkede ham for den store betydning, hans mange værdifulde bidrag fra Hads herred har haft for Ø.H. gennem de mange år. Thorvald Madsen takkede dybt bevæget for udnævnelsen og ønskede alt godt for Ø.H. i fremtiden.

Efter generalforsamlingen holdt sognepræst Jens Eriksen, Sjørslev, et livfuldt og interessant foredrag om egn og befolkning i den del af Jylland, der danner overgangen mellem øst og vest, særlig om forholdene der for ca. 100 år siden.

Efter kaffebordet foreviste skolebestyrer O. V. Berthelsen sin smukke lysbilledserie »Tværs gennem Jylland«.

Ved et den 10. januar 1968 afholdt bestyrelsesmøde konstitueredes bestyrelsen således: Formand Rs. Bendixen (Johs. Grosen havde på grund af sygdom bedt sig fritaget for formandshvervet), næstformand J. C. Pedersen, kasserer E. Salomonsen, midlertidig sekretær Knud Thorup, 5. medlem af forretningsudvalget Erling Holm. Til redaktionsudvalget genvalgte Å. Bredsted, Knud Thorup og Kjeld Elkjær.

Der er i årets løb afholdt følgende møder og sammenkomster: Lørdag den 24. februar forevisning af »Vikingerne i Århus« ved museumsinspektør Hans Jørgen Madsen, ca. 120 deltagere. Lørdag den 23. marts besøg i Århus Kunstmuseum, 96 deltagere. Kristi himmelfartsdag den 23. maj heldagsudflugt til Vitskøl kloster og Skarpsalling kirke, ca. 170 deltagere. Søndag den 1. september eftermiddagsudflugt til Nr. Galten kirke og til hovedgården Kollerup, ca. 240 deltagere. Begge udflugter var begyndt af dejligt sommervejr. Besøget på Kollerup blev i ganske særlig grad vellykket, idet godsejer Harald Mark og frue gæstfrit havde åbnet alle døre og på en inspirerende og fængslende måde fortalte om gårdens historie gennem de forløbne århundreder.

Foreningen har som sædvanlig deltaget i arbejdet i Århus Byhistoriske Udvalg og været repræsenteret ved Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Svendborg den 6. og 7. september.

For tilskud, foreningen har modtaget fra stat, amtsråd, byråd og sogneråd, udtales en hjertelig tak. Ligeledes takkes annoncørerne for den gennem annoncerne ydede støtte til foreningens virke.

K. Th.

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENINGENS DRIFTSREGNSKAB

1. OKTOBER 1967 — 30. SEPTEMBER 1968

INDTÆGT

Medlemskontingent		24.173 00
Tilskud:		
Kulturministeriet	2.450 00	
Århus amt	250 00	
Skanderborg amt	100 00	
Århus købstad	400 00	
Skanderborg købstad	100 00	
Brabrand-Årslev kommune	50 00	
Hjortshøj-Egå kommune	150 00	
Holme-Tranbjerg kommune	50 00	
Hørning kommune	50 00	
Mårslet kommune	50 00	
Odder kommune	50 00	
Randlev-Bjerager kommune	30 00	
Vejlby-Risskov kommune	50 00	
Viby kommune	75 00	
Åby kommune	25 00	3.880 00
Salg af årbøger		1.089 42
Annoncer i årbog 1967		489 50
Refusion af papirafgift		204 00
	ialt	29.835 92
Underskud på driften 1967/68		228 17
		30.064 09

UDGIFT

Årbog 1967:		
Trykning (inkl. klicheer)	19.506 58	
Forfatterhonorarer	2.040 00	
Redaktion	1.200 00	22.746 58
Møder og udflugter	2.935 92	
÷ deltagerafgift og gave	543 30	2.392 62
Kontingent DHF		495 00
Tilskud til udgivelse af historisk billedbog		1.650 00
Annoncer		275 90
Forsikring		18 70
Renteunderskud (17,20 ÷ 7,03)		10 17
Sekretær		25 00
Repræsentation (inkl. deltagelse i årsmøde)		788 10
Bestyrelsesudgifter		539 35
Administration		1.122 67
		30.064 09

STATUS pr. 30/9 1968

Aktiver		Passiver	
Bankbeholdning	2.644 23	Saldo pr. 30/9 1967	3.185,59
Girobeholdning	112 81	Underskud 1967/68	228 17
Kassebeholdning	200 38		
	2.957 42		2.957 42

Viby J., den 9. oktober 1968.

E. Salomonsen, kasserer.

Revideret foranstående regnskab og intet fundet at bemærke.

Åbyhøj, den 11. oktober 1968.

A. Jensby.

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Hornsletkredsen	5
Af folketingsbibliotekar <i>Magnus Sørensen</i> .	
2. Glimt fra gamle dages Risskov	21
Ved fru <i>Aase Rosenberg Rasmussen</i> .	
3. Træk af Constantinsborgs landbrugshistorie	28
Af forfatteren <i>August F. Schmidt</i> (†).	
4. Efterladte optegnelser	52
Af højskoleforstander <i>Rasmus Nielsen</i> (†).	
5. Torveminder fra Århus	89
Af fhv. gårdejer <i>Sigurd Nikolajsen</i> .	
6. En papirmølle planlagt i Løgager, Them sogn	95
Af overlærer <i>Vald. Andersen</i> .	
7. Tiset sogn og Tiset præstegård i tiden omkring århundredskiftet	102
Af fhv. statskontrollør <i>Chr. Balslev</i> .	
8. En spådukke eller ordsprogsdukke	112
Af fru <i>Petra Julie Holm</i> .	
9. Første valg i Østjylland til den nørrejske stænderforsamling	117
Af fhv. lærer <i>N. C. Spandel</i> .	
10. Minder fra Blegind-Hørning sogneråd	127
Af fhv. sognerådsformand <i>Viggo Leth</i> .	
11. Træfningen ved Fuldbro Mølle	132
Af maskinfabrikant <i>Johs. Randsløv</i> .	
12. Kirkerestaureringer i Østjylland	136
13. Fhv. gårdejer H. R. Mahler	152
14. Fhv. sognerådsformand Jens Juul	153
15. Nogle dødsfald i Østjylland 1967	154
16. Østjysk Hjemstavnsforening	157

Landbosparekassen i Aarhus

Søndergade 44 - Telefon 12 03 66

Kontortid: 9,30—15,30 - Torsdag og fredag tillige 16,30—17,30

RESERVER: 16.000.000 KRONER

Filialer i:

Beder . Brabrand . Charlottehøj . Ebeltoft . Galten . Hadsten . Harlev
Hasselager . Hinnerup . Hjortshøj . Holme . Hornslet . Kolind . Kolt . Lystrup
Løgten . Maarslet . Malling . Mundelstrup . Nordre . Rønde . Skjødstrup
Solbjerg . Spørring . Tilst . Tirstrup . Tranbjerg . Trige . Vejlbj . Vrinders

Indmeldelse i ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING

modtages af kassereren, skoleinspektør E. Salomonsen,
Vestergårdsskolen, Viby J. Telf. (06) 14 10 60. Postgiro 32910

Kontingent kr. 16,00 årlig

Af ældre årgange af »Østjysk Hjemstavn« fås ved henvendelse til
E. Salomonsen følgende:

1936, 1939, 1941, 1942, 1949 og 1950 for kr. 5,00 pr. årgang
Årgangene 1951 til og med 1960 for kr. 7,50 pr. årgang
Årgangene 1961 til og med 1967 for kr. 10,00 pr. årgang

**Hvorfor
hedder den
PROVINSBANKEN
i daglig tale?**

1. Ikke blot fordi det er en nem forkortelse af
»DEN DANSKE PROVINSBANK«

2. Men også fordi provinskunderne fra næsten
alle dele af vort land har god og hyggelig om-
gang med deres afdeling af provinsbanken.
– Der er noget særligt ved at være kunde i en
bank, der har rod tilbage til 1846

DEN DANSKE PROVINSBANK
AARHUS ODENSE AALBORG KØBENHAVN